

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
TALOUSTIETEELLINEN OSASTO

ERIKOISTILINTARKASTUKSEN KRITEERIT JA KEHITTÄMISTARPEET
ERITYISESTI OIKEUSPROSESSIN NÄKÖKULMASTA

Laskentatoimen
Pro gradu – tutkielma
toukokuu 1999

Tutkimuksen ohjaaja:
Professori Salme Näsi

Laatija:
Martti Jantunen

TUTKIMUSSELOSTE

ERIKOISTILINTARKASTUKSEN KRITEERIT JA KEHITTÄMISTARPEET ERITYISESTI OIKEUSPROSESSIN NÄKÖKULMASTA

Tekijä: Martti Jantunen

Ohjaaja: Professori Salme Näsi

Tutkielman tieteenala: Yrityksen taloustiede, laskentatoimi

Julkaisuaika: Toukokuu 1999

Julkaisupaikka: Jyväskylän yliopisto

Sivumäärä: 98 sivua

Tutkimuksessa selvitetään erikoistilintarkastuksen laatukriteereitä ja näihin pohjautuvia kehittämistarpeita. Tarkastelukulma on asiakaslähtöinen niin, että tutkimusaihetta tarkastellaan erikoistilintarkastuksen käyttäjinä ja toimeksiantajina olevien oikeusprosessin osapuolten näkökulmasta.

Tutkimuksessa haetaan ratkaisuja seuraaviin ongelmiin: 1) mitä kriteereitä oikeusprosessia varten tuotetun laskentatoimen aineiston sisällölle, esittämistavalle, aineiston tuottamisprosessille sekä aineistolle muutoin voidaan asettaa ? 2) minkälaisia kehittämistarpeita tämän aineiston osalta on nähtävissä käyttäjien näkökulman sekä valittujen case- tapausten perusteella ?

Tutkimuksen teoreettinen osa käsittelee erikoistilintarkastuksen kriteereitä, jotka pyritään muodostamaan hyvän tilintarkastustavan, alan kirjallisuuden, normien ja suositusten sekä vertailtavana olevan hyvän kirjanpitotavan pohjalta. Tämä tutkimusmenetelmä on luonteeltaan kehittämistutkimusta. Lisäksi tutkimuksessa käytetään käsitelälyttistä tutkimusotetta, sillä erikoistilintarkastuksessa ja sen kriteereissä tulee huomioida oikeusnormin tunnusmerkistön selvittämistarve. Tämän kriteeritekijän muodostamiseksi tutkimuksessa käsitellään maksukyvyttömyys – käsitteen määrittelyä sekä taloustieteen mukaisena käsitteenä että vertaillen oikeustieteen omaksumaan käsitteen muodostamiseen. Tämä käsitelälyttinen osuus perustuu kirjallisuustutkimukseen sekä oikeustieteen omaksuman maksukyvyttömyys – käsitteen osalta eräiden oikeustapausten analysointiin. Keskeisinä lähdeteoksia tässä osassa ovat mm. ”Kähkönen Ilpo: Velallisen epärehellisyyden mallittaminen: Ongelmina esitutkintaan valikointi ja tunnusmerkistön taloudelliset käsitteet.” sekä ”Vento Harri: Maksukyvyttömyys ja konkurssi rangaistavuuden edellytyksenä.”

Tutkimuksen empiirisessä osassa selvitetään erikoistilintarkastuksen nykytilaa ja kehittämistarpeita haastatteleamalla 4 erilaisissa tehtävissä erikoistilintarkastuksia käyttäviä, oikeusprosessin osapuolia edustavia henkilöitä. Tämän ohella em. toista tutkimusongelmaa selvitetään analysoimalla case-aineistona 6 erikoistilintarkastuskertomusta, joita on käytetty kahden eri oikeusprosessin aineistona.

Tutkielmassa päädyttiin esittämään erikoistilintarkastuksen kriteeritekijät, jotka jaotellaan rakenne- eli ympäristökriteereihin, prosessikriteereihin sekä tulos – eli vaikuttavuuskriteereihin. Erikoistilintarkastuksen keskeisimpänä kehittämistarpeena nähtiin tarve erikoistilintarkastusta koskeville tilintarkastusalan suosituksille, joka parantaisi erikoistilintarkastuksen suorittamisen ja raportoinnin yhdenmukaisuutta.

Avainsanat: Tilintarkastus

Erikoistilintarkastus

Maksukyvyttömyys

Ylivelkaisuus

I OSA: ERIKOISTILINTARKASTUS JA OIKEUSPROSESSI.....	4
1. JOHDANTO.....	4
1.1 Laskentatoimen tuottaman aineiston käyttämisestä oikeusprosessissa.....	4
1.1.1 Laskentatoimen tuottaman aineiston funktiot oikeusprosessissa.....	4
1.1.2 Oikeusprosessia varten tuotettu laskentatoimen aineisto ja siinä muutoin käytetty laskentatoimen aineisto	6
1.2 Tutkimusaiheesta ja sen valinnasta.....	6
1.3 Tutkimuksen rajaamisesta ja suhde aikaisempiin tutkimuksiin.....	9
1.4 Tutkimuksen tavoitteesta ja tutkimusongelmista.....	11
1.5 Tutkimuksen hypoteesit ja viitekehys.....	12
2. TUTKIMUKSEEN LIITTYVIÄ JURIDISIA KÄSITTEITÄ.....	13
2.1 Maksukyvyttömyys.....	13
2.2 Ylivelkaisuus.....	14
2.3 Kyvyttömyys täyttää velvoitteensa.....	15
3. TUTKIMUKSEEN LIITTYVIEN OIKEUSPROSESSIEN TARKASTELU.....	15
3.1 Oikeusprosessin käsitteestä.....	15
3.2 Siviiliprosessi eli riita- ja hakemusasioiden oikeudenkäynti.....	15
3.3 Rikosprosessi.....	17
3.4 Konkurssiprosessi.....	19
3.4.1 Konkurssimenettelyn tarkoitus ja kulku.....	19
3.4.2 Erikoistilintarkastus konkurssien yhteydessä.....	21
4. OIKEUSPROSESSISSA KÄYTETTÄVÄ LASKENTATOIMEN AINEISTON JAOTTELUA	23
4.1 Rahoituksen laskentatoimen ja johdon laskentatoimen aineisto	23
4.2 Oikeusprosessia varten tuotettu aineisto ja aineisto yrityksen toimintaa varten	24
5. ERIKOISTILINTARKASTUS ERI OIKEUSPROSESSEISSA.....	25
5.1 Erikoistilintarkastus konkurssipesässä.....	26
5.2 Erityistilintarkastus yrityssaneerauksessa	27
5.3 Rikospöytäkirjan tilintarkastus.....	28
6. ERIKOISTILINTARKASTUKSEN SUORITTAMINEN JA SEN HYÖDYNTÄMINEN OIKEUDENKÄYNNISSÄ.....	31
II OSA: ERIKOISTILINTARKASTUKSEN KRITEREIDEN TARKASTELU.....	33
7. TILINTARKASTUKSESTA JOHDETTAVAT KRITEERIT.....	33
7.1 Hyvän tilintarkastustavan noudattaminen erikoistilintarkastuksessa.....	33
7.1.1 Tilintarkastuslain mukaisen hyvän tilintarkastustavan noudattaminen.....	33
7.1.2 Hyvää tilintarkastustapaa säätelevät ammattikunnan ohjeet	34
7.2. Tilintarkastustavoitteista johdettavat kriteerit	37
7.2.1 Tilintarkastuksen tavoitteet.....	38
7.2.2 Erikoistilintarkastuksen ja lakisääteiden tilintarkastuksen tavoitteet kriteerien kannalta.....	39
7.3 Tilintarkastustyön tarkastamiseen liittyvät kriteerit.....	40

7.4 Tilintarkastustyön postulaatit erikoistilintarkastuksessa.....	41
7.4.1 Postulaattien sisältö	41
7.4.2 Tilintarkastustyön postulaattien huomioiminen erikoistilintarkastuksessa.....	42
8. HYVÄSTÄ KIRJANPITOTAVASTA JOHDETTAVAT KRITEERIT	44
8.1 Kirjanpitoaineiston yleisistä kriteereistä.....	44
8.2 Hyvän kirjanpitotavan lähteet.....	45
8.3 Hyvä kirjanpitotapa ja erikoistilintarkastuksen kriteerit	46
8.3.1 Kirjanpidon yleiset periaatteet	46
8.3.1.1 Institutionaliset periaatteet eli puiteoletukset.....	46
8.3.1.2 Informaation laatua koskevat periaatteet eli mittausperiaatteet	46
8.3.1.3 Informaation esittämistä koskevat periaatteet	48
8.4 Hyvä kirjanpitotapa erikoistilintarkastuksen kriteereiden kannalta.....	49
9. PROSESSILAJIKOHTAISET KRITEERIT.....	52
9.1 Konkurssimenettely	52
9.2 Yrityssaneeraus	54
9.3 Rikosprosessi	54
10. OIKEUSNORMIN TUNNUSMERKISTÖN SELVITTÄMISTARPEESEEN PERUSTUVAT KRITEERIT.....	55
10.1 Olennaisten tunnusmerkistötekijöiden selvittäminen	55
10.2 Maksukyvyttömyys juridisena käsitteenä	56
10.2.1 Maksukyvyttömyys velallisen rikoksissa	56
10.2.3 Maksukyvyttömyys saneerauslainsäädännössä	59
10.2.4 Maksukyvyttömyyden juridiseen arviointiin liittyviä kysymyksiä	59
10.3 Maksukyvyttömyydestä taloustieteellisenä käsitteenä	61
10.3.1 Maksukyvyttömyyden käsite tilinpäätösanalyysin kannalta.....	61
10.3.2 Maksukyvyttömyyden jako pitkän ja lyhyen tähtäyksen käsitteinä.....	62
10.4 Ylivelkaisuudesta	64
11. MAKSUKYVYTTÖMYYDEN TOTEAMINEN LASKENTATOIMEN KEINAIN.....	65
11.1 Liiketalouden tunnuslukujen käyttö.....	65
11.2 Ulkoisiin olosuhteisiin perustuva maksukyvyttömyyden toteaminen.....	67
12. ERIKOISTILINTARKASTUKSEN SUORITTAMISPROSESSIA JA ESITTÄMISTAPAA KOSKEVAT KRITEERIT	68
12.1 Toimeksiantokohtaisten tavoitteiden huomioiminen	68
12.2 Mittaamisen epävarmuuden minimointi	69
12.2.1 Mittaamisen ongelmia.....	69
12.2.2 Mittaamisen epävarmuustekijöiden huomioiminen oikeusprosessissa.....	70
12.3 Erikoistilintarkastuksen joutuisuusvaatimukset	71
12.4. Erikoistilintarkastuksen raportointiin liittyvät kriteerit.....	75
12.4.1 Raportoinnin ymmärrettävyys.....	75
12.4.2 Pesähoitajan ja erikoistilintarkastajan yhteistyö	77
12.4.3 Erikoistilintarkastuksen kulun todennettavuus.....	78
13. YHTEENVETO ERIKOISTILINTARKASTUKSEN KRITEEREISTÄ.....	79

III OSA: ERIKOISTILINTARKASTUKSEN KEHITTÄMISTARPEET	82
14. ERIKOISTILINTARKASTUKSEN NYKYTILA JA KEHITTÄMISTARPEET CASE-AINEISTON JA KÄYTTÄJIEN HAASTATELUN PERUSTEELLA	82
14.1 Case – tapauksista havaitut kehittämistarpeet	82
14.1.1 Tarkasteltavana olevien tapausten kuvaus	82
14.1.2 Case- tapauksista havaitut kehittämistarpeet.....	87
14.2 Käyttäjien haastattelussa ilmenneet kehittämistarpeet	89
15 LOPUKSI	93
LÄHDELUETTELO	95

LUETTELO KAAVIOISTA

Kaavio 1: Tutkimuksen viitekehys

Kaavio 2: Siviilioikeudenkäynnin kulku pääpiirteittäin

Kaavio 3: Alioikeuksien ratkaisemien takaisinsantikanteiden lukumäärä v. 1989-97

Kaavio 4: Rikosprosessin kulku

Kaavio 5: Konkurssimenettelyn kulku ja hallintavaltuuden jakaantuminen

Kaavio 6: Vireille pannut ja päättyneet konkurssit varoineen ja velkoineen 1988-97

Kaavio 7: Erikoistilintarkastuksen asema tilintarkastajan tehtäväkentässä

Kaavio 8: Rikosperusteisen tilintarkastuksen eri syvyystasot

Kaavio 9: Yrityksen konkurssiin johtaneen prosessin etemeninen

Kaavio 10: Jako pitkän ja lyhyen tähtäyksen maksukykyyn

Kaavio 11: Oikeustapaukseen KKO 1998:138 liittyvä tapahtumainkulku

Kaavio 12: Päätöksentekijä, tieto ja tarkastelun tasot

KÄYTETYT LYHENTEET

EsitutkintaL	Esitutkintalaki
Dnro	Diaarinumero
HE	Hallituksen esitys
HTM	Hyväksytty tilimies, auktorisoitu tilintarkastaja
HO	Hovioikeus
KHT	Keskuskauppaammarin hyväksymä tilintarkastaja
KKO	Korkein oikeus
KP-sopimus	Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus
L	Laki
OYL	Osaakeyhtiölaki
TakSL	Takaisinsaannista konkurssipesään annettu laki
TILA	Tilintarkastuslautakunta
VP	Valtiopäivät

I OSA: ERIKOISTILINTARKASTUS JA OIKEUSPROSESSI

1. JOHDANTO

1.1 Laskentatoimen tuottaman aineiston käyttämisestä oikeusprosessissa

Tilintarkastus ja tilinpäätösanalyysi ovat sellaisia laskentatoimen osa-alueita, jolla yrityksen toimintaa kontrolloidaan jälkeinpäin. Vastaavasti juridiikan alalla oikeudenkäynti sekä sitä edeltävä rikosasioiden esitutkinta ovat yhteiskunnan jälkikäteiskontrollia, jossa arvioidaan ja selvitetään toiminnan ja tehtyjen ratkaisujen oikeellisuutta.

1.1.1 Laskentatoimen tuottaman aineiston funktiot oikeusprosessissa

Yritystoimintaan liittyvissä oikeusprosesseissa laskentatoimen tuottamaa aineistoa käytetään usein tarkoituksella osoittaa sen avulla sovellettavan oikeusnormin kannalta relevantin tosiseikaston toteutumista. Tällaisena tosiseikkana voi kysymykseen tulla liiketaloudellinen käsite, joka esiintyy oikeusnormin tunnusmerkistössä. Esimerkiksi käsite ”maksukyvyttömyys” esiintyy eri laeissa.

Laskentatoimen tuottamaa aineistoa ja sen piirissä määriteltyjä käsitteitä voidaan käyttää tulkinta-aineistona, kun tuomioistuimien harkitsee, onko normin soveltamisen edellyttämä oikeudellinen tosiseikasto toteutunut. Oikeudellista ratkaisutoimintaa on tällaisessa tilanteessa määritelty niin, että tuomioistuimien antaa päätöksessään (esim. liiketaloudelliselle) tosiseikalle (maksukyvyttömyys) tietyn sisällön, jotta se voi päättää oikeusseuraamuksesta (yrityssaneerauksen aloittaminen).¹ Laskentatoimen tuottaman aineiston ensimmäisenä funktiona on tällöin oikeusnormiin liittyvän relevantin tosiseikaston osoittaminen.

Yritysjohdon tekemät päätökset ja toimet vaikuttavat yrityksen maksuvalmiuteen, kannattavuuteen ja vakavaraisuuteen. Jälkikäteen ratkaisuja pyritään arvioimaan oikeiksi tai vääriksi. Mikäli yritys joutuu kriisitilaan, tällainen arviointi voi tulla kysymykseen vahingonkorvausoikeudenkäynnin muodossa. Yleensä yrityksen taloudelliseen kriisiin ei ole löydettävissä yhtä ainoaa syytä sen paremmin yritysjohdon, yleisten suhtanteiden kuin kilpailutekijöidenkään piiristä. Mikäli tehtyjä ratkaisuja arvioidaan oikeudenkäynnissä, vastuuseen saatetun yritysjohdon intressissä on usein osoittaa, että syntynyt vahinko on ulkopuolisten tekijöiden aiheuttama.

¹ Koulu, s. 215

Vahingonkorvausvelvollisuuden edellytyksenä on näissä tapauksissa, että virheellinen ratkaisu (teko tai laiminlyönti) on syy-yhteydessä syntyneeseen vahinkoon. Vahingon tulee olla virheellisen menettelyn adekvaattinen² seuraus, jotta korvausvelvollisuus olisi olemassa. Korvausvelvollisuuden edellytyksenä on myös se, että vahinko on riittävällä todennäköisyydellä ennalta-arvattavissa. Esimerkiksi yritysjohto valmistelee yritysoston, esittelee sen päätöstä tekevälle elimelle, joka päättää ostosta. Jälkeenpäin ilmenee, että yritysosto onkin ollut täysin epäonnistunut ja suuret tappiot aiheuttava.

Esimerkkitilanteessa yritysjohtoon vastuun kannalta on merkityksellistä osoittaa virhearvioinnin johtuneen ulkopuolisista ja ennalta-arvaamattomista tekijöistä. Tällaisissa vahingonkorvausoikeudenkäynneissä keskeiset kysymykset kulminoituvat syy-yhteyteen tehdyn päätöksen ja syntyneen vahingon välillä: Onko vahinko aiheutunut yritysjohtoon päätöksestä vai muusta syystä? Ovatko ratkaisuun liittyneet ja myöhemmin toteutuneet riskit olleet ennakoitavissa?

Samoin takaisinsaantia sekä velallisen rikoksia koskevissa oikeusnormeissa on usein kysymys siitä, onko tietty oikeustoimi (omaisuuden luovutus) johtanut maksukyvyttömyyteen. Omaisuuksien luovutuksen ja maksukyvyttömyyden välillä on tällöin oltava syy-yhteys³. Maksukyvyttömyyden tulee olla suoritettujen toimenpiteiden seuraus, jotta normia voitaisiin soveltaa. Laskentatoimen menetelmin tuotettu tietoaaineisto toimii siten oikeusprosessin kannalta relevantin kausaaliyhteyden osoittajana. Tätä voidaan pitää laskentatoimen toisena funktiona oikeusprosessissa.

Juridisessa arvioinnissa on kysymys siitä, vastaako oikeusnormin kuvaama oikeustoimiseikasto arvioitavana olevaa, selvitettyä tapahtumainkulkua. Kysymys on näin ollen siitä, mikä tulkinta juridiselle käsitteelle annetaan, ja onko näin tulkitulla juridisellä käsitteellä vastinetta todellisuudessa. Jos kysymys on laskentatoimen alaan liittyvästä käsitteestä (esimerkiksi maksukyvyttömyys, taloudellinen vahinko, kirjanpidon olennaisuus-vaatimus jne.), laskentatoimen alaan kuuluvat menetelmät ovat usein käyttökelpoisia tulkinta-apukeinoja käsitteen määrittelemisessä. Laskentatoimen kolmantena funktiona oikeusprosessissa voidaan siten nähdä tehtävä juridisen käsitteen määrittäjänä. Esimerkiksi maksukyvyttömyys – käsitteelle voidaan antaa tarkempaa sisältöä tilinpäätösanalyysissä käytettyjen tunnuslukujen ja muiden laskentatoimen parissa syntyneiden apukäsitteiden avulla.

² Adekvaattisuusteoria on painottunut aluperin syy-yhteyden selvittämiseen. Viimeaikaisessa rikosoikeudellisessa kirjallisuudessa rangaistavuuden edellyksien arvioinnissa on saanut enemmän sijaa teon huolimattomuutta painottava suuntaus. Nuutila 1995, s.114

³ Tuomisto, s.59

1.1.2 Oikeusprosessia varten tuotettu laskentatoimen aineisto ja siinä muutoin käytetty laskentatoimen aineisto

Osa oikeudenkäyntiin liittyvästä laskentatoimen aineistosta on alun perin tuotettu mahdollista oikeudenkäyntiä varten. Tästä ovat esimerkkeinä erikoistilintarkastuskertomukset sekä rikosperusteiset tilintarkastuskertomukset.

Oikeusprosessin aineistoon kuuluu myös sellaista laskentatoimen tuottamaa aineistoa, joka on tuotettu alun perin muuta tarkoitusta kuin oikeusprosessia varten. Esimerkiksi yrityksen lakisääteinen tilintarkastusaineisto on tärkeä arvioitaessa sitä, onko yritys arvioitavien liike- tai maksutapahtumien tekohetkellä ollut maksukyvytön. Samoin yrityksen kirjanpitoaineistosta on löydettävissä kirjallista näyttöä oikeudenkäyntiä varten siitä, millainen yrityksen taloudellinen tila on ollut oikeustointa tehtäessä, miten oikeustoimi on vaikuttanut yrityksen taloudelliseen tilaan. Tätä aineistoa käytetään oikeusprosessissa kirjallisena todisteena tai muutoin apuna esimerkiksi oikeudenkäyntiin valmistautumisessa.

1.2 Tutkimusaiheesta ja sen valinnasta

Tämä tutkimus keskittyy oikeusprosessia varten tuotetun erikoistilintarkastuksen kriteereiden ja kehittämistarpeiden selvittämiseen.

Tutkimuksessa on keskeinen erikoistilintarkastus –käsite. Tässä tutkimuksessa sillä ymmärretään *ei- lakisääteistä, laskentatoimen keinoin suoritettua, toimeksiannon mukaisesti suunnattua kohdeyrityksen kirjapidon ja hallinnon tarkastamista, joka suoritetaan takaisinsaantiperusteiden, konkurssin syiden ja mahdollisten väärinkäytösten selvittämiseksi.*

Erikoistilintarkastuksella tarkoitetaan tässä tutkimuksessa sekä riita-asioiden oikeudenkäyntiä varten suoritettavaa erikoistilintarkastusta että rikosperusteista erikoistilintarkastusta. Ei –rikosperusteiden erikoistilintarkastuksen synonyymina on käytetty myös käsitettä erityistilintarkastus, jotka ovat käsitteenä toisiaan vastaavia.

Tutkimusaiheen valintaan vaikuttivat sen ohella, että tilintarkastukseen ja varsinkin erikoistilintarkastukseen liittyviä tutkimuksia on julkaistu vähän⁴, useat eri tekijät:

Yhteiskunnassamme on viime aikoina ollut nähtävissä voimakas panostus taloudelliseen toimintaan liittyvien väärinkäytösten selvittämiseen. Valtioneuvosto on nähnyt tärkeäksi talousrikollisuuden ja harmaan talouden torjunnan, josta on osoituksena periaatepäätökset talousrikollisuuden ja harmaan talouden torjuntaohjelmiksi vuosille 1996-98 ja 1999- 2001.⁵ Taloudellisen rikollisuuden selvittäminen on nähty yhteiskunnan kannalta tärkeäksi. Rikollisuus vääristää kilpailua niin, että laittomasti toimiva yritys saa kustannusetua rikoksen tuottaman hyödyn kautta. Lopulliset taloudelliset vahingot jäävät koko yhteiskunnan maksettavaksi kohonneiden hintojen ja verojen muodossa. Lisäksi talousrikosten selvittämättä jäämisellä on nähty olevan yhteiskunnallisia ja moraalisia haittavaikutuksia.⁶ Talousrikosten selvittämiseen sekä muiden väärinkäytösten selvittämiseen kuuluu yhtenä keinona nyt tutkimuskohteena oleva erikoistilintarkastus.

Valtioneuvoston hyväksymiin talousrikosten ja harmaan talouden torjuntaohjelmiin ovat liittyneet konkreettisina keinoina muun muassa poliisin, veroviranomaisten, ulosottoviranomaisten ja eräiden etujärjestöjen yhteistyöllä toteutettu harmaata taloutta vastustava kampanja sekä erityisesti konkurssiasiamiehen viran perustamisen myötä toteutettu konkurssiasioiden julkisen kontrollin lisääminen. Tällöin yhä useampi konkurssiyrityksen toiminta on tullut tutkittavaksi erikoistilintarkastuksessa sekä oikeusprosessissa.

Lainsäätäjän ja viranomaisten tavoitteena on ollut lisätä konkursseihin liittyvien rikosten ilmituloa. Erityisesti huomioa on kiinnitetty rauenneisiin konkursseihin, joissa täydellistä konkurssimenettelyä ei viedä loppuun pesästä puuttuvien varojen vuoksi. Tämä kehitys on johtanut siihen, että yhä useammassa konkurssissa tehdään erikoistilintarkastus tai rikosperusteinen tilintarkastus velallisen rikosten selvittämiseksi.⁷

Hallituksen hyväksymässä talousrikosohjelmassa on keskeiselle sijalle nostettu rikoshyödyn takaisinsaaminen. Yhteiskuntamoraalin kannalta ei ole hyvä, mikäli rikosentekijältä ei saada hänen erilaisin järjestelyin yhteiskunnan ja velkojien ulottumattomiin toimittamaa rikoshyötyä takaisin. Samoin lainsäädännössä on tullut esille lain-

⁴ Pirinen Pekka: s. 508-512. Esimerkiksi Jyväskylän yliopistossa on tehty vuosina 1983-1997 vain 4 pro gradu -työtä tilintarkastuksen aihepiiristä

⁵ Valtioneuvoston periaatepäätös 22.10.1998 hallituksen toimintaohjelmaksi talousrikollisuuden ja harmaan talouden vähentämiseksi

⁶ Heinonen ym. Rikosoikeus.1999. s. 856

⁷ Talousrikossyyttäjä Matti Jakosuo haastattelu, HE 249/1994

sääntäjän tarkoitus pyrkiä parantamaan velkojen mahdollisuutta omaisuuden peräyttämiseksi konkurssipesään ja saneerausmenettelyn piiriin. Rikoshyödyn jäljittäminen ja takaisinsaannin perusteiden selvittäminen onnistuu usein erikoistilintarkastuksella.

Erikoistilintarkastuksen piiriin joutuvien konkurssipesien osuus kaikista konkurseista on tämän kehityksen myötä lisääntynyt. Tämän ohella pitkällä trendillä tapahtunut konkurssien määrän kasvaminen on lisännyt erikoistilintarkastuksen käyttöalaa. Erikoistilintarkastus on tullut lisäksi lakimuutoksen seurauksena käyttöön yrityssaneerauksen yhteydessä takaisinsaantiperusteita selvittäväksi keinoksi.

Konkurssit sekä niihin liittyvät oikeudenkäynnit ovat lisääntyneet 1990 –luvulla vuosikymmen alussa, jonka jälkeen kasvu on taittunut. Konkurssien määrän kehitys kääntynyt kansantalouden nousun myötä laskusuhdanteiseksi.⁸

Konkurssieihin on laman aikana sitoutunut yhä suurempia taloudellisia arvoja. Vuonna 1993 tuomioon päättäneissä konkurseissa varoja oli tilastokeskuksen tilastojen mukaan yli 16 miljardia markkaa ja velkoja lähes 28 miljardia markkaa. Varojen ja velkojen määrä kaksinkertaistunut vuosikymmenen alussa, jonka jälkeen määrä on laskenut vuoden 1993 huippulukemista (kaavio 6).

Vaikka erikoistilintarkastukset muodostavat tilintarkastustoimistojen liikevaihdosta vielä suhteellisen vähäisen osuuden, tämä osuus on kasvamassa. Erikoistilintarkastuksia tehdään vajaaseen 30 % konkurssipesistä eli tämän vuosikymmen aikana noin 1.000- 2.200 konkurssipesään vuodessa. Erikoistilintarkastukset muodostavat usean kymmenen miljoonan markan liikevaihdon, sillä keskimäärin erikoistilintarkastuksen suorittaminen maksaa 10.000 markasta alkaen.

Rikosperusteisiin tilintarkastuksiin käytetään lisäksi julkisen hallinnon henkilöstöresursseja niin, että näitä tehtäviä suorittaneita kauppatieteellisen loppututkinnon suorittaneita tarkastajia on poliisin palveluksessa yli 30 henkilöä.

Erikoistilintarkastusten ja muun ei –lakisääteisen tilintarkastusten hyödynnettävyyteen, tarkastusten panos- tuotos –suhteeseen, liittyy kysymys siitä, vastaako oikeusprosessia varten tuotettu aineisto sisällöltään, laadultaan ja esittämistavaltaan oikeusprosessin tarpeita. Aineiston tuloksellinen käyttö on riippuvainen myös siitä, osaavatko oikeusprosessin eri osapuolet käyttää ja hyödyntää riittävästi tätä aineistoa. Kärjiste-

⁸ Ks. jäljempänä kohta 3.1.3

tysti esitettynä kysymys voi olla siitä, osataanko aineistoa lukea oikealla tavalla ja ymmärtää luetun merkitys.

Tähän aihepiiriin kuuluvat kysymykset siitä, mitkä valmiudet laskentatoimen aineistoa käyttävillä oikeusprosessin eri osapuolilla on aineiston analysoimiseen, mistä mahdolliset vaikeudet johtuvat ja mitä mahdollisia kehittämistarpeita oikeusprosessia varten tuotetun laskentatoimen aineiston käyttäjät näkevät. Näihin kysymyksiin vastaamalla voidaan selvittää erikoistilintarkastuksen ja muun oikeusprosessia varten tuotetun aineiston kehittämistarpeita.

Tutkimusaiheena alue on mielenkiintoinen ja tarjoaa mahdollisuuden kahden eri tieteenalan, taloustieteen ja oikeustieteen alaan kuuluvien prosessien synkronoimistarpeiden selvittämiseen. Aihetta kohtaan tuntemaani mielenkiintoon on vaikuttanut muun ohella se, että olen toiminut yli 10 vuoden ajan eri lakimiestehtävissä, joissa olen joutunut käyttämään laskentatoimen tuottamaa aineistoa niin oikeusprosessissa kuin siihen valmistautuessa. Näissä tehtävissä olen todennut, että laskentatoimen tuottama aineisto ei tule aina parhaalla mahdollisella tavalla hyödynnetyksi oikeudenkäynnissä. Tähän on käsitykseni mukaan vaikuttanut kaksi päätekijää: Juridisen koulutuksen saaneet oikeusprosessin osalliset eivät aina osaa tulkita ja käyttää esimerkiksi tilinpäätösinformaatiota oikein. Toisaalta sellainenkaan aineisto, joka on tuotettu oikeusprosessia varten ei aina vastaa kaikkia oikeusprosessin tarpeita. Nämä havainnot ovat siivittäneet minut tutkimaan lähemmin tätä aihepiiriä.

1.3 Tutkimuksen rajaamisesta ja suhde aikaisempiin tutkimuksiin

Nyt toteutettava tutkimus kuuluu laskentatoimen alaan. Kuitenkin tutkimuksella on kiinteitä yhtymäkohtia oikeustieteelliseen tutkimukseen. Tiedossani ei ole tätä aihetta suoranaisesti koskevia aikaisempia tutkimuksia.

Tutkimus keskittyy erikoistilintarkastuksen kriteereiden sekä näihin pohjautuvien kehittämistarpeiden selvittämiseen. Kehittämistarpeita tarkastellaan tutkimuksen teoreettisessa osassa luotujen erikoistilintarkastusten laatukriteereiden perusteella. Kriteereiden soveltuvuutta arvioidaan ja kehittämistarpeita selvitetään tutkimuksen empiirisessä osassa suoritettavan pienimuotoisen haastattelututkimuksen ja case -aineiston analyysin avulla.

Yhtenä erikoistilintarkastuksen keskeisenä tavoitteena on selvittää laskentatoimen keinoin relevanttien juridisten tunnusmerkistötekijöiden olemassaolo. Tämä liittyy

kohdassa 1.1.1 kuvattuihin laskentatoimen funktioihin oikeusprosessissa. Tarkastelukulmana erikoistilintarkastuksen kriteereitä selvittäessä on se, mitkä olennaisten juridisten käsitteiden kuten maksukyvyttömyyden kriteerit ovat. Vasta sen jälkeen päästään käsittelemään sitä, millaisia kriteereitä erikoistilintarkastukselle on asetettava mm. sen suhteen, että se voisi täyttää tehtävänsä selvittääkseen kohdeyrityksen maksukyvyttömyyden tai -kyvykkyyden olemassaolon ja raportoidakseen tämän laadukkaasti.

Tutkimuksen keskeisinä lähteinä erikoistilintarkastuksen kriteerejä selvittävän tutkimuksen alkuosassa ovat hyvää kirjanpitolitettä ja hyvää tilintarkastustapaa käsittelevä kirjallisuus, normit ja suositukset.

Tutkimuksen alkuosaan sisältyvästä käsiteanalyttisessä tarkastelussa keskeistä on maksukyvyttömyys –käsitteeseen liittyvä kirjallisuus. Tätä aihetta sivuavia tutkimuksia on löydettävissä jonkin verran. Näissä tutkimuksissa ja muussa kirjallisuudessa on lähinnä keskitytty yritystoimintaan liittyvien oikeusprosessien keskeisten käsitteiden määrittelyyn. Esimerkkinä voidaan mainita Harri Vennon oikeustieteellinen väitöskirja vuodelta 1994 ”Maksukyvyttömyys ja konkurssi rangaistavuuden edellytyksenä.” Laskentatoimen alalta tuoreena tutkimuksena voidaan mainita marraskuussa 1998 julkaistu Ilpo Kähkösen väitöskirja: ”Velallisen epärehellisyysmallittaminen: Ongelmina esitutkintaan valikointi ja tunnusmerkistön taloudelliset käsitteet”.

Koska nyt toteutettava tutkimus on laskentatoimen alaan kuuluva, myös oikeustieteeseen yhtymäkohtia omaava tutkimus, tutkimuksen kannalta keskeisiä käsitteitä on tarkasteltu sekä laskentatoimen että oikeustieteen näkökulmista.

Tutkimuksen kannalta erilaiset oikeusprosessin lajit ovat se ympäristö, jossa itse tutkimuskohteena olevaa erikoistilintarkastusta hyödynnetään. Tätä toimintaympäristöä eli eri tyyppisiä oikeusprosesseja kuvataan tutkimuksen alussa yleisluontoisesti, sen verran kuin tutkimusongelmien ja aiheen rajauksen kannalta on tarkoituksenmukaista. Keskeistä tutkimuksessa on selvittää erikoistilintarkastuksen kehittämistarpeet, jota on johdettu erikoistilintarkastuksen kriteereistä sekä käyttäjien näkemistä kehitystarpeista. Käyttäjien eli oikeusprosessin osapuolten näkemät kehittämistarpeet ovat usein sidoksissa siihen, millainen valmius heillä on hyödyntää laskentatoimen tuottamaa aineistoa. Nämä valmiudet vaihtelevat sen mukaan millainen koulutus, kokemus tai muu tietämys käyttäjillä on laskentatoimesta. Tutkimus olisi ollut mahdollista suunnata myös näiden valmiuksien selvittämiseen samoin kuin mahdollisten vaikeuksien

syihin. Olen rajannut aiheen käsittelyn kuitenkin niin, ettei näitä kysymyksiä käsitellä enempää kuin mitä kehittämistarpeiden selvittämiseksi joudutaan tekemään.

Kun valittua aihetta ei ole tietääkseni aikaisemmin tutkittu juuri lainkaan, tutkimus-aihe antaisi aiheen myös pro gradu –työtä korkeammalla akateemisella portaalla olevalle tutkimukselle. Perustutkinnon opinnäytetyössä olen rajannut aiheen käsittelyä niin, ettei erikoistilintarkastuksen käyttöympäristönä olevia erilaisia oikeusprosesseja käsitellä tutkimuksen teoreettisessa osassa enempää kuin esittelemällä ne yleisluontoisesti. Samoin tilintarkastuksen historiaa, säädöspohjaa, yleiskuvausta tarkempaa selvitystä sekä muita jonkin verran enemmän tutkittua, lakimääräiseen tilintarkastukseen liittyvää aihepiiriä ei käsitellä sen enempää kuin on välttämätöntä tutkimuskohteena olevien erikoistilintarkastuksen kriteereiden ja kehittämistarpeiden tutkimiseksi.

1.4 Tutkimuksen tavoitteesta ja tutkimusongelmista

Tavoitteeni on selvittää sitä, miten oikeusprosessia varten tuotettu erikoistilintarkastuksen ja rikosperusteisen tilintarkastuksen aineisto vastaa sen käyttäjänä olevien oikeusprosessin ja sen eri osapuolten tarpeita ja mitä kriteerejä erikoistilintarkastukselle voidaan asettaa.

Tutkimusongelmat muodostuvat tämän tavoitteen mukaisesti seuraavasti:

- 1) mitä kriteereitä oikeusprosessia varten tuotetun laskentatoimen aineiston (erikoistilintarkastuskertomukset, rikosperusteiset tilintarkastuskertomukset, verontarkastuskertomukset) sisällölle, esittämistavalle, aineiston tuottamisprosessille ja aineistolle muutoin voidaan asettaa ? ja
- 2) minkälaisia kehittämistarpeita oikeusprosessia varten tuotetun laskentatoimen aineiston osalta on nähtävissä toisaalta käyttäjien näkökulmasta ja toisaalta valittujen case- tapausten perusteella

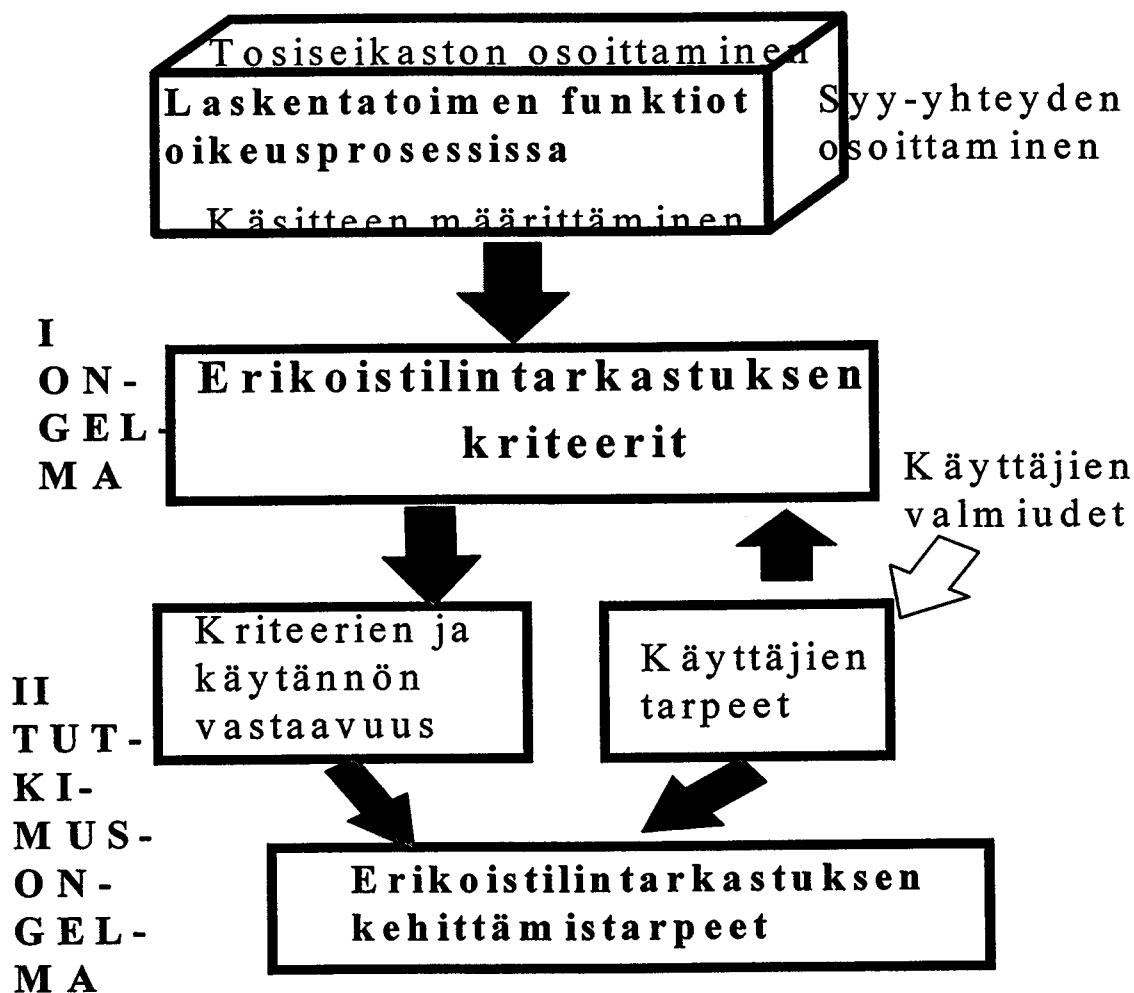
Tutkimus painottuu erikoistilintarkastuksen kriteerien ja kehittämistarpeiden selvittämiseen oikeusprosessin näkökulmasta. Tutkimuksen tarkastelutapa on asiakaslähtöinen, kriteerejä ja kehittämistarpeita arvioidaan ensisijaisesti käyttäjien näkökulmasta ja tarpeista. Näiden kehittämistarpeiden selvittämiseksi tutkimuksessa selvitetään ensin erikoistilintarkastukselle asetettavat yleiset kriteerit.

Erikoistilintarkastus on yksi tilintarkastuksen osa-alue, josta ei ole kuitenkaan tilintarkastusta koskevissa oppikirjoissa kirjoitettu juuri lainkaan. Tämän vuoksi erikoistilintarkastukselle asetettavat kriteerit joudutaan pääosin johtamaan tilintarkastukselle asetettavista, lähinnä hyvään tilintarkastustapaan perustuvista kriteereistä. Tällöin on huomioitava erikoistilintarkastuksen erityispiirteet.

1.5 Tutkimuksen hypoteesit ja viitekehys

Tutkimuksen hypoteesina on se, että erikoistilintarkastuksen kriteerit on haettavissa kirjallisuustutkimuksen menetelmin. Tämä hypoteesi tulee testatuksi tutkimuksen edetessä käytännössä. Mikäli nämä kriteerit on löydettävissä sekä kuvattavissa ja niiden olemassaolo voidaan perustella lainsäädännöllä, alan tapaohjeilla, viranomaispäätöksillä tai kirjallisuusviittauksin, on se yksi osoitus hypoteesin oikeasta asettamisesta. Hypoteesin lopullinen totuusarvo tulee tutkimuksen kriitikoiden arvioitavaksi. Mikäli taas hypoteesia erikoistilintarkastuksen kriteereiden kuvaamismahdollisuudesta ei voida todentaa, tulee tutkimus päätymään umpikujaan.

Tutkimusongelmien suhdetta laskentatoimimien funktioihin oikeusprosessissa, oikeusprosessin ja käyttäjien tarpeisiin kuvaa viitekehys:



Kaavio 1: Tutkimuksen viitekehys

Kehittämistarpeita tarkastellaan tutkimuksessa asiakaslähtöisesti, käyttäjien tarpeiden mukaan. Käyttäjien tarve vaikuttaa suoraan erikoistilintarkastuksen kehittämistarpeisiin. Tämän lisäksi oikeusprosessin osallisten näkökulmaa painottava asiakastarve vaikuttanee osaltaan myös erikoistilintarkastuksen kriteerien muodostumiseen. Viitekehystä kuvaavassa esityksestä asiakaslähtöisyys korostuu siinä, että käyttäjien tarve vaikuttaa suoraan kahtaalle: kehittämistarpeisiin sekä kriteereihin.

Käyttäjien tarve perustuu oikeusprosessin ”pelisääntöihin” ja niiden luomiin näyttövelvollisuuden, prosessin kulun, todistelusäännösten ja muiden vastaavien seikkojen luomiin tarpeisiin. Nämä tekijät voidaan huomioida suoraan erikoistilintarkastuksen kriteereissä. Oikeusprosessin osapuolten näkökulmaa korostava käyttäjien tarpeeseen vaikuttaa em. seikkojen lisäksi myös käyttäjien valmiudet, joiden selvittäminen on kuitenkin rajattu tutkimuksen ulkopuolelle.

2. TUTKIMUKSEEN LIITTYVIÄ JURIDISIA KÄSITTEITÄ

Oikeusprosessissa käytettävän laskentatoimen aineiston yhtenä funktiona on juridisen käsitteen määrittely. Lainsäädännössä esiintyviä, tutkimuksen kannalta keskeisiä käsitteitä ovat *maksukyvyttömyys*, *ylivelkaisuus* sekä *kykenemättömyys täyttää velvoitteitaan*. Käsitteiden pääasiallinen sisältö on määritelty lain tekstissä. Nyt yleisluontoisesti tarkasteltavien käsitteiden sisältöä selvitetään syvällisemmin II osassa.

2.1 Maksukyvyttömyys

Tutkimuksen keskeisenä käsitteenä esiintyy maksukyvyttömyys tai sen uhka. Tämä juridinen tunnusmerkistötekijä esiintyy useissa relevanteissa lainkohdissa.

Velallisen rikoksista säätelevässä rikoslain 39 luvun 1 §:ssä ja 6 §:ssä edellytetään, että velallinen suorittaa varallisuusasemaansa heikentävän toimen olemassaolevien tai odotettavien taloudellisten vaikeuksien aikana niin, että tästä aiheutuu *velallisen maksukyvyttömyys* tai *maksukyvyttömyyden oleellinen pahentuminen*.

Tässä rangaistussäännöksessä ei määritellä lähemmin, mitä maksukyvyttömyydellä tarkoitetaan Lainkohtaa koskevassa hallituksen esityksessä maksukyvyttömyydellä on

ilmaistu tarkoitettavan tilannetta, *jossa velallinen ei pysty täyttämään erääntyneitä velvoitteitaan kohtuullisessa ajassa*. Hallituksen esityksessä on tuotu esille yksi maksukyvyttömyystilanteen tavallisimmista ulkonaisista merkeistä olevan maksujen keskeyttäminen⁹.

Yrityksen saneerauksesta annetun lain (laki 25.1.1993/47) 3 §:n sekä yksityishenkilön velkajärjestelystä annetun lain (laki 25.1.1993/57) 3 §:n mukaan maksukyvyttömyydellä tarkoitetaan sitä, että *velallinen on muutoin kuin tilapäisesti kykenemätön maksamaan velkojaan niiden erääntyessä*. Vastaavalla tavalla maksukyvyttömyys on määritelty konkurssisäännön 6 §:n 1 momentin f) kohdassa.

Vastaavasti takaisinsaannista konkurssipesään (Laki 26.4.1991/758) annetun lain 5 §:n mukaisena yleisen takaisinsaantiperusteen soveltamisen edellytyksenä on, että velallinen on oikeustointa tehtäessä ollut maksukyvytön tai että oikeustoimi on osaltaan johtanut velallisen maksukyvyttömyyteen.

Koska erikoistilintarkastuksia suoritetaan useimmiten konkurssiasioihin liittyvien takaisinsaantiperusteiden selvittämiseksi, maksukyvyttömyystilan selvittäminen on useissa tapauksissa tärkeä erikoistilintarkastuksen tavoite.

2.2 Ylivelkaisuus

Mikäli takaisinsaannin kohteena on lahja, lahjanluontoinen oikeustoimi tai ositus, on takaisinsaannista konkurssipesään (Laki 26.4.1991/758) annetun lain 5 §:n mukaisena yleisen takaisinsaantiperusteen edellytyksenä, että *velallinen on oikeustointa tehtäessä ollut ylivelkainen tai että oikeustoimi on osaltaan johtanut ylivelkaisuuteen*.

Ylivelkaisuus tarkoittaa sitä, että velallisen kokonaisvarallisuus on käyvän arvon mukaan pienempi kuin kokonaisvelat. Ylivelkaisuus ja maksukyvyttömyys eivät ole siten käsitteenä identtisiä. Ylivelkainen yritys ei ole välttämättä maksukyvytön. Maksukyvyttömyys merkitseekin yritykselle syvempää ja vakavampaa kriisitilaa kuin ylivelkaisuus, jollainen yritys voi toimia pitkänkin aikaa, mikäli sen toiminta on kannattavaa.

⁹ Hallituksen esitys nro 66 vuoden 1988 valtiopäiville, yksityiskohtaiset perustelut

2.3 Kyvyttömyys täyttää velvoitteensa

Velkojainsuosintaa koskevassa rikoslain 39 luvun §:n säännöksessä on kriminalisoitu tietyt yksittäistä velkojaa suosivat toimet, jotka tapahtuvat tilanteessa, jossa velallinen tietää itsensä *kyvyttömäksi täyttämään velvoitteensa*.

Lainkohtaa koskevien esitöiden mukaan kyvyttömyys täyttää velvoitteensa ei merkitse välttämättä niin syvää taloudellista kriisitilaa kuin maksukyvyttömyys. Velallinen on kyvytön täyttämään velvoitteensa, paitsi jos hän on maksukyvytön tai ainakin sellaisessa tilanteessa, jossa maksukyvyttömyyden syntyminen on varmasti odotettavissa. Velvoitteilla tarkoitetaan kaikkia taloudellisia velvotteita eikä pelkästään velkoja.¹⁰

3. TUTKIMUKSEEN LIITTYVIEN OIKEUSPROSESSIEN TARKASTELU

3.1 Oikeusprosessin käsitteestä

Juridisella käsitteellä prosessi ymmärretään oikeudenkäyntiä. Laajassa mielessä oikeudelliseen prosessiin voidaan katsoa kuuluvan riita- ja hakemusasioden oikeudenkäynnin, rikosasian esitutinnan ja oikeudenkäynnin, täytäntöönpanoon liittyvän ulosottomenettelyn sekä konkurssimenettelyn. Juridisena käsitteenä prosessi on määritelty laissa järjestetyksi menettelyksi, jossa valtiovalta toimielintensä avulla tutkii ja sitovasti vahvistaa ja tarvittaessa pakolla toteuttaa sen, mitä yksittäistapauksessa on pidettävä oikeusjärjestelmän mukaisena.¹¹

Varsinaisella oikeusprosessilla ymmärretään lähinnä siviili- tai rikosoikeudenkäyntiä. Kun aiheena on laskentatoimen tuottaman aineiston käyttö oikeusprosessissa, tulee tarkastelu painottumaan lähinnä riita- ja rikosasoiden oikeudenkäyntiin, esitutkintaan ja konkurssimenettelyyn, jotka ovat erikoistilintarkastuksen pääasiallista käyttöalaa.

3.2 Siviiliprosessi eli riita- ja hakemusasioden oikeudenkäynti

Riita-asioden oikeudenkäynnillä tarkoitetaan oikeudenkäyntiä yksityisoikeudellisten intressien suojaamiseksi. Siviiliprosessin tehtäväksi nähdään aineellisen oikeuden toteuttaminen yksityisoikeudellista laatua olevassa yksittäistapauksessa.¹² Tyypillisiä oikeudessa käsiteltäviä siviiliprosessin asioita ovat velkomus-, vahingonkorvaus-, sopimus- sekä perhe- ja perintöoikeudelliset riitaisuudet.

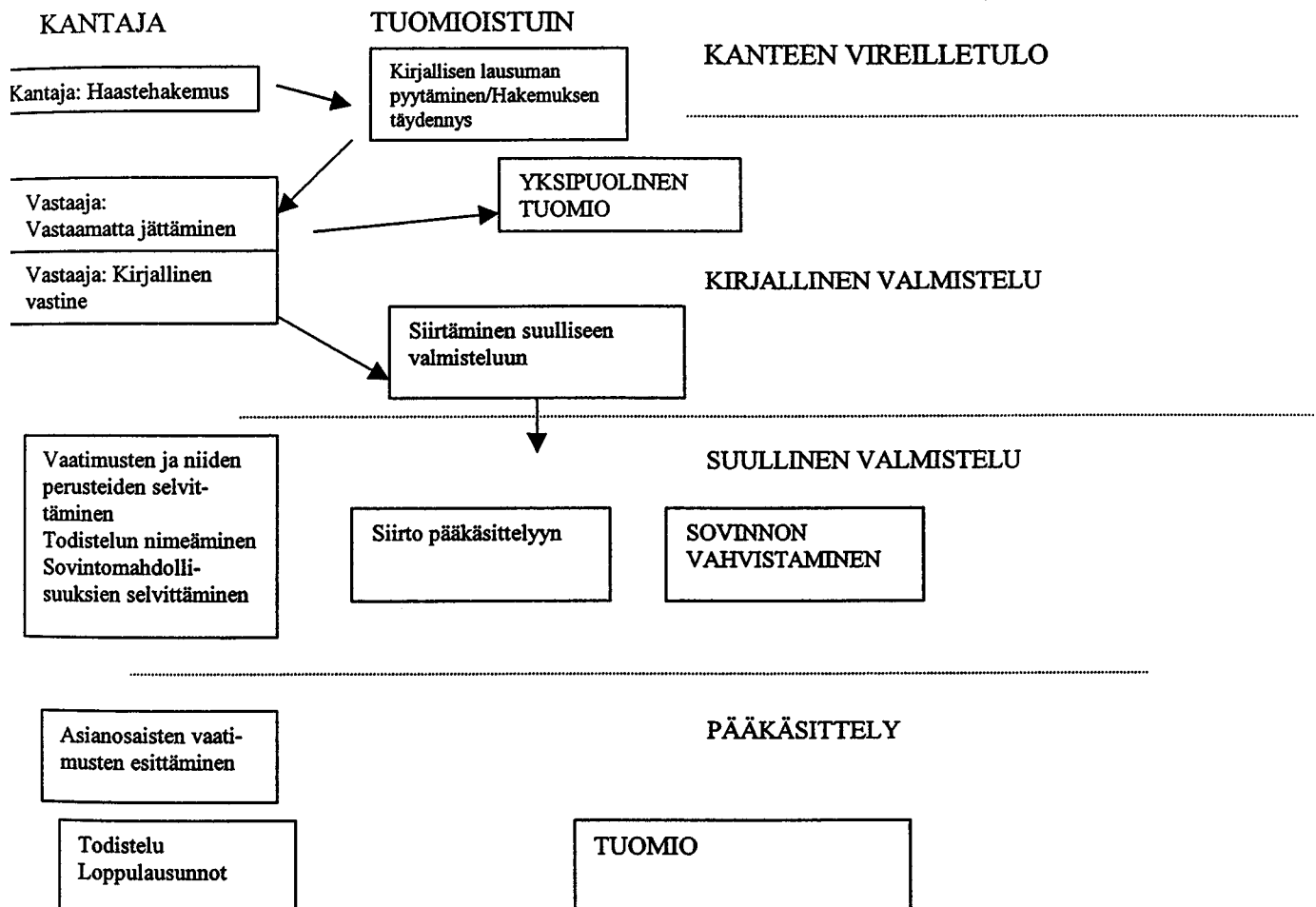
¹⁰ Hallituksen esitys 1988 vp n:o 66, s. 166

¹¹ Tirkkonen Tauno, Suomen siviiliprosessioikeus I, s. 1

¹² Lappalainen Juha, Siviiliprosessioikeus I, s. 5

Riita-asioiden oikeudenkäynti tapahtuu pääosin yleisissä tuomioistuimissa. Tämän lisäksi osa riita-asioista tutkitaan erityistuomioistuimissa. Siviilioikeudellisia erityistuomioistuimia ovat maaoikeudet 4 kpl), vesioikeudet (3 kpl ja vesiylioikeus), työtuomioistuin, vakuutusosasto ja markkinaoikeus. Erityistuomioistuimet eivät juurikaan käsittele asioita, joissa erikoistilintarkastuksia käytettäisiin näyttönä. Tämä johtuu erityistuomioistuinten toimivallan rajaamisesta.¹³ Valtion oikeusviranomaisten ohella riita-asiaa koskeva erimielisyys on mahdollisuus saattaa välimiesten ratkaistavaksi, mikäli kysymys on sopimusvapauden piiriin kuuluvista asioista.

Riita-asia tulee oikeudessa vireille haastehakemuksella, jossa kantaja tai hakija esittää vaatimuksensa ja niiden perusteet. Prosessin kulkua kuvaa seuraava kaavio:



Kaavio 2: Siviilioikeudenkäynnin kulku pääpiirteittäin

¹³ Maaoikeudet käsittelevät maanjakoasioita, vesioikeudet vesilain mukaan ratkaistavia asioita, työtuomioistuin työehtoja ja virkaehtoasioita, vakuutusosasto eräitä sosiaaliturva-asioita ja markkinatuomioistuin eräitä markkinointia ja elinkeinotoimintaa koskevia asioita. Näissä käsiteltävät asiat ovat luonteeltaan sellaisia, etteivät ne liity tämän tutkimuksen piiriin.

Erikoistilintarkastusten merkitys siviiliprosessissa korostuu takaisinsaantikanteissa, jossa velallisen luovuttamia oikeustoimia vaaditaan peräytettäväksi. Esimerkkinä tästä ovat tilanteet, jossa velallinen on ennen konkurssia tai ulosmittausta luovuttanut omaisuuttaan niin, että luovutus on loukannut velkojien oikeutta. Näissä tilanteissa velkoja voi vaatia luovutuksen peräyttämistä takaisinsaannin kautta.

Takaisinsaantikanteiden lukumäärä on lisääntynyt kuluvalle vuosikymmenellä. Tämä on lisännyt erikoistilintarkastuksen käyttöalaa.

Vuosi	Takaisinsaanti- kanteet konkurssipesiin	Takaisinsaanti- kanteet yritys- saneerauksissa	Takaisinsaanti- kanteet velka- järjestelyssä	Yhteensä
1989	242	-	-	242
1990	292	-	-	292
1991	472	-	-	472
1992	615	-	-	615
1993	707	-	9	716
1994	623	35	5	663
1995	736	40	3	769
1996	702	26	10	738
1997	544	12	9	575

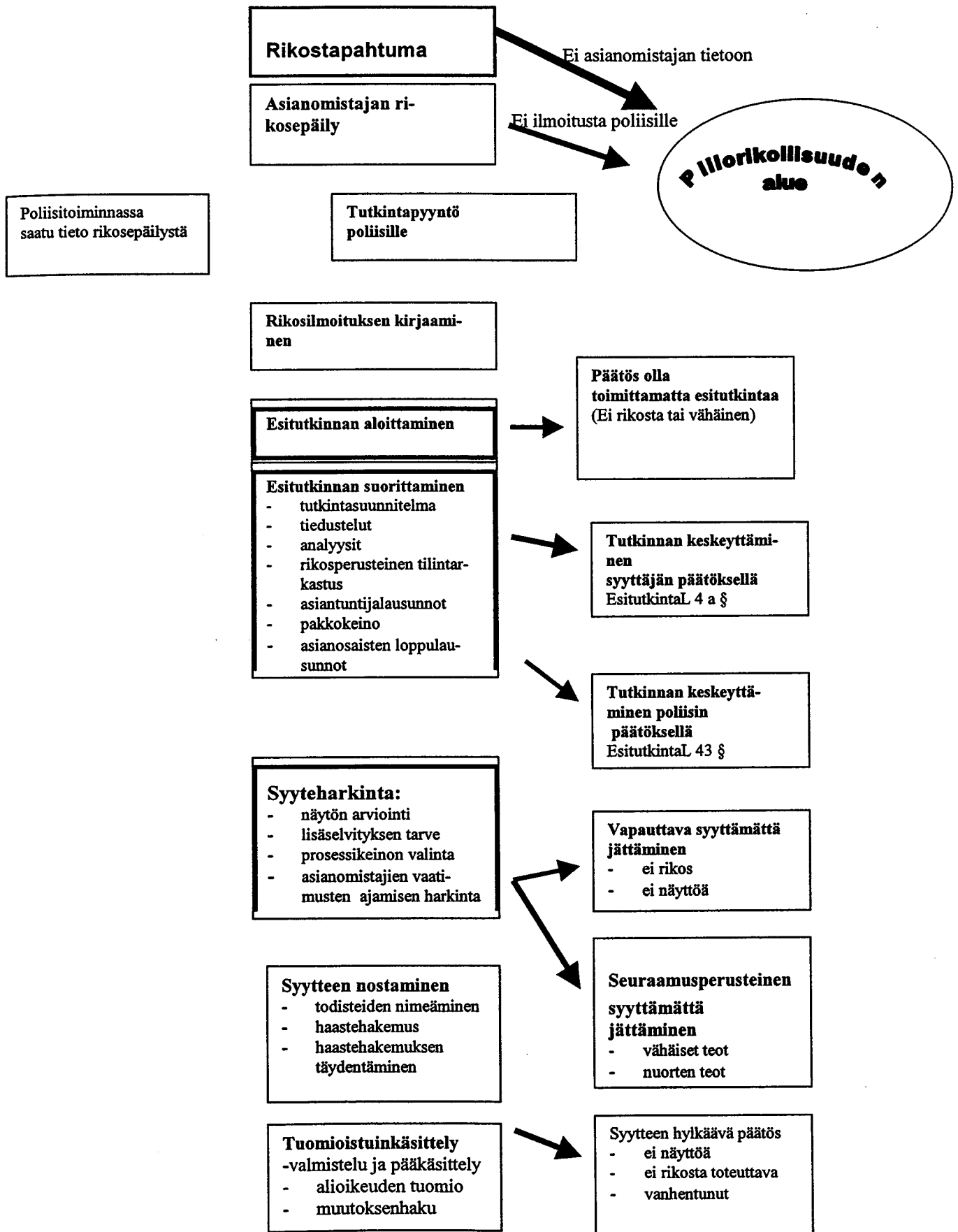
Kaavio 3: Alioikeuksien ratkaisemien takaisinsaantikanteiden lukumäärä v. 1989-97¹⁴

Yleiset tuomioistuimet käsittelevät myös hakemusasioita sekä erikoistilintarkastuksen aihepiiriin kuuluvia konkurssi- ja velkajärjestelyasioita. Takaisinsaantikanteissa on yli 90 % tapauksista ollut kysymys konkurssitilanteisiin liittyvistä takaisinsaantikanteista, joten konkurssiprosessin kulkua tarkastellaan vielä omana kohtanaan.

3.3 Rikosprosessi

Rikosprosessiin laajassa mielessä kuuluvat rikosasioiden oikeudenkäynti, sitä edeltävä esitutkinta ja syyteharkinta sekä rikosprosessin turvaamistoimenpiteet. Rikosprosessin kulku tapahtuu kolmessa vaiheessa: esitutkinta-, syyteharkinta ja oikeudenkäynti. Seuraava kaavio havainnollistaa sitä, kuinka osa rikoksina pidetyistä tapahtumista ei johda seuraamukseen.

¹⁴Tilastokeskus, Oikeustilastolliset vuosikirjat 1990-1998



Kaavio 4: Rikosprosessin kulku

3.4 Konkurssiprosessi

3.4.1 Konkurssimenettelyn tarkoitus ja kulku

Konkurssissa on kysymys yrityksen tai muun konkurssivelallisen maksuvaateiden täytäntöönpanoa koskevasta menettelystä, jossa velallisen koko omaisuus käytetään konkurssikustannusten jälkeen velkojen saamisten maksamiseen.

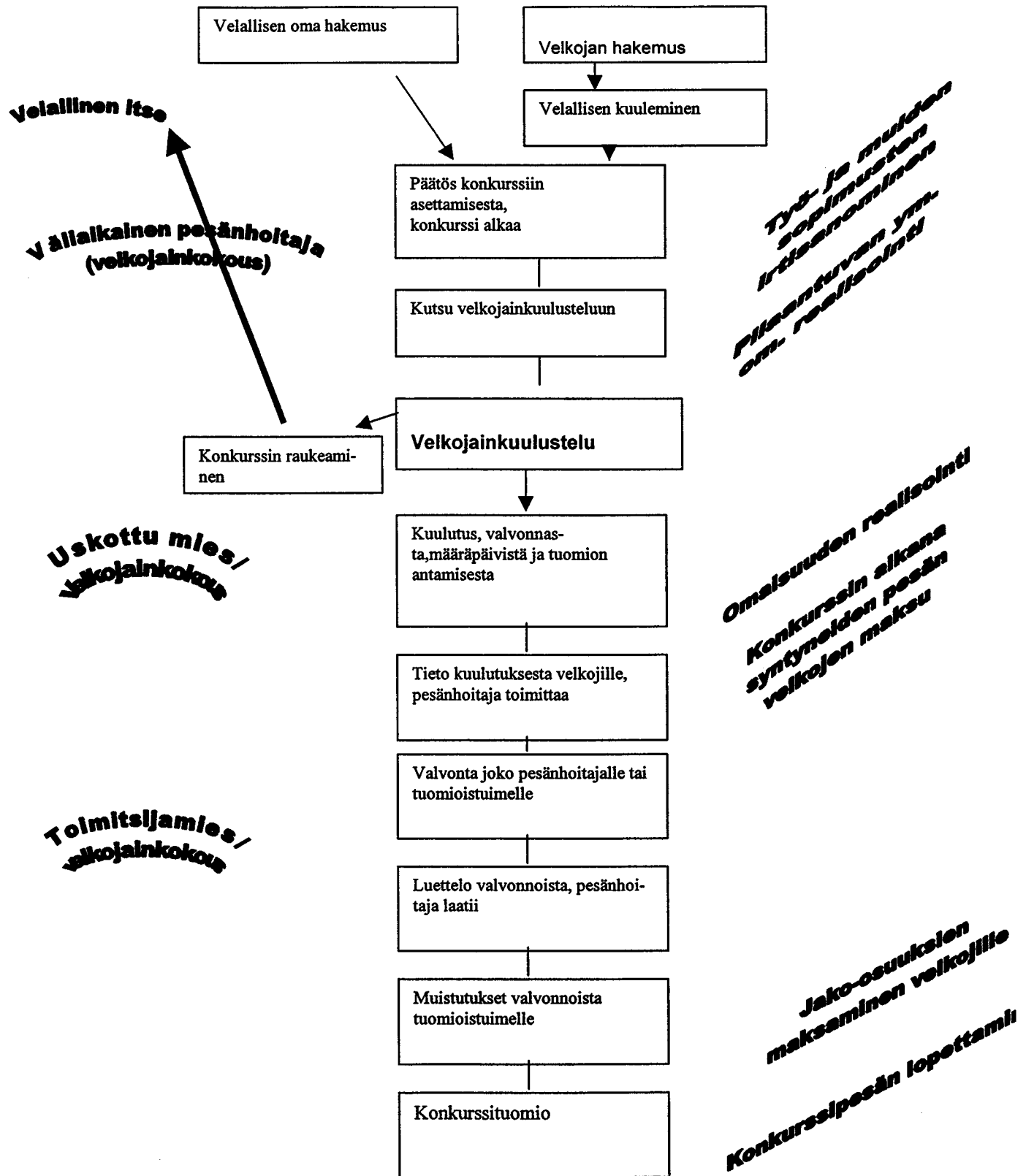
Konkurssi on koko velallisen omaisuuteen kohdistuvaa yleistäytäntöönpanoa, jossa maksukyvyttömän velallisen omaisuus muutetaan rahaksi ja näin kertyneet varat jaetaan velkojen kesken maksunsaantijärjestyksen mukaisesti. Velallinen menettää konkurssin alkaessa määräysvallan ulosmittauskelpoiseen omaisuuteensa. Tämä määräysvalta siirtyy velalliselta konkurssihallinnolle, jota edustaa yksi tai useampi pesänhoitaja.

Konkurssia voi hakea joko velallinen itse tai velkoja. Velallinen asetetaan konkurssiin omasta hakemuksestaan ilman velkojen ja muiden osapuolten kuulemista. Jos sen sijaan konkurssiin hakijana on velkoja, velalliselle varataan tilaisuus lausua oma kantansa hakemuksen johdosta. Konkurssin alkaessa tuomioistuin määrää hakijan esityksestä väliaikaisen pesänhoitajan, jonka toimikausi kestää velkojainkuulusteluun asti eli yleensä enintään kuukauden. Väliaikaisen pesänhoitajan tehtävänä on ottaa pesä haltuunsa, laatia pesäluettelo, irtisanoa konkurssipesälle tarpeettomat sopimukset sekä huolehtia muista välttämättä toimenpiteistä.

Velkojainkuulustelussa tuomioistuin määrää velkojen esityksestä yhden tai useamman uskotun miehen. Jos tuomioistuin katsoo, että velkojen valitsema uskottu mies on siihen toimeen kykenemätön tai muutoin sopimaton taikka jos velkojen etu tai muut painavat syyt sitä vaativat, tuomioistuimen on valitun sijasta määrättävä toinen henkilö toimimaan uskottuna miehenä.

Konkurssisäännön 62 §:n mukaan uskottu mies jatkaa suoraan valvonnalle varatun määräpäivän jälkeen ilman eri määräystä toimitsijamiehenä.

Velallisen omaisuuden määräysvalta Konkurssimenettelyn kulku Realisaatio



Kaavio 5: Konkurssimenettelyn kulku ja hallintavaltuuden jakaantuminen

Ylintä päätäntävaltaa konkurssihallinnossa käyttävät velkojat. Velkojat päättävät kaikista konkurssipesän hallintoa ja selvitystä koskevista asioista, ellei heidän päätäntävaltaansa ei ole lailla erikseen rajoitettu. Velkojat valitsevat uskotun miehen sekä päättävät liiketoiminnan jatkamisesta ja pesän omaisuuden rahaksimuutosta. Velkojat hyväksyvät myös lopputilityksen ja jakoehdotuksen sekä päättävät pesänhoitajan palkkiosta. Velkojat voivat konkurssisäännön mukaan antaa uskotulle miehelle ja toimitsijamiehelle ohjeita, joita heidän tulee hallinnossa noudattaa.

Velkojat käyttävät päätäntävaltaansa velkojainkokouksessa, joita pidetään ainakin kaksi, mutta tarpeen mukaan useampiakin. Velkojainkokouksessa velkojien äänivalta määräytyy saatavansa määrän mukaisesti.

Uskotun miehen ja toimitsijamiehen tehtävänä on huolehtia pesän selvittämisestä, omaisuuden rahaksimuutosta ja varojen jakamisesta velkojille. Uskottu mies ja toimitsijamies edustavat konkurssipesää sekä käyttävät puhevaltaa sen puolesta. Lisäksi pesänhoitajan tehtäviin kuuluu valvottujen saatavien selvittäminen sekä muun muassa palkkaturvalainsäädännössä ja liiketoimintakiellosta annetussa laissa erikseen säädetty tehtävät.

Tuomioistuin päättää konkurssiin asettamisesta, asettaa pesänhallinnon sekä ratkaisee sen, mille konkurssissa valvotuille saataville voidaan jako-osuutta maksaa. Säännönmukainen konkurssimenettely tuomioistuimessa päättyy konkurssituomioon. Sen jälkeenkin velkojainkokouksen tekemää päätöstä voidaan hakemuksesta moittia tuomioistuimessa. Tuomioistuimen tehtävänä ei ole oma-aloitteisesti valvoa konkurssihallinnon toimintaa tai konkurssipesän selvittelyn etenemistä.

3.4.2 Erikoistilintarkastus konkurssien yhteydessä

Syyttäjän toiminta konkurssin yhteydessä rajoittuu lähinnä tietojen hankkimiseen siitä, onko aiheutta ryhtyä esitutkintaan velallisen rikosta tai liiketoimintakieltoon määräämistä koskevassa asiassa. Tätä varten syyttäjällä on konkurssiasian tuomioistuinkäsittelyssä läsnäolo- ja puheoikeus sekä oikeus tutustua oikeudenkäyntiaineistoon. Syyttäjällä on mahdollisuus saattaa konkurssiyrityksen toiminta tutkittavaksi joko esitutkinnassa tai liiketoimintakiellon edellytyksiä selvittävässä poliisin suorittamassa tutkinnassa. Näissä tutkinnoissa voi tulla suoritettavaksi rikosperusteinen tilintarkastus.

Verohallinnolla ja palkkaturvaviranomaisella on konkurseissa merkittävä asema. Nämä viranomaiset ovat lähes säännönmukaisesti velkojana konkurssissa ja ne osal-

listuvat konkurssipesien hallintoon aktiivisesti. Nämä viranomaiset ovat muun muassa olleet päättämässä velkojainkokouksissa takaisinsaantikanteiden nostamisesta ja rikosilmoitusten tekemisestä. Ne ovat saattaneet myös itse nostaa takaisinsaantikanteita tai vastata konkurssikustannuksista, jotta konkurssiin liittyvät epäselvyydet voitaisiin tutkia. Tällainen aktiivisuus voi johtaa erikoistilintarkastuksen suorittamiseen. Verohallinto voi lisäksi konkurssinkin yhteydessä toimittaa konkurssia edeltävään aikaan kohdistuvia verotarkastuksia. Verohallinnon virkamiehet suorittavat jossakin määrin myös konkurssivelallisen toimintaan ja tileihin kohdistuvia erikoistilintarkastuksia.

Erikoistilintarkastuksen käyttöalaa voidaan lisätä kursseissa:

Vuosi	Vireille pan- tujen konkurs- sien lukumää- rä	Vireille pan- tujen yrityssanee- rausten lkm	Tuomioon pääntyneiden konkurssien lukumäärä	Varat pääty- neissä kon- kurseissa mmk	Velat pääty- neissä kon- kurseissa
1988	2547		710	1345	2696
1989	2717		639	1869	3519
1990	3588		868	3405	6105
1991	6253		1749	7428	11969
1992	7355		2663	13709	21943
1993	6768	572	3098	16340	27923
1994	5502	424	2306	8725	17093
1995	4700	391	1882	4341	10470
1996	4296	340	1695	12889	19940
1997	3611	218	1385	tarkkoja tietoja ei saatavissa	tarkkoja tietoja ei saatavissa

Kaavio 6: Vireille pannut ja päättäneet konkurssit varoineen ja velkoineen 1988-97¹⁵

¹⁵ Oikeustilastolliset vuosikirjat 1988-1997. Tilastokeskus. Varojen velkojen osalta on huomattava, että tiedot perustuvat velallisen vannonaan pesäluetteloon. Tutkimuksissa on todettu, että omaisuuden todellinen realisointiarvo muodotuu keskimäärin noin ½ pienemmäksi kuin pesäluettelossa on ilmoitettu. Oikeustilastollinen vuosikirja 1997.

Konkurssihakemusten määrä on 1980 alusta lähtien noussut lähes joka vuosi aina vuoteen 1992 saakka. Nousu on ollut erityisen huomattava 1990-luvulla. Vuonna 1991 hakemuksia tehtiin lähes 3 600 ja vuonna 1992 yli 7 300 eli noin viisi kertaa enemmän kuin 10 vuotta aikaisemmin. Konkurssihakemusten määrä on nyt laskemassa; hakemuksia tehtiin 1993 yli 6 760, ja tänä vuonna hakemusten määrä tulee olemaan 3.500-4.000. Konkurssihakemusten määrän kehitystä arvioitaessa on huomattava, että vuodesta 1993 voimaan tullut laki yrityksen saneerausta aiheutti sen, että osa konkurssiin muutoin joutuvista yrityksistä haettiin yrityssaneeraukseen.

Konkurssihakemuksista osa peruutetaan tai jää sillensä (viime vuosina noin 15-25 %). Konkurseista raukeaa varojen vähäisyyden vuoksi noin kolmannes konkurssihakemusten määrästä. Näin ollen täydelliseen, tuomioon päättyvään konkurssimenettelyyn johtaa noin 45-55 prosenttia konkurssihakemuksista.

Oikeusministeriössä on laadittu selvitys, joka koskee 150:tä vuoden 1993 ja 1994 aikana päättynyttä konkurssia.¹⁶ Tämän selvityksen mukaan konkurssipesän selvittäminen konkurssin alkamisesta loppukokoukseen kesti keskimäärin hieman alle kolme vuotta. Enemmän kuin neljä vuotta konkurssi kesti noin 10 prosentissa tapauksia. Konkurssipesän realisoidun varallisuuden arvo panttina oleva omaisuus poisluettuna oli 45 %:ssa tapauksia alle 150 000 markkaa ja 65 %:ssa tapauksia alle 300 000 markkaa. Noin 10 %:ssa tapauksia omaisuuden arvo ylitti 1 miljoonaa markkaa.

Konkurssien lukumäärän lisääntyminen, pesien varojen ja velkojen määrän kasvaminen ovat lisänneet erikoistilintarkastuksen potentiaalista käyttöalaa.

4. OIKEUSPROSESSISSA KÄYTETTÄVÄ LASKENTATOIMEN AINEISTON JAOTTELUA

4.1 Rahoituksen laskentatoimen ja johdon laskentatoimen aineisto

Oikeusprosessissa käytettävä laskentatoimen aineisto kuuluu suurimmalta osalta rahoituksen laskentatoimen alaan. Laskentatoimi on jaettu kahteen osaan: johdon laskentatoimeen ja rahoituksen laskentatoimeen. Rahoituksen laskentatoimi tuottaa informaatioita ulkoisille sidosryhmille ja on pakollista yritykselle¹⁷. Rahoituksen lasken-

¹⁶ HE nro 249/1994

¹⁷ Kaplan & Atkinson, s. 1

tatoimen informaation tulee olla raportoitu yleisesti hyväksyttyjen laskentatoimen periaatteiden mukaan. Rahoituksen laskentatoimen aineisto on tyypillisesti historiallista, sen tehtävänä on kertoa, ”miten asiat ovat.”

Rahoituksen laskentatoimen alaan liittyvään aineistoon kuuluvat mm. yrityksen pakolliset tilinpäätösasiakirjat. Näitä käytetään suhteellisen usein oikeusprosessissa kirjallisena todisteena yrityksen taloudellisesta tilanteesta ja muista relevanteista oikeustositseikoista.

Yrityksen toiminnassa tuotetaan myös johdon laskentatoimen alaan kuuluvaa aineistoa, joka on tuotettu yrityksen johdon suunnittelun ja koordinoinnin tarpeita varten. Johdon laskentatoimen aineistoon kuuluu yrityksen johdolle kerättyä, luokiteltua, analysoitua ja raportoitua aineistoa. Johdon laskentatoimen tärkeimpänä tehtävänä on avustaa yrityksen johtoa päätöksenteossa.¹⁸

Oikeusprosessissa arvioinnin kohteena on usein yrityksen johdon toiminnan jälkikäteistarkastelu. Esimerkiksi vahingonkorvausoikeudenkäynneissä on useissa tapauksissa keskeisenä kysymyksenä se, onko toiminta ollut huolimaton tai varomatonta. Tässä arvioinnissa voi ratkaisevaa olla se, minkälaisen informaation perusteella yrityksen toimintaa koskevat ratkaisut on tehty. Tällöin johdon laskentatoimen aineisto voi olla hyödyllinen näyttökeino oikeusprosessissa.

4.2 Oikeusprosessia varten tuotettu aineisto ja aineisto yrityksen toimintaa varten

Erikoistilintarkastuksessa on kysymys kohdeyrityksen kirjanpidon, tilinpäätöstietojen ja mahdollisen muun materiaalin tarkastamisesta ja analysoimisesta. Sen tarkoituksena on selvittää oikeudenkäynnissä relevanttien tunnusmerkistöjen toteutumista tarkastuksen kohteena olevassa yrityksessä. Tämä aineisto on siten tuotettu alunperin oikeusprosessin käyttöön.

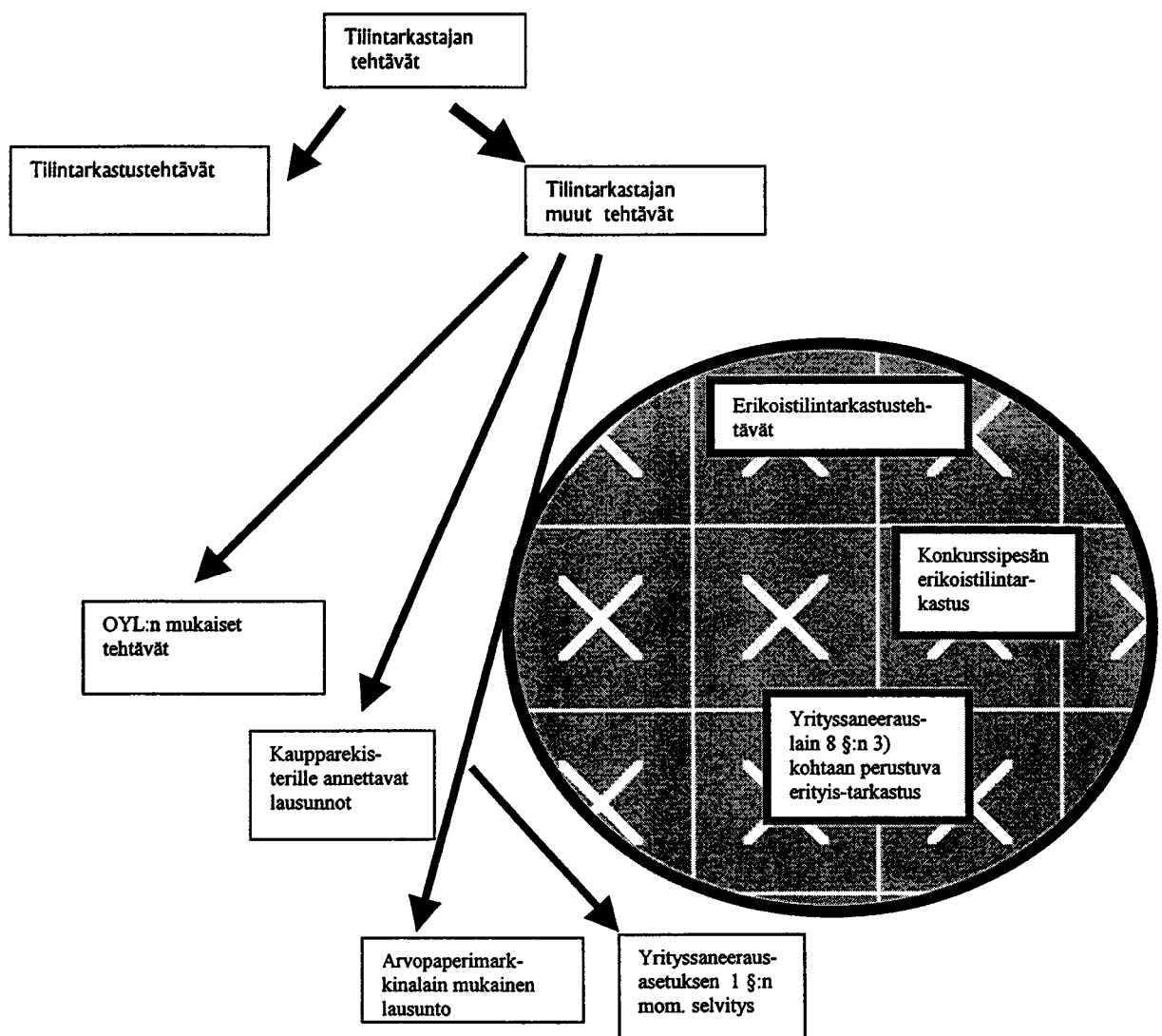
Oikeusprosessin aineistoon kuuluu usein myös sellaista laskentatoimen tuottamaa aineistoa, joka on tuotettu alun perin muussa tarkoituksessa mutta joka tulee käytettäväksi oikeusprosessissa. Esimerkiksi yrityksen lakisääteinen tilinpäätösaineisto on tärkeä näyttöaineisto arvioitaessa sitä, onko yritys ollut arvioitavien tapahtumien tekoheikellä maksukyvytön tai onko sitä uhannut maksukyvyttömyys. Tätä aineistoa käytetään oikeusprosessissa kirjallisena todisteena tai muutoin apuna esimerkiksi oikeudenkäyntiin valmistauduttaessa.

¹⁸ Anthony & Reece, s. 522-523

5. ERIKOISTILINTARKASTUS ERI OIKEUSPROSESSEISSA

Erikoistilintarkastuksessa on kysymys konkurssiin, selvitystilaan tai yrityssaneeraukseen joutuneen tai erityisestä syystä muunkin yhteisön kirjanpitoaineiston, maksu ja liiketapahtumien sekä sopimusaineiston tarkastamisesta.

Erikoistilintarkastus voidaan luokitella tilintarkastajan ns. muihin tehtäviin. Erikoistilintarkastuksen asemaa tilintarkastajan tehtäväkentässä voidaan havainnollistaa seuraavalla kuviolla, jossa keskeinen jako tapahtuu tilintarkastustehtävien sekä muiden tehtävien välillä:



Kaavio 7: Erikoistilintarkastuksen asema tilintarkastajan tehtäväkentässä

5.1 Erikoistilintarkastus konkurssipesässä

Erikoistilintarkastuksen suorittamisesta konkurssipesässä ei ole suoraan velvoittavaa säännöstä. Konkurssisäännön mukaan pesähoitajalla on velvollisuus selvittää pesän tila. Konkurssisäännön 50 b §:ssä (Laki 19.12.1997/110) mukaan väliaikainen pesähoitaja on velvollinen tekemään selvityksen, josta *”tulee ilmetä ainakin*

- 1) *jos velallinen on yhteisö, velallisen konserni ja omistussuhteet*
- 2) *konkurssin pääasialliset syyt*
- 3) *se, miten velallisen kirjanpito on hoidettu*
- 4) *onko velallisen toiminnan johtamisessa käytetty välikäsiä*
- 5) *havainnot sellaisista seikoista, joilla voi olla merkitystä konkurssin jatkumisen kannalta*
- 6) *havainnot sellaisista seikoista, joilla voi olla merkitystä liiketoimintakiellon määrittämisen kannalta*
- 7) *velallisen toiminnan ja tilien tarkastukset sekä niiden tarve*

Väliaikaisen pesähoitajan selvitys on merkittävä velkojien kannalta heidän harkitessaan sitä, ottaako velkoja konkurssimenettelyn kustannukset vastattavakseen siinä toivossa, että konkurssipesään saataisiin takaisinsaannin kautta omaisuutta. Useimmissa tapauksissa konkurssivelallisella ei pesäluettelon mukaan ole täydellisen konkurssimenettelyn läpiviemiseen vaadittavaa ja tähän käytettävissä olevaa noin 60.000 – 80.000 markan varallisuutta. Sen vuoksi konkurssin jatkumisen kannalta on usein ratkaisevaa se, onko velallinen tehnyt sellaisia oikeustoimia, jotka ovat peräytettävissä pesään takaisinsaantilain nojalla. Näiden seikkojen tulisi olla tiedossa jo konkurssin velkojainkuulustelussa. Selvityksen luotettavuutta on mahdollisuus lisätä erikoistilintarkastuksen avulla.

Konkurssin jatkuessa velkojainkuulustelun jälkeen tuomioistuimen määräämien uskottujen miesten velvollisuutena on konkurssisäännön 53 §:n mukaan mm. *”ottaa konkurssipesä hoitoonsa, hankkia itsellensä tarkka tieto pesän tilasta, tarkastaa pesänkirjoitus ja ylöspanna mitä ennen ei ole kirjoitettu.”* Tämän tehtävän hoitaminen edellyttää usein erikoistilintarkastuksen suorittamista pesässä.

Erikoistilintarkastus tehdään yhtiön tai muun konkurssivelallisen velkojien intressissä. Sen tarkoituksena on tavallisimmin selvittää, onko yhtiö aikaisemmin suorittanut sellaisia liiketoimia, jotka ovat peräytettävissä takaisinsaannista annetun lain nojalla.

Tavoitteena on selvittää, onko yhtiön toiminnassa loukattu velkojien etua. Erikoistilintarkastus ei ole lakisääteistä vaan sen suorittaminen on velkojatahon päätettävissä konkurssin aikana.

Erikoistilintarkastus suoritetaan konkurssiin aikana konkurssipesän toimeksiannosta. Konkurssipesässä erikoistilintarkastuksen suorittamisesta päättää useimmiten velkojainkokous. Pesänhoitajalla¹⁹ on oikeus konkurssipesän yleisen hallintavaltuutensa mukaisesti päättää oma-aloitteisesti erikoistilintarkastuksen suorittamisesta. Päätösvalan antaminen pesänhoitajalle voidaan pitää tarkoituksenmukaisena lähinnä pienissä konkurssipesissä, koska velkojainkokouksen koolle kutsumisesta varta vasten vain erikoistilintarkastuksesta päättämään aiheutuisi lisäkuluja.²⁰

Konkurssiasiaain neuvottelukunta on suositellut, että ylimääräinen velkojainkokous kutsutaan koolle kun pesänhoitajalla on esiteltävänä velkojainkokoukselle asia tai asioita, jotka ovat konkurssipesän hoidon kannalta olennaisia tai joilla on merkittävä vaikutus konkurssirealisoinnin lopputulokseen. Suosituksessa on esimerkinomaisesti käsitelty erikoistilintarkastuksen toimittamiseen liittyviä kysymyksiä. Suosituksessa on todettu erikoistilintarkastuksen suorittajan voitavan valita velkojainkokouksessa tai valtuuttaa uskottu mies valitsemaan erikoistilintarkastuksen suorittaja ja antamaan sitä koskevan toimeksianto.²¹

5.2 Eriyistilintarkastus yrityssaneerauksessa

Yrityssaneerauslain 8 §:n mukaan tuomioistuimen määräämän selvittäjän tehtävänä on menettelyn tarkoituksen toteuttamiseksi ja velkojien edun valvomiseksi muun ohella

” 3) huolehtia tarpeellisessa laajuudessa velallisen ennen menettelyn alkamista harjoittaman toiminnan tarkastuksesta;

4) vaatia tarvittaessa velallisen tekemien oikeustointen peräyttämistä 36 ja 37 §:n nojalla...”

¹⁹ Pesänhoitajalla tarkoitetaan yleisnimityksenä konkurssimenettelyssä määrättävää väliaikaista pesänhoitajaa, uskottua miestä tai toimitsijamiestä

²⁰ Ovaska, Risto K: Konkurssikäsi, s.95

²¹ Konkurssiasiaain neuvottelukunnan suositus 2/29.2.1996, s.6

Tässä tarkastuksessa selvitetään velkojien edun valvomiseen liittyvät mahdolliset takaisinsaantiperusteet. Lisäksi lainkohdan tarkoituksena on, että tarkastuksen yhteydessä selvitetäisiin, onko velallisen toiminnassa tapahtunut velallisen rikoksia tai muita rangaistavia tekoja.²² Tämän velvollisuuden on nähty painottavan tilintarkastajan velvollisuutta olla erityisen huolellinen tarkastusraportin ilmaisuissa. Ketään ei saa tarkastuksella myöskään perusteettomasti saattaa epäilyksenalaiseksi eikä syyllistää. Tarkastusraportissa ei saa olla vihjailevia tai väritettyjä lausumia.²³

Yrityssaneerausmenettelyssä tehtävän erityistilintarkastuksen suuntaamisessa korostuu selvittäjän rooli. Selvittäjällä on oikeus hakea velallisen suorittaman oikeustoimen peräytymistä takaisinsaantikanteella (Yrityssaneerauslaki 36 §). Tällöin hänen asiansa on arvioida missä laajuudessa erityistilintarkastus näiden takaisinsaantiperusteiden suorittamiseksi suoritetaan ja minkälaisia selvityksiä tarvitaan.

5.3 Rikosperusteinen tilintarkastus

Rikosperusteisella tilintarkastuksella tarkoitetaan esitutkinnan yhteydessä suoritettavaa kohdeyrityksen kirjanpidon, hallinnon ja muun aineiston tarkastusta. Esitutkinnan näkökulmasta rikosperusteinen tilintarkastus on kriminalistinen menetelmä. Rikosperusteinen tilintarkastus voidaan määritellä *systemaattisesti toteutetuksi, menetelmittään todennettavaksi ja järjestelmälliseksi kirjanpitohavaintojen teoksi ja niiden systematisoinniksi*.²⁴

Rikosperusteinen tilintarkastus voidaan suorittaa eri syvyystasoilla: Yleistarkastuksena, valikoivana tarkastuksena, tositekohtaisena tarkastuksena sekä tekotapakohtaisena tarkastuksena. Näiden sisältöä kuvaa seuraava Markku Salmisen esittämä taulukko:²⁵

²² Hallituksen esitys eduskunnalle nro 182 v. 1992 Vp, s. 69

²³ Riistama; Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö, s. 354

²⁴ Salminen Markku: Velallisen rikokset. 1998. s. 154

²⁵ Salminen Markku: Velallisen rikokset. 1998. s. 156

Yleistarkastus	Valikoiva tarkastus	Tositekohtainen tarkastus	Tekotapakohtainen tarkastus
Kohde ja keinot - organisaatio, toimiala ja toiminta - tarkastusympäristö - kirjanpito - kirjanpituomuoto ja -järjestelmä - kirjanpidon laajuus - kirjanpidon taso	Kohde ja keinot - yrityksen riskit - tilinpäätösanalyysit - kriittiset erät - kirjanpidon ja pesäluettelon vertailu - raportoinnin hyväksikäyttö - tilastolliset menetelmät - vahvistukset ja tiedustelut - grafiikka	Kohde ja keinot - yksittäiset tositteet - atk-asiakirjat - koko kirjanpito tai sen osa - tosiasiallinen johto	Kohde ja keinot - yksittäisiä tekotapoja - ”muoti-ilmiöitä” - rikoksen tunnusmerkkistö sama - yrityksen elinkaaren sidottua - aloitusvaihe - toimintavaihe - kriisivaihe
Tulokset painottuvat - konkurssin oireet - rikollisen toiminnan peittely - kirjanpitorikos	Tulokset painottuvat - konkurssin syyt - taloudellinen tila - siihen vaikuttaneet tekijät - ”varoitukset”	Tulokset painottuvat - tapahtumat ja selitykset - rikollisen toiminnan tunnusmerkkistön täytyminen	

Kaavio 8: Rikosperusteisen tilintarkastuksen eri syvyystasot

Eri syvyystasoilla suoritettu rikosperusteinen tilintarkastus antaa ja hakee vastauksia erilaisiin kysymyksiin. Osaksi haetaan vastausta täsmälliseen rikosoikeudelliseen kysymykseen. Joissakin tapauksissa taas pyritään selvittämään yleisemmällä tasolla kaikkia rikosoikeudellisesti relevantteja tai mahdollisesti relevantteja tietoja.

Yleistarkastuksessa luodaan yleiskäsitys yrityksen toiminnasta, sen kirjanpidon tasosta ja luotettavuudesta, käytetyistä kirjanpitojärjestelmistä sekä kirjanpidon muodoista. Rikosperusteinen tilintarkastus jää harvoin yleistarkastuksen tasolle, vaan yleistarkastuksen tehtävänä on luoda yleiskuva kohdeyrityksestä sekä toimia apuna esitutinnan kohdentamisessa. Tavoitteena on kohdentaa rikosperusteiden tilintarkastuksen tarkemmat vaiheet tarkoituksenmukaisella tavalla. Sen avulla saadaan muita tarkastusmuotoja vähäisimmillä resursseilla viitteitä konkurssin oireiden tiedossa olosta oikeustoimia tehtäessä, mahdollisesti toteutetuista oikeustointen peittelystä sekä kirjanpitorikokseen viittaavista laiminlyönneistä.

Valikoivassa tarkastuksessa keinoina ovat tilinpäätösanalyysit, kirjanpidon ja pesäluettelon vertailu sekä yrityksen toiminta-aikana tuotettu kirjanpitoraportointi.

Valikoivassa tarkastuksessa yrityksen toiminta analysoidaan tilastollisin menetelmin ja keinoin. Usein tarkoituksenmukaisena esittämistapana ovat erilaiset graafiset analyysit, joissa selvitetään yrityksen taloudellisen tilan kehitystä erilaisten tunnuslukujen perusteella. Valikoivan tarkastuksen avulla on saavutettavissa kirjanpito- ja tositeaineistoon perustuvaa tietoa konkurssin syistä, konkurssiin johtaneen taloudellisen tilan kehityksestä sekä konkurssiin liittyvien varoittavien tekijöiden olemassaolosta.

Tositekohtainen tarkastus on edellisiä yksityiskohtaisempi ja siten myös enemmän resursseja vaativaa. Tarkastuksen kohteena voi olla koko kirjanpidon tositteet tai tositteet tietyltä kirjanpidon osa-alueelta. Tositekohtaisesti toteutetun tarkastuksen raportoinnissa voidaan ottaa kantaa yksittäisten oikeustoimien tasolla analysoimalla niiden vaikutusta koko yrityksen taloudelliseen tilaan.

Tekotapakohtainen tarkastus keskittyy arvioimaan ja vertailemaan yrityksen toimintaa tekotavan perusteella. Vertailukohteena voi olla saman tutkittavan juttukokonaisuuden tekotavat ja niiden yhteydet. Tekotapakohtainen vertailu voi kohdistua myös tutkittavan juttukokonaisuuden ulkopuolelle niin, että analyyttisenä vertailukohteina on tiettytyyppisten talousrikosten tekotapa.²⁶

Rikosperusteinen tilintarkastus tapahtuu tavallisimmin viranomaistoimintana, rikosasioiden tutkintakeinona. Tällöin rikosperusteinen tilintarkastus on virkavastuulla olevaa toimintaa. Virkavastuuseen perustuvia laillisuuskriteereitä ei käsitellä tässä tutkimuksessa. Sen sijaan erikoistilintarkastuksen kriteerit soveltuvat myös rikosperusteisessa tilintarkastuksessa noudatettavaksi.

²⁶ Esimerkkinä tästä voidaan mainita talousrikostutkinnassa tunnettu ns. minuuttirahaan perustuvat tekotavat. Kysymyksessä on pankkitileillä toteutettu varojensiirtoketju, joka muodostaa ympyrän ja jonka suoritukset kuittavat toisensa saman päivän aikana. Sillä saadaan näyttämään kirjanpidollisesti mm. jonkun yrityksen siirtäneen toiselle varoja esim. velanmaksuun, vaikka nämä varat ovat tosiasiallisesti kiertäneet saman taloudellisen intressipiirin yhtiöiden välillä tileiltä toisella. (Salminen Markku, s. 331)

6. ERIKOISTILINTARKASTUKSEN SUORITTAMINEN JA SEN HYÖDYNTÄMINEN OIKEUDENKÄYNNISSÄ

Erikoistilintarkastusta koskevan toimeksiannon yhteydessä rajataan tarkastuksen laajuus. Koska tarkastus ei ole lakisääteistä, toimeksianto on mahdollista rajata tarkoituksenmukaisuus- ja taloudellisuusnäkökohtien mukaisesti. Kirjanpidon erikoistilintarkastus voidaan päättää suoritettavaksi erikseen määrättävässä laajuudessa esimerkiksi koskien velallisyhtiön tiettyjä tilikausia taikka ainoastaan takaisinsaantiperusteita.²⁷ Konkurssipesässä pesänhoitaja on usein suorittanut velallisen kirjanpidon ja muun toiminnan alustavan tarkastamisen, jossa yhteydessä tehdyn havainnot ovat ratkaisevia harkittaessa erikoistilintarkastuksen laajuutta ja suuntaamista.

Konkurssipesissä suoritettava erikoistilintarkastus on yleensä luonteeltaan yleistarkastusta, jossa tarkastus on rajattu lähinnä tietyille ajanjaksolle kohdistuvaksi. Tarkastuksen yhteydessä erikoistilintarkastuksen suorittaja voi suunnata pesänhoitajan toimusten mukaisesti erikoistilintarkastuksen selvittämään syvällisemmin ja valikoivasti koskemaan tiettyjä oikeustoimia.²⁸

Koska erikoistilintarkastus suoritetaan normaalisti oikeusprosessin tarpeita silmällä pitäen, erikoistilintarkastuksen suorittaja voi huomioida kertomuksen olevan pohjana harkittaessa oikeudenkäynnin edellytyksiä.

Tarkastuksen suorittajaa voidaan kuulla oikeudessa todistajana. Mikäli erikoistilintarkastuksessa selvitetty määräämistoiset päätyvät oikeuden arvioitaviksi, on huomattava, että kirjallisen erikoistilintarkastuskertomuksen käyttömahdollisuutta näyttönä oikeudessa rajoittaa oikeudenkäyntiin liittyvä suullisuus- ja välittömyysperiaate. Tätä ilmentää esimerkiksi oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 11 §:n mukainen kielto oikeudenkäyntiä varten annettujen yksityisluotoisten kirjallisten todisteiden käyttämisestä.²⁹

²⁷ Konkurssiasian neuvottelukunnan suositus 2/29.2.1996, s.6

²⁸ Haastattelutieto, Lehtonen

²⁹ Oikeudenkäymiskaaren 17:11 §:n 1 momentti kuuluu seuraavasti: ”Tuomioistuim ei saa, ellei laissa toisin säädetä, käyttää todisteena: 1) yksityisluotoista kertomusta, jonka joku on vireille pannut tai alkavan oikeudenkäynnin varalta kirjallisesti antanut, ellei tuomioistuin sitä erityisestä syystä salli

2) esitutkintapöytäkirjaan tai muulle asiakirjalle merkityä tai muulla tavalla tallennettua lausumaa.”

Samoin rikosoikeudenkäynnissä erikoistilintarkastuskertomuksen käyttöä rajoittavat Suomen hyväksymien Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen³⁰ ja KP-sopimuksen määräykset³¹. Nämä kansainväliset sopimukset takaavat syytetyn vähimmäisoikeudeksi oikeuden esittää kysymyksiä häntä vastaan kutsutulle todistajalle. Pelkän kirjallisen tarkastuskertomuksen esittäminen ei toteuta tätä vähimmäisoikeutta.

Kuitenkin oikeudenkäynnissä mahdollista käyttää kirjallisina todisteina erikoistilintarkastuksen liiteaineistoa, jota ei ole tuotettu nimenomaan oikeudenkäyntiä varten. Näyttönä oikeusprosessissa voidaan käyttää erikoistilintarkastuksen yhteydessä kirjanpitoaineistosta löydettyjä kuitteja, sopimuksia tai muuta asiakirja-ainestoa. Kun tämä aineisto ei ole laadittu oikeudenkäyntiä varten vaan on kirjallisena dokumenttina yrityksen liiketapahtumista, sitä on mahdollisuus hyödyntää oikeudenkäynnissä.

Laajemmissa juttukokonaisuuksissa ei ole kuitenkaan mahdollista esittää koko kirjanpitoaineistoa oikeudelle. Näin on erityisesti tilanteissa, joissa erikoistilintarkastuksen yhteydessä on tehty kirjanpitoon tai muuhun aineistoon perustuvaa analyysia yrityksen maksukyvyistä, kannattavuudesta tai vakavaraisuudesta. Kirjallisen todistajankertomuksen käyttämiskielto johtaa käytännössä siihen, että erikoistilintarkastuksen toimittajaa kuullaan henkilökohtaisesti oikeudessa niin, että kaikilla asianosaisilla on mahdollisuus esittää hänelle tarkentavia kysymyksiä tehdystä analyysistä.

Asiantuntevasti tehdyllä erikoistilintarkastuksella on usein mahdollista hakea sellainen selvitys yhtiön kirjanpitoaineistosta, että oikeudenkäynnin kannalta relevanttia faktaa ei kummankaan osapuolen taholta kiistetä oikeusprosessissa. Tällöin tällainen riidattomaksi myönnetty seikka tulee ottaa ratkaisun perusteeksi. Erikoistilintarkastuksella voi tällaisissa tapauksissa olla tärkeä merkitys ratkaisun perusteena, kuten hovi-oikeuden päätösperustelut seuraavassa oikeustapauksessa osoittavat:

"B Oy:n konkurssipesän teettämästä erikoistilintarkastuskertomuksesta ilmenee, että yhtiön toiminta on ollut siinä määrin tappiollista, että vuonna 1991 päättyneen tilikauden lopussa osakepääoma on ollut menetetty, mistä lähtien yhtiö on ollut OYL 13 luvun 2 §:n mukaisten selvitystilamääräysten alainen. Tarkastuskertomuksesta käy myös ilmi, että yhtiön viimeisen 31.3.1993 päättyneen tilikauden aikana yhtiön saamiset osakkeenomistajilta ovat kasvaneet

³⁰ Ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi Roomassa 4.11.1950 tehty yleissopimus

³¹ Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva, YK:n yleiskokouksen 16.12.1966 hyväksymä yleissopimus

kirjanpidon mukaan 41 257 markasta 277 917 markkaan. Kyseessä on ollut yhtiön laina omistajalleen, joka OYL:n 12 luvun 7 §:n mukaan on ollut kiellettyä.

Ottaen huomioon OYL:n vastaiset osakaslainat, jotka ovat yhtiön viimeisen 18 kk:n pituisen tilikauden aikana kasvaneet yli 230 000 markkaa, ei kysymys voi olla ainoastaan kirjaamattomista palkoista, kuten A on selittänyt. Kun yhtiön toiminta kaiken lisäksi on ollut raskaasti tappiollista, minkä seurauksena yhtiö olisi pitänyt asettaa selvitystilaan jo tilikauden 1991 lopussa, osakaslainoihin liittyviä väärinkäytöksiä on pidetty erityisen raskaina. Oikeus katsoo, että A on elinkeinotoiminnassaan menetellyt törkeän sopimattomasti velkojia kohtaan” (Turun hovioikeus, tuomio 16.5.1995 S 95/21).

Tässä oikeusprosessissa velallinen oli yrittänyt selittää erikoistilintarkastuksessa havaitut, kirjanpitoaineistoon perustuvat oikeustoimet muuksi kuin mitä asiakirja-aineisto osoitti. Yksilöidysti laaditulla erikoistilintarkastuskertomuksella on ollut näytöllisesti painoarvoa. Erikoistilintarkastuksessa selvitettyjä faktoja osakaslainoiksi kirjattujen suoritusten markkamääristä ei kiistetty oikeudessa. Kysymys on ollut tämän jälkeen siitä, onko A:n selitys kirjaamattomista palkoista ollut uskottava. Kun näin ei ollut, hänen velkajärjestelyänsä koskeva hakemuksensa hylättiin yritystoiminnassa ilmeneen sopimattoman menettelyn vuoksi.

II OSA: ERIKOISTILINTARKASTUKSEN KRITEREIDEN TARKASTELU

7. TILINTARKASTUKSESTA JOHDETTAVAT KRITEEIT

7.1 Hyvän tilintarkastustavan noudattaminen erikoistilintarkastuksessa

7.1.1 Tilintarkastuslain mukaisen hyvän tilintarkastustavan noudattaminen

Vaikka erikoistilintarkastuksesta ei olekaan säännelty lainsäädännössä, tilintarkastusta koskevat kriteerit ovat sovellettavissa myös erikoistilintarkastukseen. Tätä osoittavat tilintarkastuslain 1 §:n ja 16 §:n säännökset, jonka mukaan hyväksytyn tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa suorittaessaan muutakin tarkastusta kuin lakisääteistä tilintarkastusta. Siten erikoistilintarkastuksen kriteerit perustuvat osaltaan hyvään tilintarkastajatapaan.

Kun kysymys on hyvästä tilintarkastustavasta, jo käsite sinänsä ilmaisee, ettei hyvän tilintarkastustavan sisältöä voida normittaa kasuistisesti.³² Hyvä tilintarkastustapa muotoutuu siten alalla toimivien hyväksytyjen tilintarkastajien ammatillisen yhteistoiminnan puitteissa.³³

7.1.2 Hyvää tilintarkastustapaa säätelevät ammattikunnan ohjeet

Hyvä tilintarkastustapaa ei ole määritelty laissa vaan sen määrittelemineen on jätetty tilintarkastusorganisaatioiden tehtäväksi. Hyvän tilintarkastustavan on katsottu merkitsevän huolellisten ammattihenkilöiden yleisesti noudattamaa tilintarkastuskäytäntöä. Tämä on käsitteenä rinnastettavissa esimerkiksi hyvään kirjanpitotapaan.

Hyvän tilintarkastustavan sisältö on määritelty KHT-yhdistyksen suosituksesta ”Hyvää tilintarkastajatapaa koskevat ohjeet.” Tärkeimmät kansainväliset tilintarkastusperiaatteet on määritelty kansainvälisen tilintarkastajajärjestön (International Federation of Accountants, IFAC) suosituksissa. Näitä ohjeita voidaan pitää vakiintuneina lähteinä hyvän tilintarkastustavan määrittelyssä, vaikka hyvää tilintarkastustapaa ei olekaan Suomessa täsmällisesti määritelty³⁴.

Ohjeet eivät kuitenkaan kohdistu suoraan erikoistilintarkastuskertomuksen sisältöön vaan tehtävää suorittavan tilintarkastajan toimintaan ja riippumattomuuteen sekä vastaaviin tekijöihin. Hyvää tilintarkastustapaa koskevat ohjeet säätelevät erikoistilintarkastuksen suorittajan toimintaa eli toimintaprosessia. Luotaessa erikoistilintarkastuksen kriteerejä, on selvää, että näitä ohjeita tulee noudattaa muidenkin kuin pelkästään hyväksytyjen tilintarkastajien. Siten Hyvää tilintarkastajatapaa koskevat ohjeet ovat sellaisinaan sovellettavissa erikoistilintarkastuksen kriteereihin.

Tilintarkastajan käyttäytyminen

Hyvää tilintarkastajatapaa koskevassa ohjeessa on säännelty tilintarkastajan käyttäytymistä. Ohjeessa on käytetty ilmaisua ”Jäsenen tulee käyttäytyä rehellisesti ja nuh-

³² Komiteanmietintö 1992:14, s.21

³³ Komiteanmietintö 1992:14, s. 15

³⁴ Vahtera Pauli: Yrityksen valvonta ja tilintarkastus, s.46

teettomasti ja hänen tulee välttää menettelyä, joka olisi ammatille haitaksi. Tehtävää suorittaessaan hänen tulee tunnollisesti noudattaa hyvää tilintarkastajatapaa.”

Riippumattomuus

KHT-yhdistyksen suosituksessa on riippumattomuusvaade kirjoitettu muotoon: ”Jäsenen tulee harjoittaa ammattiaan itsenäisesti ja puolueettomasti. Hänen tulee tehtävää suorittaessaan aina olla kannanotoissaan riippumaton. Jos nämä edellytykset puuttuvat, tulee hänen kieltäytyä tehtävästä tai luopua siitä. Näin on laita myös silloin kun olosuhteet ovat sellaiset, että ne voivat antaa aiheen oikeutettuun epäilyyn jäsenen riippumattomuudesta.”

Riippumattomuus ilmenee lähemmin tilintarkastajan asenteena tarkastukseen ja sen kohteeseen. Tilintarkastajan tulee toimia riippumattomasti tarkastuksen suunnittelussa, tarkastustyössä ja raportoinnissa. Käytännössä riippumattomuutta voivat vaarantaa tilintarkastajan taloudellinen riippuvuus tarkastuksen kohteesta, läheiset henkilösuhteet sekä liiallinen pyrkimys palvella tarkastuskohteen johtohenkilöitä.³⁵

Jääviys- ja riippumattomuusongelmia voi aiheutua konkurssi- ja yrityssaneerausmenettelyyn liittyvissä tilintarkastajan tehtävissä asiakkuussuhde velkojan tai velallisen edustajien kanssa.³⁶ Erikoistilintarkastus voidaan tehdä myös yksittäisen velkojan toimeksiannosta. Yksittäisenä velkojana oleva pankki on voinut vakuuden tai muun asiakkuussuhteeseen liittyvän tekijän turvin voinut saada velallisen maksamaan lyhenystä tai korkoa ennen muita velkojia. Tällöin voi tulla kyseiseen takaisinsaanti yksittäisen velkojan suosimisen perusteella. Mikäli tilintarkastajalla tai hänen edustamallaan tilintarkastusyhteisöllä on pankkiin tilintarkastusasiakassuhde, voi syntyä jääviysongelma.

Lakisääteisen tilintarkastuksen tavoin myös erikoistilintarkastuksessa tilintarkastajan riippumattomuus on tärkeä kriteeri. Riippumattomuus on olennainen osa hyvän tilintarkastustavan sisältöä. Riippumattomuus on edellytys sille, että tilintarkastaja kyke-

³⁵ Komiteanmietintö 1992:14, s. 100

³⁶ Riistama, s.345

nee suorittamaan hänelle laissa säädetyt tehtävät. Tilintarkastajan tulee olla vapaa lausumaan käsityksensä kustakin tehtävästä ulkopuolisista tekijöistä riippumatta.³⁷

Tilintarkastajan riippumattomuus on kirjallisuudessa systematisoitu niin, että riippumattomuus koostuu toiminnallisesta, organisatorisesta, henkilöllisestä ja taloudellisesta riippumattomuudesta.³⁸ Toiminnallinen riippumattomuus koostuu mm. arvioinnin ja harkinnan riippumattomuudesta, raportoinnin ja kertomuksen laadinnan riippumattomuudesta, resurssien ja apuvoiman käytön riippumattomuudesta.

Organisatorisen riippumattomuuden arvioinnissa on huomioitava riippumaton asema suhteessa omistajiin, valitsijoihin, johtoon ja taloushallintoon. Organisatorisesti tilintarkastajan tulee olla riippumaton suhteessa tilintarkastusyhteisön omistusrakenteisiin, vapaa palvelussuhteen tai muun alisteisen aseman mukaisesta riippuvuussuhteista sekä vapaa mm. konsernirakenteeseen liittyvistä riippuvaisuustekijöistä.

Henkilöllistä riippumattomuutta voivat vaarantaa lähisukulaisuus, ystävyys ja julkinen vihamiessuhde.

Taloudellisen riippumattomuuden kannalta tilintarkastajan tulee olla riippumaton omistukseen, velkasuhteisiin ja vakuuksiin sekä tilintarkastuspalkkioon liittyvistä tekijöistä. Taloudellisessa riippumattomuudessa on huomioitava myös merkkipäivälahjojen ym. huomionosoitusten sekä muiden palvelujen tarjoamisen aiheuttamat riippumattomuutta vaarantavat seikat.

Tilintarkastajalle soveltumaton toiminta

Tilintarkastajan riippumattomuuteen liittyy KHT-Yhdistyksen suositus, jonka mukaan tilintarkastaja ei saa olla mukana toiminnassa, joka ei sovellu hänen ammattivelvollisuuteensa riippumattomana tilintarkastajana.

³⁷ Komiteanmietintö 1992:14, s.99

³⁸ Sarja, s.106

Erityisesti sivutoimisten tilintarkastajien harjoittama muu ansiotoiminta ei saa vaikuttaa haitallisesti tarkastajan itsenäisyyteen eikä horjuttaa hänen luottamustaan. Esimerkiksi tarkasteltavan yrityksen neuvonantajana toimiminen saattaa olla riippuvuutta vaarantavaa toimintaa, mikäli se aiheuttaa tilintarkastajalle taloudellista riippuvuutta esimerkiksi huomattavien sivutulojen muodossa.

Ammatin harjoittaminen

Tilintarkastajan ammatin harjoittamista ja tehtävien hoitamista koskeva ohjeen kohta on laaja-alainen: ”Jäsenen tulee suorittaa hänelle uskotut ammattiin liittyvät tehtävät siten, että hän saa riittävän tiedot mielipiteensä muodostamiseksi. Hänen tulee noudattaa voimassa olevaa lainsäädäntöä sekä hyvää kirjanpito- ja tilinpäätöstapaa. Jos jäsen käyttää tehtävää suorittaessaan apulaista, tapahtuu se hänen omalla vastuullaan. Hänen tulee olla myös tietoinen omasta vastuustaan toimiesaan yhdessä toisten tilintarkastajien kanssa.”

7. 2. Tilintarkastustavoitteista johdettavat kriteerit

Tilintarkastus on määritelty usealla eri tavalla. Yhtäällä tilintarkastuksen on kuvattu olevan järjestelmällinen tapahtumasarjan, jonka tarkoituksena on tilintarkastajasta riippumattomalla tavalla kerätä näyttöä taloudenhoidon toimia ja tapahtumia koskevien tietojen totuudellisuudesta ja arvottaa sitä sekä selvittää, miten nämä tiedot vastaavat asetettuja tavoitteita sekä viestiä tuloksista niistä kiinnostuneille.³⁹

Rikosperusteinen tilintarkastus on aikaisemmin määritelty *systemaattisesti toteutetuksi, menetelmiltään todennettavaksi ja järjestelmälliseksi kirjanpitohavaintojen teoksi ja niiden systematisoinniksi*. Vastaavanlainen määriteltämä kuvaa myös muuta erikoistilintarkastusta. Myös erikoistilintarkastus pyrkii selvittämään kirjanpidossa esitettyjen tietojen totuudellisuuden, johon tilintarkastuksen edellä todettiin pyrkivän.

Tilintarkastuksen ja erikoistilintarkastuksen määritelmien perusteella ei ole estettä sille, etteivätkö tilintarkastukseen liittyvät kriteerit ovat sovellettavissa erikoistilintarkastukseenkin.

³⁹ American Accounting Association Committee on Basic Accounting Concepts, s. 2

Tilintarkastuksen olennaisena perusteena on olemassa oleva tilintekovelvollisuus. Lakisääteisen tilintarkastuksen ja erikoistilintarkastuksen välillä ei ole olennaista eroa myöskään tilintekovelvollisuutta koskevan kriteerin kannalta silloin kun tilintekovelvollisuutta tarkastellaan laajassa merkityksessä.⁴⁰ Erikoistilintarkastus suoritetaan tilintekovelvollisuuden selvittämiseksi. Yrityksen toiminnasta vastuussa oleva voi joutua tässä prosessissa tilintekovelvolliseksi esimerkiksi yhtiön velkojalle takaisin-saantikanteen muodossa tai yhteiskunnalle rikosoikeudellisen rangaistusvastuun muodossa.

Lakisääteisen tilintarkastuksen ja erikoistilintarkastuksen välillä on huomattavan paljon yhteistä. Tilintarkastuksen tavoitteet ja postulaatit voidaan siten ottaa huomioon muodostettaessa erikoistilintarkastuksen kriteereitä.

7.2.1 Tilintarkastuksen tavoitteet

Erikoistilintarkastuksen tavoitteet voidaan johtaa tilintarkastuksen tavoitteista. Tilintarkastuksen päätavoitteena on tilinpäätöksen oikeellisuuden varmentaminen. Kansainvälisissä ohjeissa ja suosituksissa tilintarkastuksen yleistavoiteksi on ilmaistu, että tilintarkastaja voi voimassaolevien säännösten ja hyvän kirjanpitoavan mukaisen tilinpäätöksen tarkastuksen perusteella ilmaista käsityksensä tilinpäätöksestä.⁴¹

Tämä päätavoite on jaettu tilintarkastustavoitteisiin, joita ovat⁴²:

Täydellisyys (Completeness):

Kaikki kirjanpidon erät on huomioitu

Oikeellisuus (Accuracy):

Tuloslaskelman ja taseen erät on kirjattu oikean määräisinä ja oikeille tileille.

Olemassaolo (Existence):

Kirjanpitoon kirjatut saatavat, velat ja muut taseen erät ovat olemassa ja todellisia.

⁴⁰ Tilintekovelvollisuudesta lähmmän Riistama, s. 27

⁴¹ International Auditing Practices Committee of International Federation of Accountants: International Standard on Auditing 1, Objective and Basic Principles Governing an Audit

⁴² Waris Pasi, s.416

Katko (Cutoff):

Kirjaukset on kohdennettu oikealle tilikaudelle.

Arvostus (Valuation):

Kirjanpidon erät on kirjattu oikean määräisinä niin, että muun muassa luottotappiot ja reklamaatiot on huomioitu.

Oikeudet ja vastuu (Rights and Obligation):

Kaikille kirjanpidon erille, esimerkiksi saatavalle on juridisesti pätevät perusteet.

Esittämistapa (Presentation and Disclos):

Kirjanpidon erät on kirjattu oikeille tileille sisältäen riittävän liitetietoinformaation.

7.2.2 Erikoistilintarkastuksen ja lakisääteiden tilintarkastuksen tavoitteet kriteerien kannalta

Erikoistilintarkastuksen tavoitteena on etsiä yhtiön tekemien oikeustoimien joukosta takaisinsaantiperusteet sekä mahdollisesti vahingonkorvaus- ja rikoskanteita edellyttävät oikeustoimet.

Erikoistilintarkastuksella pyritään selvittämään myös oikeustoimien todellista tarkoitusta, mikä ei aina ilmene suoraan kirjanpitoaineistosta. Tämän vuoksi erikoistilintarkastuksessa käytetään tausta-aineistona yrityksen hallituksen, yhtiökokouksen ja muiden toimielinten pöytäkirjoja, kirjeenvaihtoa, sopimusaineistoa, kannattavuuslaskelmia sekä tarjousasiakirjoja.

Erikoistilintarkastuksen kohteeksi joutuvat yritykset ovat konkurssi- tai muussa kriisitilassa olleita yrityksiä. Erikoistilintarkastuksen lähtökohdaksi ei voida tämän vuoksi asettaa sitä, etteikö yrityksen kirjanpidossa ja sen tilintarkastuksessa voi olla virheellisyksiä. Sen vuoksi erikoistilintarkastuksessa on kiinnitettävä korostettua huomiota siihen, ovatko tilintarkastuksen tavoitteet toteutuneet yrityksen lakisääteisessä tilintarkastuksessa. Erityisesti olemassaoloon, oikeutukseen ja arvostukseen liittyvien tavoitteiden selvittämiseen tulee kiinnittää erityistä huomiota.

7.3 Tilintarkastustyön tarkastamiseen liittyvät kriteerit

Erikoistilintarkastuksessa erikoisena piirteenä muuhun tilintarkastustyöhön verrattuna on se, että tilintarkastaja joutuu tässä tarkastamaan myös toisen tilintarkastajan työtä. Erikoistilintarkastuksessa tarkastajan tulee varmentua siitä, että tarkastettavalta ajalta laaditut tilinpäätökset ovat lain ja säännösten mukaiset. Tämä varmentaminen on tarpeen, vaikka ne olisivatkin aikanaan asianmukaisessa järjestyksessä tilintarkastettu. Tältä osin tätä työtä voidaan pitää varsinaisen tilintarkastuksen laaduntarkastuksena.⁴³

Erikoistilintarkastuksessa tehdyt havainnot voivat johtaa siihen, että yhtiön lakisääteisen tilintarkastuksen suorittanut tilintarkastajan siviilioikeudellinen tai rikosoikeudelliseen vastuuseen saattaminen tulee ainakin harkittavaksi. Esimerkiksi tilintarkastaja, joka antaa kaupparekisteriviranomaiselle todistuksen osakepääoman korotuksen maksamisesta, vaikka sitä ei todellisuudessa ole maksettu, voi joutua epäilyksi avunannosta rekisterimerkintärikokseen. Vastaavasti tilintarkastaja, joka ei tilinpäätöksen tarkastamisen yhteydessä kiinnitä huomioa yhtiön poikkeuksellisen suuren varaston lisäyksen vuoksi varastoinventaarin luotettavuuteen voi joutua epäilyksi avunannosta kirjanpitorikokseen tilanteessa, jossa yhtiön johto on luotonsaanti- ja osakekannan myyntimahdollisuuksia parantaakseen kohentanut tulostaan ilmoittamalla tilinpäätöksessä varaston huomattavasti todellisuutta suurempana.⁴⁴

Näissä tilanteissa on annettava merkitystä erikoistilintarkastuksen suorittajan kollegiaaliselle ja kaikelle muullekin riippumattomuudelle yhtiön varsinaisiin tilintarkastajiin nähden. Riippumattomuuteen kuuluu myös ammattitaidollinen riippumattomuus. Erikoistilintarkastajan suorittajan tulee olla ammattitaidollisesti vähintäänkin yhtiön varsinaisten tilintarkastajien tasoinen niin, että hän kykenee arvioimaan heidän toimintaansa. Yksityiseen toimeksiantoon perustuvan erikoistilintarkastuksen suorittaminen tulisi antaa ainoastaan hyväksytyille tilintarkastajille, kuten lähes poikkeuksetta tapahtuneekin.

⁴³ Riistama, s.40

⁴⁴ Keskusrikospoliisin talousrikostoimiston esitutkintapöytäkirjat 7001/R/642/92 ja 7001/R/74/91

7.4 Tilintarkastustyön postulaatit erikoistilintarkastuksessa

7.4.1 Postulaattien sisältö

Tilintarkastajan toiminnassa on huomioitava tietynasteisen virhemarginaalin hyväksyminen. Tilintarkastuksen tulee kattaa kaikki tarkastetut toiminnot. Tilintarkastajien keräämät tiedot ja analyysit eivät kuitenkaan voi kaikissa tapauksissa käsittää kaikkea toiminnoista saatavaa yksityiskohtaista tietoa.⁴⁵ Esimerkiksi kirjausten oikeellisuuden tarkastaminen tehdään tilintarkastustyössä pistokokeina eikä tilintarkastajalta voida resurssieconomian vuoksi edellyttää kaikkien kirjausten yksityiskohtaista tarkastusta.

Käytännön tilintarkastustyö tehdään perusolettamusten vallitessa. Näitä perusolettamuksia kutsutaan tilintarkastustyön postulaateiksi, joita on esitetty olevan 8 kpl:⁴⁶

1) Todennettavuus

Laskentatoimen käsittelemät tiedot ja sen tuottama informaatio on oltava todennettavissa. Todentaminen voi tapahtua empiirisillä menetelmillä (esim. fyysinen inventointi), auktoriteettiin vetoavalla menetelmällä (esim. ulkopuolisen antama lausuma, kuitti maksun suorittamisesta tms.). Rationaalisiin menetelmiin kuuluvat kaikki tilintarkastajan työssään käyttämät menetelmät, jota perustuvat johdonmukaiseen päättelyyn (matemaattiset laskelmat, analyysit jne.). Pragmaattisissa menetelmissä on kysymys tilintarkastajan suorittaman todentamisen edellyttämän näytön keräämisestä (esim. yhteensopivuuden arviointi muiden havaintojen kanssa, tarkastusajanjohdan jälkeisten havaintojen huomioiminen).

2) Etujen ristiriidattomuus

Tilintarkastuksen kohteena olevan talousyksikön johdon ja tilintarkastajan välillä ei välttämättä ole etujen ristiriitaa. Lähtökohtana on, että yrityksen johdon ja tilintarkastajan tavoitteet ovat yhdensuuntaisia, eikä niiden välillä ole pitkällä aikavälillä ristiriitaa.

3) Perusteiden saatavuus

Tarkastettava aineisto ja tarkastettavat toiminnot eivät milloinkaan osin perustu salaisiin sopimuksiin tai muihin tavanomaisesta poikkeaviin menettelyihin. Tilintarkastajan tulee luottaa siihen, että kaikki hallinnon asiakirjat ja muu aineisto on hänen käytettävissään. Tilintarkastajalla tulee

⁴⁵ Riistama, s.47

⁴⁶ Riistama s.47

olla myös riittävä ammattitaito mahdollisten salailuyritysten ja sääntöjen vastaisen menettelyn havaitsemiseksi.

4) Sisäisen tarkkailun toimivuus

Sisäisen tarkkailun menetelmin on todennäköisesti estettävissä poikkeavin menettelyjen käyttäminen.

5) Hyvän kirjanpitotavan riittävyys

Hyvän kirjanpitotavan noudattaminen johtaa oikeiden ja riittävien tietojen esittämiseen talousyksikön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta tilanteesta.

6) Oikeellisuuden pysyvyys

Mitä on osoitettu oikeaksi on pidettävä oikeana, kunnes toisin voidaan osoittaa. Tilintarkastaja voi lähteä työssään siitä, että yrityksen asianmukaisesti tarkastettu edellinen tilinpäätös on oikein laadittu ja sisältää riittävät tiedot kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta.

7) Tilintarkastajuuden säilyttäminen

Valmistellessaan tilintarkastuskertomusta ja antaessaan sen tilintarkastaja toimii yksinomaan tilintarkastajana. Tilintarkastajan tulisi kuitenkin tuoda oma kontribuutiansa tilintarkastustilanteeseen. Hänen on pyrittävä suorittamaan tarkastustyönsä niin, että asiakas saa sitä kautta hyötyä muutoinkin kuin mitä lakisääteisen tilintarkastustehtävän täyttäminen edellyttää. Oheistehtävien suorittaminen ei saa kuitenkaan vähentää tilintarkastajan aseman riippumattomuutta.

8) Riippumattomuuden ammatillinen velvoittavuus

Tilintarkastajan riippumattomuus merkitsee hänen sitoutumistaan ammatin edellyttämiin velvoitteisiin niin, että hän voi kantaa vastuunsa yhteiskuntaa, asiakkaitaan ja kollegoitaan kohtaan.

7.4.2 Tilintarkastustyön postulaattien huomioiminen erikoistilintarkastuksessa

Tilintarkastustyön postulaatit lähtevät siitä näkökulmasta, että yrityksen toiminnassa ja sen sisäisessä valvonnassa on tietyt kunnossa olevat peruslähtökohdat. Näin ei välttämättä ole erikoistilintarkastuksessa. Postulaatit tulevat sovellettaviksi ja huomioon otettavaksi erikoistilintarkastuksessa eri tavalla.

Todennettavuuden postulaatista erikoistilintarkastuksessa on huomioitava, että yrityksen kirjanpitoaineisto voi sisältää jopa harhaanjohtavia tositteita. Tällöin todennettavuuteen on kiinnitettävä enemmän huomiota kuin lakisääteisessä tilintarkastuksessa. Todennettavuudessa tulee kriittisten kirjausten kohdalla pyrkiä luotettaviin menetelmiin niin, että tosittien asianmukaisuus tulee selvitettyä. Lakisääteisessä tilintarkastuksessa riittää usein auktoriteettiin vetoava menettely (kuitti maksusta) kun erikoistilintarkastuksen yhteydessä on todennettavuudessa pyrittävä usein käyttämään tosittien oikeellisuuden selvittämiseksi muitakin menetelmiä.

Perusteiden saatavuuden postulaatista poikkeava toiminta voi tulla esille erikoistilintarkastuksen yhteydessä. Erikoistilintarkastuksessa joudutaan usein tekemisiin normaalista poikkeavan menettelyn kanssa niin, ettei kaikki yrityksen toiminnan perustana oleva aineisto ole kirjanpitoaineistossa. Varsinkin rikosperusteisen erikoistilintarkastuksen yhteydessä voi esiintyä ohi kirjanpidon tapahtuvaa ohimyyntiä, jota koskeva aineisto on varsinaisen toiminnan ulkopuolista, ”varjokirjanpitoa.” Erikoistilintarkastuksen suunnittelussa joudutaan käyttämään usein pragmaattisin menetelmiä (arvioimalla muiden havaintojen ja toimialaa koskevan vertailutiedon perusteella sitä), onko perusteiden saatavuutta koskevaa tilintarkastustyön postulaatti kyseenalaistettava. Mikäli näin on, erikoistilintarkastus tulee suunnata kirjanpidon ulkopuolisten tapahtumien ja poikkeavien menetelmien selvittämiseen.

Erikoistilintarkastuksen kannalta kolmantena keskeisenä postulaattina on kiinnitettävä huomiota oikeellisuutta ja sen pysyvyyttä koskevaan olettamaan, joka myös joudutaan kyseenalaistamaan erikoistilintarkastuksessa. Tilintarkastaja voi lähteä työssään edellisen tilinpäätöksen oikeellisuudesta. Erikoistilintarkastuksen suorittaja ei voi asettaa tätä olettamaa työnsä perustaksi. Päinvastoin erikoistilintarkastuksessa joudutaan useissa tapauksissa asettamaan kyseenalaiseksi yrityksen aikaisempien tilikausien tilinpäätösten oikeellisuus.

Tilinpäätöksessä ja kirjanpidossa halutaan pyrkiä antamaan yrityksen tuloksesta ja taloudellisesta asemasta tietynlainen kuva. Yritysjohdolla on halu vaikuttaa tilinpäätös ja muuhun informaatioon eri tavoin. Tällaisina vaikutusmuotoina voi olla tuloksentasaaminen (*smoothing*), vinouttaminen (*biasing*) ja keskittäminen (*focusing*).

Näissä vaikutusmuodoissa vastaanottajan saamaan kuvaan vaikutetaan järjestelemällä aineistoa. Tuloksentasaaminen voi tapahtua sallituissa tilinpäätöksen joustokohdissa, joita on lukuisia.⁴⁷ Vinouttamisessa valitaan lähetettävien viestien joukosta yritysjohtajalle suotuisimmat ja jätetään muut lähettämättä. Keskittämisessä positiivista tietoa korostetaan tai negatiivista kätetään.

Muina vaikutusmuotoina voivat tulla kyseeseen pelaaminen (*gaming*, toiminnalla tuotetaan myönteisiä viestejä, esimerkiksi lyhyen tähtäyksen tuloksia omaisuuden myynnillä), suodattaminen (*filtering*, lähetetään vain myönteisiä viestejä ja positiivista informaatiota). Edellä mainitut toimia osa tapahtuu laillisuuden rajoissa. Sen sijaan vääristelemisestä (*falsifying*) on kysymys lähes poikkeuksetta laillisuuden rajojen yli menevästä toiminasta, jossa perustana olevaa dataa vääristellään.⁴⁸

Yrityksen toimintaan liittyvät kriisitilasta kertovat merkit antavat usein osaltaan aiheutta kiinnittää erikoistilintarkastuksen painopiste tilinpäätösten oikeellisuuden selvittämiseen.

8. HYVÄSTÄ KIRJANPITOTAVASTA JOHDETTAVAT KRITEERIT

8.1 Kirjanpitoaineiston yleisistä kriteereistä

Kirjanpitolain ja siihen perustuvat muut säännökset koskevat vain yrityksen lakisääteistä kirjanpitoaineistoa. Erikoistilintarkastuksessa samoin kuin oikeusprosessissa joudutaan tavallisesti arvioimaan sitä, vastaako tilinpäätös- ja kirjanpitoaineisto lain asettamia edellytyksiä. Tämän vuoksi yrityksen lakisääteistä kirjanpitoaineistoa koskevat säännöt ja ohjeet tulee huomioida erikoistilintarkastuksen kriteereissä.

Oikeusprosessissa ei ole riittävää pelkästään se, että yrityksen lakisääteinen kirjanpitoaineisto täyttää sille asetettavat kriteerit. Olennaista on myös se, miten tätä aineistoa voidaan hyödyntää prosessissa. Osapuolten on ymmärrettävä yrityksen tilinpäätös- ja muun kirjanpitoaineiston tietosisältö sekä osattava tulkita sitä oikein. Tässä erikoistilintarkastuksella on merkittävä tehtävä. Sen avulla yrityksen kirjanpitoaineiston kes-

⁴⁷ Leppiniemi Jarmo, Liikekirjanpito

⁴⁸ Birnberg J.G, Turopolec L, Young, M.S

keinen tietosisältö voidaan tuoda selkeällä ja ymmärrettävällä tavalla oikeusprosessin osapuolten käyttöön.

Oikeusprosessissa käytettävässä laskentatoimen aineistossa on usein mukana kirjanpitovelvollisen kirjanpitoon kuuluvaa aineistoa, jonka kehittämistarpeita ei ole järkevää tarkastella oikeusprosessin lähtökohdasta. Kyseinen aineisto on alun perin tuotettu kirjanpitovelvollisen omia tarpeita varten ja sen sisältöä säätelevät normit. Käytännössä sen esittämistapaan ja tietosisältöön eivät vaikuta oikeusprosessin tarpeet. Erikoistilintarkastuksessa käsitellään kuitenkin systemaattisella ja analyyttisellä tavalla tämän kirjanpitoaineiston sisältämää tietoa ja faktamateriaalia. Tälläkin perusteella kirjanpitoaineistoa koskevat kriteerit tulee ottaa huomioon myös erikoistilintarkastuksessa.

8.2 Hyvän kirjanpitotavan lähteet

Hyvän kirjanpitolain noudattaminen on asetettu kirjanpitovelvollisen toiminnan lähtökohdaksi kirjanpitolain 3 §:ssä. Hyvää kirjanpitotapaa arvioitaessa lain tasoisena tulokinta-apuna on kirjanpitolain 9 §:n 2. momentin säännös, jonka mukaan *tilinpäätöksen tulee antaa oikeat ja riittävät tiedot kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta.*

Samoin Euroopan Yhteisön tilinpäätösdirektiivin 2. artiklan 3. kohdan mukaan *tilinpäätöksen on annettava oikea ja riittävä kuva yhtiön varoista ja vastuista rahoitusasemasta sekä tuloksesta.*

Hyvän kirjanpitotavan pääasiallisia lähteitä ovat kirjanpitolain ja -asetuksen lisäksi kirjanpitolautakunnan ohjeet ja lausunnot, tilintarkastus- ja laskentatoimen alan lausunnot ja kannanotot sekä kirjanpidon yleiset periaatteet.⁴⁹ Näiden ohella tärkeänä lähteenä on pidetty kirjanpidossa keskeistä meno-tulo -teoriaa, joka on Suomessa valittu kirjanpitolainsäädännön perusteeksi.⁵⁰

⁴⁹ Järvinen-Prepula-Riistama-Tuokko, s. 46.

⁵⁰ HE nro 111 v. 1992 vp, s.11

8.3 Hyvä kirjanpitotapa ja erikoistilintarkastuksen kriteerit

Tilintarkastuksen sekä erikoistilintarkastuksen on annettava oikea ja riittävä kuva kohteestaan aivan samalla tavalla kuin tilinpäätöksen ja kirjanpidon. Erikoistilintarkastuksen tärkeänä kohteena on yrityksen kirjanpito ja sen luotettavuus. Kirjanpito ja tilintarkastus liittyvät kiinteästi toisiinsa. Hyvän kirjanpitotavan ja kirjanpidon yleisisten periaatteiden noudattaminen selvitetään erikoistilintarkastuksessa. Hyvällä kirjanpitotavalla ja hyvällä tilintarkastustavalla on yhteisiä piirteitä. Tämän vuoksi hyvää kirjanpitotapaa voidaan hyödyntää erikoistilintarkastuksen laatukriteereitä muodostettaessa kahdesta näkökulmasta:

- 1) tarkastelemalla mitkä hyvän kirjanpitotavan kriteerit ovat sovellettavissa myös erikoistilintarkastukseen
- 2) tarkastelemalla mihin hyvän kirjanpitotavan osa-alueisiin erikoistilintarkastuksen suorittamisessa tulee erityisesti kiinnittää huomiota

8.3.1 Kirjanpidon yleiset periaatteet

Kirjanpidon yleiset periaatteet on ryhmitelty institutionalisiin periaatteisiin eli puiteoletuksiin, informaation laatua koskeviin periaatteisiin eli mittausperiaatteisiin sekä informaation esittämistä koskeviin periaatteisiin.

8.3.1.1 Institutionaliset periaatteet eli puiteoletukset

Puiteoletuksiin kuuluvat entity-periaate, toiminnan jatkuvuuden periaate (going concern –oletus) sekä vakaata rahanarvoa koskeva periaate.⁵¹ Nämä kirjanpidon peruskäsitteet saavat merkitystä arvioitaessa erikoistilintarkastuksen yhteydessä mm. sitä, millainen yrityksen taloudellinen tilanne on ollut tiettyjä oikeustoimia tehtäessä.

8.3.1.2 Informaation laatua koskevat periaatteet eli mittausperiaatteet

Informaation laatua koskevat periaatteisiin eli mittausperiaatteisiin kuuluvat realisointiperiaate (realization), meno- tulon kohdalle (matching) periaate sekä menette-

⁵¹ Järvinen, Prepula, Riistama, Tuokko, ss. 45-

lytapojen soveltamisen jatkuvuuden (consistency) –periaate, vertailtavuuden (comparability) periaate, todennettavuuden (objectivity) periaate, luotettavuuden (reliability) periaate, varovaisuuden (prudence) ja olennaisuuden (materiality) sekä informaation taloudellisen soveltuvuuden (balance between benefit and cost) periaate.

Menettelytapojen soveltamisen jatkuvuus on tärkeää oikean ja riittävän kuvan saamiseksi kirjanpidonvelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Kirjanpitovelvollisella on lainsäädännön puitteissa mahdollisuus valita erilaisia menettelytapoja kirjanpidossa ja tuloslaskennassa. Valittua menettelytapaa ei saa aiheetta muuttaa. Mikäli menettelytavan muutoksia tapahtuu, siitä tulee tiedottaa. Tämä liittyy läheisesti vertailtavuuden periaatteeseen niin, että laskentatoimen tuottaman eri ajanjaksoja koskevien tietojen tulee olla keskenään vertailukelpoisia.⁵²

Todennettavuuden periaate edellyttää, että riippumattoman ammattihenkilön on voitava tarvittaessa varmistaa, että kirjanpidon informaatio on luotettavaa ja täsmällistä. Tämä merkitsee pohjimmiltaan sitä, että kirjanpidon informaatio ei perustu yksinomaan kirjanpitovelvollisen subjektiivisiin käsityksiin vaan on muidenkin todennettavissa. Tieto tulee voida verifioida niin, että kahden asiantuntijan tekemät mittaukset ja johtopäätökset asiasta päätyvät samaan lopputulokseen.⁵³

Varovaisuuden periaate tarkoittaa ennen kaikkea varovaisuutta tuloksen laskemisessa. Kaikki tulokseen vaikuttavat menot pyritään ottamaan huomioon mahdollisimman varhaisessa vaiheessa riittävän suurina kun sen sijaan tulojen osalta noudatetaan tiukasti realisointiperiaatetta sekä pyritään huomioon kaikki odotettavissa olevat tulojen kertymistä haittaavat tekijät. Varovaisuuden periaatteella yritetään välttää yrityksen tuloksen esittämisen liian optimistisena. Kirjanpitolainsäädäntö perustuu keskeisiltä osin varovaisuuden periaatteen huomioon ottamiselle.⁵⁴

Olennaisuuden periaatteen mukaan tilinpäätösinformaation kannalta epäolennaisia eriä ei tarvitse käsitellä kirjanpidossa teoreettisesti täysin oikein ja täysin täsmällisellä tavalla. Olennaisuuden arvioinnissa otetaan huomioon talousyksikön koko. Suurelle

⁵² Belkaoui 1992, s.202

⁵³ Belkaoui, s.202

yrittäjälle voi sama erä olla epäolennainen, mikä on pienelle olennainen. Ratkaisevana kriteerinä on se, mitä asianomaisen erän täsmällisen käsittelyn vaatimuksesta tinkiminen vaikuttaa informaation hyväksikäyttäjän päätöksiin.

Kirjanpidon informaation taloudellisen soveltuvuuden periaate sisältää sen, että informaation tuottaminen ei saa aiheuttaa kohtuuttomia kustannuksia⁵⁵. Informaatiosta saatavan hyödyn tulee ylittää sen tuottamisesta aiheutuneet kustannukset, vaikka tällaisten täsmällisten kustannus-hyöty –laskelmien esittäminen ei olekaan läheskään aina tarkoituksenmukaista.

8.3.1.3 Informaation esittämistä koskevat periaatteet

Informaation esittämistä koskevista periaatteista ensimmäinen on talousyksikön toiminnan jakaminen kalenteriajan mukaan tilikausittain, joilta sen tulos lasketaan ja muu talouden informaatio annetaan.

Toisena periaatteena on vaatimus siitä, että informaatio on tuotettava kyllin nopeasti, jotta siitä olisi hyötyä käyttäjälle (timeliness).

Sisältöpainottuneisuuden (substance over form) periaatteen mukaan informaation esittämisessä tulee aina valita se esittämismuoto, joka parhaiten täyttää informaation käyttäjän kannalta oikeiden ja riittävien tietojen esittämisvaatimuksen⁵⁶. Esimerkiksi kirjanpitolain 9 §:n 2 momentin mukaan tilinpäätösinformaation esittämisestä voidaan tehdä ainoastaan säädettyjä poikkeuksia. Oikeiden ja riittävien tietojen (true and fair view) vaatimuksen täyttämiseksi on tarvittaessa annettava lisätietoja.

Merkityksellisuuden (relevance) periaatetta arvioidaan informaation hyväksikäyttäjän näkökulmasta. Informaation merkityksellisyyttä arvioidaan kahdesta näkökulmasta: Kuinka informaatio parantaa hyväksikäyttäjän mahdollisuuksia ennakoita tulevaisuutta ja kuinka hyvin se tarjoaa palautetta aikaisempien odotusten toteutumisesta.

⁵⁴ Leppiniemi, s.122

⁵⁵ Leppiniemi, s.136

⁵⁶ Järvinen, Prepula, Riistama, Tuokko, s.57

Merkityksellisuuden arvioinnissa on kiinnitettävä huomiota aineiston hyväksikäyttäjän päätöksentekotilanteeseen ja heidän tietotarpeeseensa.⁵⁷

Kirjanpidon keskeisiin yleisiin periaatteisiin kuuluu myös julkistamisen periaate, jonka mukaan kirjanpitolainsäädännön puitteissa valinnaisista menettelytavoista tiedotetaan informaation antamisen yhteydessä. Periaatteesta on esimerkkinä kirjanpitoasetuksen 6 §:n 2 momentti, jonka mukaan tulokseen olennaisesti vaikuttaneista satunnaisiin tuottoihin ja kuluihin sisältyvistä eristä on annettava selvitys.

8.4 Hyvä kirjanpitotapa erikoistilintarkastuksen kriteereiden kannalta

Johdettaessa erikoistilintarkastuksen kriteereitä hyvästä kirjanpitotavasta voidaan osalle kirjanpidon yleisistä periaatteista ajatella annettava merkitystä.

Puiteoletuksilla on erikoistilintarkastuksen yhteydessä merkitystä arvostusperiaatteina. Esimerkiksi going concern –periaate tulisi huomioida arvioitaessa pahentaako yrityksen maksukyvyttömyyttä oikeustoimi, jolla yritys luovuttaa elinkelpoisen liiketoiminnan osan. Tällöin arvioinnissa tulee huomioida substanssin perusteella lasketun käyvän vastikkeen lisäksi se, menettääkö yritys oikeustoimen jälkeen toimintaedellytyksensä, jolloin velkojien asema vaarantuu sitä kautta.⁵⁸

Kirjanpidon puiteoletusten noudattaminen tulee tarkasteltavaksi erikoistilintarkastuksessa usein takaisinsaanti- ja rikostutkintatilanteissa myös siltä kannalta, miten entity –periaatetta on noudatettu läheisyhtiöiden välisissä oikeustoimissa. Erikoistilintarkastusten yhteydessä esiintyy usein tilanteita, joissa samaan intressipiiriin kuuluvassa yritysryhmässä yksi tai useampi yritys valitaan konkurssiin ”ajettavaksi,” jolloin varallisuus pyritään siirtämään aikaa myöten pois tästä yhtiöstä toiselle ja vastaavasti siirtämään velat ja kulut tämän yhtiön vastattavaksi.

⁵⁷ Järvinen, Prepula, Riistama. Tuokko, s. 51

⁵⁸ Tällaisen tarkastelutavan on omaksunut Vaasan hovioikeus tuomiossaan 23.1.1996. Tämän kirjoittaja suhtautuu kriittisesti Vaasan hovioikeuden kannasta poikkeavaan ja tuomion kumonneeseen Korkeimman oikeuden päätökseen KKO 1998:82, Dnro 96/415, jossa maksukyvyttömyyden pahentumista on tarkasteltu sillä perusteella, mitä oikeustoimi on vaikuttanut yrityksen substanssiin.

Mittausperiaatteista ainakin menettelytapojen soveltamisen jatkuvuuden (consistency) periaate, vertailtavuuden, todennettavuuden, luotettavuuden, varovaisuuden, olennaisuuden sekä informaation taloudellisen soveltuvuuden periaatteet ovat sovellettavissa myös erikoistilintarkastukseen.

Todennettavuuden periaatetta tulisi sellaisenaan soveltaa erikoistilintarkastukseen. Erikoistilintarkastuksessa tehdään järjestelmällisiä havaintoja yrityksen kirjanpidosta, tilinpäätöksestä ja muusta tositeaineistosta. Raportoinnissa kirjatut havainnot tulisi pystyä todentamaan sen perustana olevasta tarkastusaineistosta. Erikoistilintarkastuksen suorittajan tulee pystyä osoittamaan, mihin hänen johtopäätöksensä perustuvat. Oikeusturva edellyttäisi pisimmälle vietynä sitä, että erikoistilintarkastukseen liittyvistä väärinkäytöksistä epäillyllä olisi mahdollisuus suorittaa erikoistilintarkastus valitsemallaan asiantuntijalla. Tähän ei kuitenkaan ole käytännössä mahdollisuuksia.

Vastaavanlainen varovaisuuden periaate, joka liittyy kirjanpidossa tuloksen laskemiseen, tulisi huomioida myös erikoistilintarkastuksessa. Erikoistilintarkastukseen kirjatut havainnot ovat usein perusteena takaisinsaantikanteiden nostamiselle. Rikospöytäkirjoissa tilintarkastuksessa tehdyt havainnot voivat olla perusteena sille, että esitutkintaviranomaisen rikosepäilyt vahvistuvat niin, että rikoksesta epäilty joutuu pakkokeinojen kohteeksi. Sen vuoksi varovaisuuden periaatteen noudattamiseen kuuluu tarkastuksessa tehtyjen havaintojen varovainen tulkinta niin, ettei erikoistilintarkastuksen suorittaja päädy hätiköityihin johtopäätöksiin⁵⁹.

Olennaisuuden periaate erikoistilintarkastukseen sovellettuna tarkoittaa sen arvioimista, mikä on riittävä virhemarginaali esimerkiksi erilaisten analyysien tekemisessä.

Oikeusprosessissa päätös joudutaan usein perustamaan eksaktin tiedon asemasta arviointiin. Päätös voi olla muotoiltu tarkkuudella ”yrityksen tilikausi on todellisuudessa ollut ainakin 1,5 miljoonaa tappiollinen” sen sijaan, että päätös voitaisiin yrityksen toiminnassa ilmenevien kirjanpidollisten puutteiden vuoksi perustella tappion täsmällistä markkamäärää kuvaavilla luvuilla.

⁵⁹ TILAn lausunto 5/1992. Tilintarkastajalle annettu huomautus hänen tulkitessaan kirjallisessa lausunnossaan varomatomaan eräitä laatimansa tarkastusmuistion kohtia. Tilintarkastajan kirjallista lausuntoa oli käytetty haettaessa osakekaupan osapuolen omaisuutta myymis- ja hukkaamiskieltoon.

Myös tilintarkastusta koskevissa suosituksissa on käsitelty olennaisuusperiaatetta. Lähtökohdaksi on asetettu, että tilintarkastajan tulee suunnitella ja toteuttaa tarkastus niin, että hän kohtuudella voi odottaa havaitseviensa olennaiset kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon virheet.⁶⁰

Erikoistilintarkastuksen suorittamisen yhteydessä joudutaan jo resurssien käytön kannalta pohtimaan sitä, mikä tarkkuus on riittävää. Tämä liittyy tilanteisiin, jossa erikoistilintarkastuksessa päästään likimääräiseen tarkkuuteen tilikauden todellisen tuloksen osalta kohtuullisella panostuksella mutta tätä tarkempaan tulokseen pääseminen edellyttäisi huomattavasti enemmän resursseja vaativan tarkastuksen suorittamista. Tällöin erikoistilintarkastuksen suorittaja joutunee viime kädessä jättämään vaadittavan tarkkuutta koskevan kysymyksen toimeksiantajan ratkaistavaksi.

Viimeksimainittu tilanne liittyy myös periaatteeseen, jota on kirjanpidon periaatteissa nimitetty informaation taloudellisen soveltuvuuden periaatteeksi. Erikoistilintarkastusta koskevan tutkimuksen yhteydessä nimitän tätä periaatetta erikoistilintarkastuksen *taloudellisuusperiaatteeksi*.

Kirjanpidon *informaation esittämistä koskevista* yleisistä periaatteista erikoistilintarkastuksen kannalta on merkitystä informaation nopeaa tuottamista koskeva periaate (timeliness). Takaisinsaantiaikojen kannalta (lähemmin kohta 12.3) erikoistilintarkastuksen valmistuminen joutuisasti on tärkeää niin, että takaisinsaantia koskeva kanne voidaan nostaa ajoissa. Erikoistilintarkastukseen sovellettuna tämä periaate nimetään tässä tutkimuksessa *joutuisuuden periaatteeksi*.

Samoin tämän ryhmän kirjanpitoperiaatteista sisältöpainottuneisuuden periaate saa kantavuutta myös erikoistilintarkastuksen kriteerien muodostamisessa. Erikoistilintarkastuksessakin kertomuksen informaatioisisältö ja oikeellisuus on tärkeämpi kuin sen muoto. Edellä mainittujen oikeusturvanäkökohtien vuoksi on tärkeää, että erikoistilintarkastuskertomus täyttää omalta osaltaan vastaavanlaisen oikeiden ja riittävien tietojen vaatimuksen kuin mitä kirjanpitoaineistoon on liitetty.

Merkityksellisyyden periaate on sovellettavissa myös erikoistilintarkastusprosessiin. Erikoistilintarkastuksen suuntaamisessa sen suorittamisessa ja sen raportoinnissa joudutaan tekemään valintoja erikoistilintarkastuksen yksityiskohtaisuudesta ja laajuudesta. Tällöin ratkaisevaa on erikoistilintarkastuksen toimeksiantajan ja muun hyväksikäyttäjän tietotarve.

9. PROSESSILAJIKOHTAISET KRITEERIT

Erikoistilintarkastuksella on erilaisia tavoitteita, jotka määräytyvät osaksi myös sen mukaan, minkä tyyppisen menettelyn yhteydessä tai millaista menettelyä varten erikoistilintarkastus tuotetaan. Siten erikoistilintarkastuksen kriteerit määräytyvät osaksi prosessilajikohtaisesti. Velallisen rikoksia selvitetessä tarkastus painottuu eri tavalla kuin selvitetessä pelkästään siviilioikeudellisia takaisinsaantiperusteita.

Olipa kysymyksessä erikoistilintarkastus konkurssin, yrityssaneerauksen tai selvitystilan yhteydessä, on sitä suorittavan otettava huomioon näille menettelyille tyypilliset seikat. Seuraavassa tarkastellaan eri prosessilajeihin liittyviä merkityksellisiä kriteeriteikijöitä erikoistilintarkastuksen kannalta.

9.1 Konkurssimenettely

Liiketaloustieteessä on etsitty erilaisia malleja käytettäväksi konkurssin ennustamiseen.⁶⁰ Näissä tutkimuksissa on kuvattu yrityksen konkurssiin päättyvää tapahtumainkulkua kokonaisuudessaan sekä pyritty kartoittamaan konkurssiin johtaneita syitä sekä syistä johtuvia oireita. Konkurssien taustalla olevana perussyynä on useissa tutkimuksissa nähty yrityksen puuttuva sopeutumiskyky muuttuvissa olosuhteissa, joka pohjimmitaan on tavallisimmin huonon yritysjohton syy.⁶²

Konkurssiprosessin vaatima aika vaihtelee jonkin verran konkurssin syiden, yrityksen koon sekä muiden vastaavien tekijöiden mukaisesti. Suuremmalla yrityksellä konkurssiprosessi eli yrityksen ajautuminen kriisitilaan etenee hitaammin kuin pienillä yrityksillä. Konkurssin ennustaminen tunnuslukujen tai muun tilinpäätösaineiston perusteella on yleensä mahdollista. Yllättäviä konkursseja ei aina voida ennustaa näillä

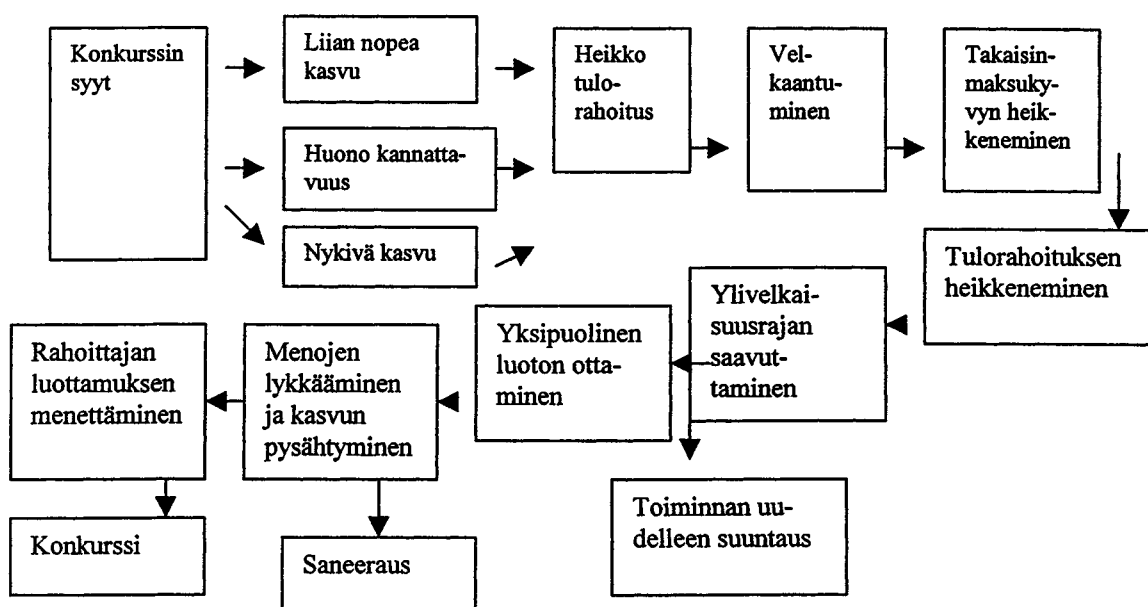
⁶⁰ KHT-Yhdistyksen suositus, s. 28

⁶¹ Prihti, Konkurssin ennustaminen taseinformaation avulla, s. 13 ja 24

⁶² Laitinen Erkki, Konkurssin ennustaminen, s. 146, Weston-Copeland, Managerial Finance, s. 1174

kriteereillä.⁶³ Ääritapauksessa konkurssiprosessi voi olla hyvinkin nopeaa, kuten konkurssin aiheutuminen mittavasta luottotappiosta tai vahingonkorvausvelvollisuudesta.

Erikoistilintarkastuksessa on keskeistä hakea selvitystä konkurssin syistä ja niiden ilmentämistä oireista. Näiden avulla voidaan saada selvitystä muun muassa siitä, onko yrityksen maksukyvyttömäksi joutuminen ollut ennakoitavissa. Erikoistilintarkastuskertomuksen käyttökelpoisuuden kannalta on usein tärkeä selvittää se, missä vaiheessa konkurssiprosessia yritys on ollut silloin, kun yrityksen taloudelliseen asemaan vaikuttavia määräämistöitä on tehty. Apuna asemoinnissa soveltuu konkurssiprosessia vaiheittaisena tapahtumasarjana kuvaava Erkki K. Laitisen esitys⁶⁴:



Kaavio 9: Yrityksen konkurssiin johtaneen prosessin etemeninen

Konkurssin syiden selvittäminen voi olla tarpeen konkurssipesän hoitamisen yhteydessä. Pesänhoitaja on velvollinen oikeudelle, konkurssiasimiehelle ja viralliselle syyttäjälle sekä pyydettyä velkojille toimittamassaan selvityksessä ottamaan kantaa konkurssin syihin sekä mahdollisiin takaisinsaantiperusteisiin. Tärkeänä tekijänä sekä takaisinsaantiperusteiden että konkurssin syiden arvioimisessa on se, missä vaiheessa yrityksen toimintaan liittyvät oikeustoimet on tehty. Mikäli konkurssiyrityksessä tehdään erikoistilintarkastus, on siinä yhteydessä selvitettävät oikeustoimet pyrittävä asemoimaan edellä kuvattuun konkurssiprosessiin.

⁶³ Esimerkkinä mainittu em. Erkki Laitisen teoksessa (s. 193) 1980-luvun lopulla tapahtuneen pörssiyrityksen Mancon Oy:n konkurssi, joka olisi ollut vaikea ennustaa tunnuslukujen avulla

⁶⁴ Laitinen Erkki: Konkurssin ennustaminen, s.188

9.2 Yrityssaneeraus

Yhtenä tärkeänä tilintarkastuksen tehtävinä yrityssaneerausmenettelyn yhteydessä annettavissa lausunnoissa on nähty syiden ja seurausten erottamisen tärkeys.⁶⁵

Yrityssaneeraus on 1990- luvulla lainsäädäntöuudistuksella tuotu vaihtoehto konkurssille. Takaisinsaantisäännökset koskevat vastaavalla tavalla konkurssia kuin yrityssaneeraustakin. Yrityksen joutuminen saneeraukseen tapahtuu samanlaisen prosessin kautta kuin mitä kohdassa 9.1 on esitetty yrityksen konkurssiprosessista. Sen vuoksi erikoistilintarkastuksen tulisi keskittyä yrityssaneerauksessa olevan yrityksen osalta samanlaisen tapahtumankulun selvittämiseen kuin mitä konkurssissakin.

9.3 Rikosprosessi

Rikosprosessissa erikoistilintarkastus suoritetaan jo esitutinnan aikana. Kysymys on rikosperusteisesta tilintarkastuksesta, jonka suorittavat kauppatieteellisen koulutuksen saaneet rikostarkastajat tai tutkimusavustajat.

Suomalaiselle rikosprosessille on tyypillistä, että epäilty tai syytetty ei ole antamissaan lausumissa velvollinen pysymään totuudessa. Tämä on johdettu syytetyn vähimmäis-oikeuksista, jonka mukaan kenenkään ei tarvitse todistaa itseään vastaan ja vaikuttaa oman syyllisyytensä selvittämiseen.⁶⁶ Tällöin syytetty voi oikeudenkäynnin aikana kiistää erikoistilintarkastuksessa tehdyt havainnot uusilla väitteillä. Esimerkiksi erikoistilintarkastuksessa todettu varojen perusteeton yksityisnosto saatetaan selittää sillä, että kassasta nostolla on kuitattu aikaisempia, kirjanpidosta ilmenemättömiä saamisia. Kaikkien tällaisten väitteiden todenperäisyyttä ei voida selvittää erikoistilintarkastuksen keinoin. Rikosperusteisen tilintarkastuksen suunnittelussa tulisi ottaa huomioon tavallisimmin esiintyvät väitetyypit, jolloin jo tarkastuksen aikana voidaan taltioida tarkastushavaintoja mahdollisia vastaväitteitä vastaan.

Esitutkinnassa on keskeistä selvittää rikoksen ja sen teko-ololosuhteiden lisäksi asianosaiset. Tällöin ollaan tekemisessä rikosoikeudellisen vastuun kohdentamisen kans-

⁶⁵ Koskelo, Yrityssaneeraus, s. 66

⁶⁶ Ilmaistu esimerkiksi Kansainvälisiä ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 16.11.1966 14. artiklan 3 g) kohdassa oikeutena ”olla tulematta pakotetuksi itseään vastaan tai tunnustamaan syyllisyytensä”

sa. Olennainen kysymys on , ketkä yrityksen toiminnassa mukana olleet henkilöt ovat vastuussa, mikäli yrityksen toiminnassa on tapahtunut laittomuuksia. Esimerkiksi velallisen rikoksia koskevassa rikoslain 39 luvun 7 §:n mukaan yhteisön (oikeushenkilön) toiminnassa tapahtuneesta rikoksesta on vastuussa henkilö, joka toimii velallisen puolesta. Säännöksen soveltamiseen liittyvät ongelmat tulevat käytännössä esille tilanteissa, jossa yrityksen johtoon kuuluva henkilö ei osallistu aktiivisesti rikokseksi katsottavaan tekoon, mutta myötävaikuttaa muutoin menettelyn onnistumiseen.⁶⁷

Arvioinnissa on tällöin merkitystä yrityksen juridisen määräysvallan käytöllä, tosiasiallisella tehtävänjaolla, osallistumisella päätöksentekoon ja muuhun yrityksen toimintaan, vararikkoteon konkreettiseen suorittamiseen sekä rikoksesta hyötymiseen. Näistä seikoista löytyy usein viitteitä yrityksen kirjanpito- ja muusta asiakirja-aineistosta. Tällöin erikoistilintarkastuksessa voidaan taltioida ja todentaa tällaisiin seikkoihin liittyviä havaintoja niin, että ne ovat käytettävissä esitutkinnassa ja muussa oikeusprosessissa tarvittaessa myöhemmin.

Oikeudenkäynnissä erikoistilintarkastusta on käytetty jossain määrin asiantuntijatoimisteluina, jolloin tuomioistuinratkaisuihin merkitystä on annettu liiketaloudellisille käsitteille, kuten tilinpäätöksestä laskettaville konkurssinennusteille ja katteen muutoksille. Toisaalta tuomioistuimet ovat pitäneet kirjanpidosta erikoistilintarkastuskertomuksen liitteeksi taltioituja tositteita katselmusesineen luontoisina todisteina, joiden perusteella esimerkiksi väärä kirjaus on todennettavissa. Samoin tuomioistuin voi perustaa ratkaisunsa kirjanpitoaineistosta todennettuihin tosiseikkoihin kuten tilinpäätöksen tappiollisuuteen.

10. OIKEUSNORMIN TUNNUSMERKISTÖN SELVITTÄMISTARPEeseen PERUSTUVAT KRITERIT

10.1 Olennaisten tunnusmerkistötekijöiden selvittäminen

Oikeusprosessin tarpeita silmällä pitäen suoritettavassa erikoistilintarkastuksessa on olennaista selvittää takaisinsaantiperusteiden olemassa olon ohella myös mahdollisten rikostunnusmerkistöjen toteutuminen tai vahingonkorvaukseen liittyvät kriteerit. Täl-

⁶⁷ Salminen, s. 307

löin erikoistilintarkastuksen suorittajalla tulisi olla perustieto näihin liittyvistä lain säännöksistä niin, että hän osaa tarkastuksen yhteydessä kiinnittää huomionsa oikeisiin seikkoihin.

Erikoistilintarkastuksessa selvitettäviä olennaisia tunnusmerkistötekijöitä tai takaisinsaantiperusteita ovat velallisen maksukyvyttömyys sekä lahjaluontoisen oikeustoimen yhteydessä ylivelkaisuus. Käsitteiden sisältöä on tarkasteltu jo alustavasti kohdassa 2. Jotta erikoistilintarkastuksessa voitaisiin keskittyä normien tunnusmerkistöjen kannalta keskeisten tekijöiden selvittämiseen, sen kriteerejä muodostettaessa kiinnitettävä huomioia siihen, mihin seikkoihin näiden keskeisten tekijöiden määrittely perustuu toisaalta juridisessa ja toisaalta liiketaloudellisessa käsitteen määrittelyssä.

10.2 Maksukyvyttömyys juridisena käsitteenä

10.2.1 Maksukyvyttömyys velallisen rikoksissa

Maksukyvyttömyys (insolvenssi) on paitsi juridiikassa myös laskentatoimen alalla esiintyvä käsite. Maksukyvyttömyys on liitetty kriteeriksi rangaistavan käyttäytymisen tunnusmerkistöön velallisen rikoksissa: Rikoslain 39 luvun 1 §:ssä ja 6 §:ssä edellytetään edellä todetuin tavoin, että velallinen suorittaa varallisuusasemaansa heikentävän teon ollessaan maksukyvytön tai maksukyvyttömyyden uhatessa välittömästi.

Konkurssirikoksena tulevat rangaistavaksi teot, jotka on tehty velallisen akuutissa taloudellisessa kriisitilassa. Tällöin ratkaisevaa on se, onko velallinen ollut maksukyvytön tai sellaisessa tilanteessa, että maksukyvyttömäksi joutuminen on ollut ennakoitavissa. Yrityksen taloudellinen kriisitila on siten joko maksukyvyttömyystila tai maksukyvyttömyyttä välittömästi edeltävä tila.

Velallisen rikoksia koskevassa hallituksen esityksen perusteluissa on yritetty täsmentää taloudellisen kriisitilan ilmaisua maksukyvyttömyyden, ylivelkaisuuden ja kannattavuuden käsitteiden avulla.⁶⁸ Lainkohdan tarkoittamassa tilanteessa rangaistavuuden edellytyksenä on, että velallinen on tietoinen olemassa olevista tai odotettavista taloudellisista vaikeuksista. Tätä edellyttää rikosoikeuteen kuuluva subjektiivisen syylli-

⁶⁸ HE 66/1988 vp s. 162

syiden vaatimus. Käytännössä tämä vaatimus voi kuitenkin merkitä sitä, että mikäli yrityksellä on heikko laskentajärjestelmä, sen edustaja ei tule samalla tavalla tietoiseksi taloudellisista vaikeuksistaan kuin ajan tasalla olevia taloudellisia tunnuslukuja seuraava velallinen.⁶⁹

Konkurssioikeudellisen käsitteenmuodostuksen mukaisesti maksukyvyttömyydellä tarkoitetaan myös rikosoikeudellisessa mielessä sitä, että velallinen muuten kuin tilapäisesti on kykenemätön maksamaan velkojaan niiden erääntyessä kohtuullisessa ajassa. Tästä on tavanomaisin ulkonainen ilmentyvä maksujen keskeyttäminen.⁷⁰ Maksukyvyttömyydessä on siten kysymys maksuvirtojen jälkeenjäämisestä.

Maksukyvyttömyyttä arvioitaessa ei oteta huomioon vain velallisen varoja ja velkoja, vaan myös hänen mahdollisuutensa hankkia tuloja ja muuta varallisuutta sekä saada luottoa. Arvioinnissa on keskeisenä tekijänä yrityksen rahoitustilanne, joka perustuu kannattavuuteen, vakavaraisuuteen, oman pääoman heikentymiseen, lainaamiseen ja yhteiskunnan rahoitustukeen.⁷¹

Myös oikeuskäytännössä on jossain määrin omaksuttu tällainen käsitteenmuodostus. Korkeimman oikeuden ratkaisun KKO:1998:110 perusteluissa on maksukyvyttömyyden oleellisuusarvioinnin todettu koskevan lähinnä sitä, missä määrin omaisuuden luovutus vastikkeettomuutensa tai muun vahingollisuutensa vuoksi heikentää velallisen kykyä maksaa velkojaan. Arvioinnissa on otettu huomioon hänen varansa sekä ansio- ja luotonsaantimahdollisuutensa. Niinkään ratkaisevaa ei ollut se, mikä luovutuksen vastikkeettoman osuuden arvo on suhteessa velallisen velkojen ja varojen erotukseen eli tämän ylivelkaisuuteen.⁷²

10.2.2 Takaisinsaanteihin liittyvä maksukyvyttömyys

Takaisinsaannista konkurssipesään annetussa laissa (Laki 26.4.1991/758, lyh. TakSL) takaisinsaantiaikana tehdyn maksunperäytymisen edellytyksenä on se, että velallinen

⁶⁹ Lehtonen Asko: Luentomoniste, Oikeusministeriön kirjanpitokurssi tuomareille ja syyttäjille. 1992.

⁷⁰ Hallituksen esitys 1988 vp n:o 66, s.162

⁷¹ Heinonen ym: Rikosoikeus 1999, s.859

⁷² Korkeimman oikeuden tuomio 1998:110, Dnro R 97/375, annettu 30.9.1998

on määräämistoimen aikana maksukyvytön tai että määräämistoimi johti velallisen maksukyvyttömyyteen. Takaisinsaantiaika on ns. kriittinen aika, joka lasketaan yleensä konkurssihakemuksen jättämispäivästä. Laissa säännellyn takaisinsaantiajan aikana tätä ennen tehdyt oikeustoimet voidaan määrätä peräytyneeksi.

Takaisinsaantiaika on säädetty erilaisiksi eri oikeustoimille niin, että velallisen ja hänen läheistensä kanssa tehdyt oikeustoimet ovat peräytettävissä pidemmän ajan kuluessa kuin muutoin. Koska tutkimuksen tämän osion tarkoituksena on keskittyä maksukyvyttömyyden kriteerien selvittämiseen, en tässä yhteydessä käsittele enempää eri takaisinsaantiaikoja. Maksukyvyttömyyden kriteereillä ja näillä takaisinsaantiajoilla on kuitenkin läheinen yhteys sen vuoksi, että laissa säädetty takaisinsaantiajat kuvastavat sitä, missä vaiheessa velallisen taloudellisten vaikeuksien on oletettu vaikuttavan velallisen ja hänen vastapuolensa erilaisiin määräämistoimiin.⁷³

TakSL:n 5 § ilmaisee yleisen takaisinsaantiperusteen, jossa takaisinsaannin edellytykseksi on asetettu velallisen maksukyvyttömyys seuraavalla lain sanamuodolla: ”.. *Peräytymisen edellytyksenä on, että velallisen oli oikeustointa tehtäessä maksukyvytön tai että oikeustoimi osaltaan johti velallisen maksukyvyttömyyteen. Jos peräytettävänä on lahja, lahjanluontoinen sopimus tai ositus, peräytymisen edellytyksenä on kuitenkin, että velallinen oli oikeustointa tehtäessä ylivelkainen tai että oikeustoimi osaltaan johti ylivelkaisuuteen...*”

Takaisinsaantilaissa on siis oikeustoimen peräytymisen edellytykseksi asetettu kaksi käsitettä, *maksukyvyttömyys ja ylivelkaisuus*. TakSL:n 4 §:ssä nämä käsitteet on määritelty lähemmin seuraavasti:

”Maksukyvyttömyydellä tarkoitetaan tässä laissa sitä, että velallinen muuten kuin tilapäisesti on kykenemätön maksamaan velkojaan niiden erääntyessä. Ylivelkaisuudella tarkoitetaan sitä, että velallisen velat ovat suuremmat kuin hänen varansa.”

Takaisinsaantia vaativan velkojan on normaalitapauksessa näytettävä toteen se, että määräämistoimi eli omaisuuden luovutus on tehty sellaisessa tilanteessa, että velalli-

nen on ollut maksukyvytön tai ylivelkainen. Määräämistoimen on ainakin tullut johtaa maksukyvyttömyyteen tai ylivelkaisuuteen. Vastaavasti velallisen läheisen kanssa tehdyissä oikeustoimissa on omaisuutta velalliselta saaneen läheisen näytettävä se, että velallinen ei ole ollut maksukyvytön tai ylivelkainen, eikä oikeustoimi johtanut tällaiseen tulokseen. Laskentatoimen aineiston käytettävyys on keskeisellä sijalla hankittaessa näyttöä tällaisen edellytyksen puuttumisesta tai sen olemassaolosta.

Takaisinsaantilain esitöiden mukaan velallisen maksukykyä arvoitaessa voidaan tukeutua varojen ja velkojen suhteen ohella mm. velallisen mahdollisuuksiin hankkia tuloja ja muuta varallisuutta sekä saada luottoa. Velallisen maksukyvyttömyyden arviointi on siten myös velallisen tulevaisuuteen, hänen taloudellisiin toimintaedellytyksiin kohdistuvaa arvointia. Velallisen luotonsaantimahdollisuuksia merkityksellisempää on kuitenkin velallisen tulonhankkimiskyky.

10.2.3 Maksukyvyttömyys saneerauslainsäädännössä

Maksukyvyttömyydelle on esitetty erilaisia määritelmiä. Yksityishenkilön velkajärjestelystä annetun lain (L 25.1.1997/57) ja yrityksen saneerauksesta annetun lain (25.1.1993/47) mukaan maksukyvyttömyydellä tarkoitetaan sitä, että velallinen muutoin kuin tilapäisesti on kykenemätön maksamaan velkansa niiden erääntyessä.

10.2.4 Maksukyvyttömyyden juridiseen arviointiin liittyviä kysymyksiä

Suhde yritystalouden käsitteeseen ja ylivelkaisuuteen

Oikeustietellisessä kirjallisuudessa on maksukyvyttömyys määritelty maksuvälineiden puutteesta johtuvaksi, todennäköisesti jatkuvaksi olennaiseksi kykenemättömyydeksi suorittaa pian erääntyvät rahavelat.⁷⁴ Tässä yhteydessä on kuitenkin mielletty se, että maksukyvyttömyys oikeudellisena käsitteenä ja yritystaloudellisena likviditeettinä saattaa olla eri asia.⁷⁵

⁷³ Tuomisto, s. 23

⁷⁴ Vento, s.188

⁷⁵ Vento, s.189

Määritelmässä on huomattava, että ylivelkaisuudessa ja maksukyvyttömyydessä on kysymys eri käsitteistä. Ylivelkaisuudessa on kysymys yrityksen omavaraisuustilanteesta eli kokonaisvarallisuuden suhteesta velkojen ja vastuiden määrään. Sen sijaan maksukyvyttömyyden tarkastelu keskittyy velallisen likvidien varojen tarkasteluun. Yrityksen likviditeettitilauksessa otetaan huomioon käteisvarat ja se osa omaisuudesta, joka voidaan realisoida vaarantamatta velallisen toimintaa.

Aikaväli

Ongelmallista maksukyvyttömyyden määrittelemisessä on se, miten pitkä aikaväli velallisen taloudellista tilannetta analysoitaessa tulee ottaa huomioon. Esimerkiksi rikosoikeudelliselta kannalta maksukyvyttömyyden tunnusmerkistö ei täyty, mikäli likviditeetin puute on tilapäistä.

Vastaavalla tavalla edellä viitatuista velkasaneerausta ja yrityssaneerausta koskevat lain säännökset rajaavat tilapäisen kykenemättömyyden maksujen suorittamiseen maksukyvyttömyyden kriteerin ulkopuolelle.

Taloustieteessä on samoin esitetty eri käsityksiä aikaulottuvuuden osalta niin, että aikaväli vaihtelee 10 päivästä yhteen vuoteen.

Uhkaava maksukyvyttömyys

Edellä viitatuissa velallisen rikoksissa on olennaista paitsi olemassa oleva maksukyvyttömyys myös ns. uhkaava maksukyvyttömyystilanne. Yritys ei ole aina ollut velkojen oikeutta loukkaavia omaisuuden siirtoja tehtäessä maksukyvytön, mutta yrityksen taloudellista tilaa heikentäneet omaisuudensiirrot ovat osaltaan johtaneet maksukyvyttömyyteen. Oikeustieteessä joudutaan tällöin kiinnittämään huomioa maksukyvyttömyyden todennäköisyyteen tarkasteltavassa tilanteessa ja arvioimaan sen pohjalta, onko kysymyksessä uhkaavaksi maksukyvyttömyydeksi luokiteltava tilanne, jossa tehdyt omaisuudensiirrot voivat tulla juridisen arvioinnin piiriin.⁷⁶ Arvioinnissa voidaan tukeutua subjektiivisiin tai objektiivisiin todennäköisyysteorioihin. Subjektiiv-

silla todennäköisyysteorioilla tarkoitetaan tietyn henkilön vakuuttuneisuutta⁷⁷ maksukyvyttömyyden ilmenemisestä.

Objektiivisten todennäköisyysteoria perustuvat puolestaan loogisiin tai tilastollisiin todennäköisyyslaskelmiin.

Uhkaavan maksukyvyttömyyden tilanne on kysymyksessä, mikäli taloudellisten vahinkojen realisoitumistodennäköisyys on vähintään 50 %. Tällöin velalliset selviytymismahdollisuudet ovat todennäköisesti pienemmät kuin 50 %.⁷⁸

Myös oikeustieteellisessä kirjallisuudessa on tuotu esille, että uhkaavan maksukyvyttömyyden käsitteen määrittäminen on mahdollista taloustieteen avulla.⁷⁹

10.3 Maksukyvyttömyydestä taloustieteellisenä käsitteenä

Maksukyvyttömyys on laskentatoimen alalla nähty kiistanalaiseksi käsitteeksi, jonka määritelmästä ei ole päästy yksimielisyyteen.⁸⁰

Maksukyvyttömyys on keskeinen käsite useissa tutkimusta sivuavissa oikeusprosessityypeissä. Siten maksukyvyttömyystilan tai uhkaavan maksukyvyttömyyden olemassaolon selvittäminen on usein tärkeä erikoistilintarkastuksen ja muun ei-lakisääteisen tarkastuksen tavoitteena. Koska maksukyvyttömyys on tutkimuksen kannalta keskeinen käsite, on tähän liittyvää laskentatoimen piirissä suoritettua eri tavoin toteutettua käsitteen määrittelyä syytä tarkastella lähemmin.

10.3.1 Maksukyvyttömyyden käsite tilinpäätösanalyysin kannalta

Tilinpäätösanalyysissa mittauksen kohteet ovat kannattavuus, maksuvalmius ja vakavaraisuus. Näillä käsitteillä ymmärretään taloustieteessä seuraavaa:⁸¹

⁷⁶ Vento, s.193

⁷⁷ Vento (s.194) käyttää ilmaisua ”individuaaliseen vakaumukseen joidenkin hypoteesien toteutumisesta.”

⁷⁸ Vento s.195

⁷⁹ Vento, s. 194

⁸⁰ Laitinen Erkki K: Tilintarkastus 2/98 s.143

Kannattavuudella tarkoitetaan yrityksen kykyä tuottaa pitkällä tähtäimellä toimintaan sijoittamallaan menoillaan tuloja.⁸²

Maksuvalmiudella (likviditeetillä) ymmärretään puolestaan rahoituksen jokahetkistä riittävyttä maksuvelvoitteiden täyttämiseen.

Vakavaraisuus on määritelty yleisesti yrityksen rahoitusrakenteen terveyttä siten, että yrityksen oma pääoma ja vieras pääoma ovat oikeassa suhteessa.

Mittauksen kohteena olevat kannattavuus, maksuvalmius ja vakavaraisuus ovat samalla yrityksen taloudellisen menestyksen osatekijöitä, jotka ovat tiukasti sidoksissa toisiinsa.

10.3.2 Maksukyvyttömyyden jako pitkän ja lyhyen tähtäyksen käsitteinä

Kotimaisessa laskentatoimessa edustetun erään näkökulman mukaan yrityksen maksukyky voidaan jakaa sisällöllisesti pitkän ja lyhyen tähtäyksen käsitteisiin.⁸³

Pitkän tähtäyksen käsitteenä maksukyvyllä ymmärretään tällöin takaisinmaksukykyä, joka jakaantuu dynaamiseen takaisinmaksukykyyn ja staattiseen takaisinmaksukykyyn.

Lyhyen tähtäyksen näkökulmasta maksukyvyllä ymmärretään välitöntä maksuvalmiutta. Kysymys on yrityksen kyvystä selvittää päivittäisistä velvoitteistaan. Maksukyvyttömyyden tarkastelun kannalta yritys voi olla ei- maksuvalmis, joka väliaikaisesti tai pysyvästi. Ensiksi mainittu väliaikainen non-likvidi tila ei läheskään kaikissa tapauksissa tarkoita maksukyvyttömyyttä, sillä mikäli yrityksen kannattavuus ja talous on perusteiltaan kunnossa, se voi päästä tämän ei-toivotun tilan yli ja jatkaa toimintaansa. Sen sijaan pysyvä välitön ei- maksuvalmius aiheuttaa aikaa myöten maksukyvyttömyyden.

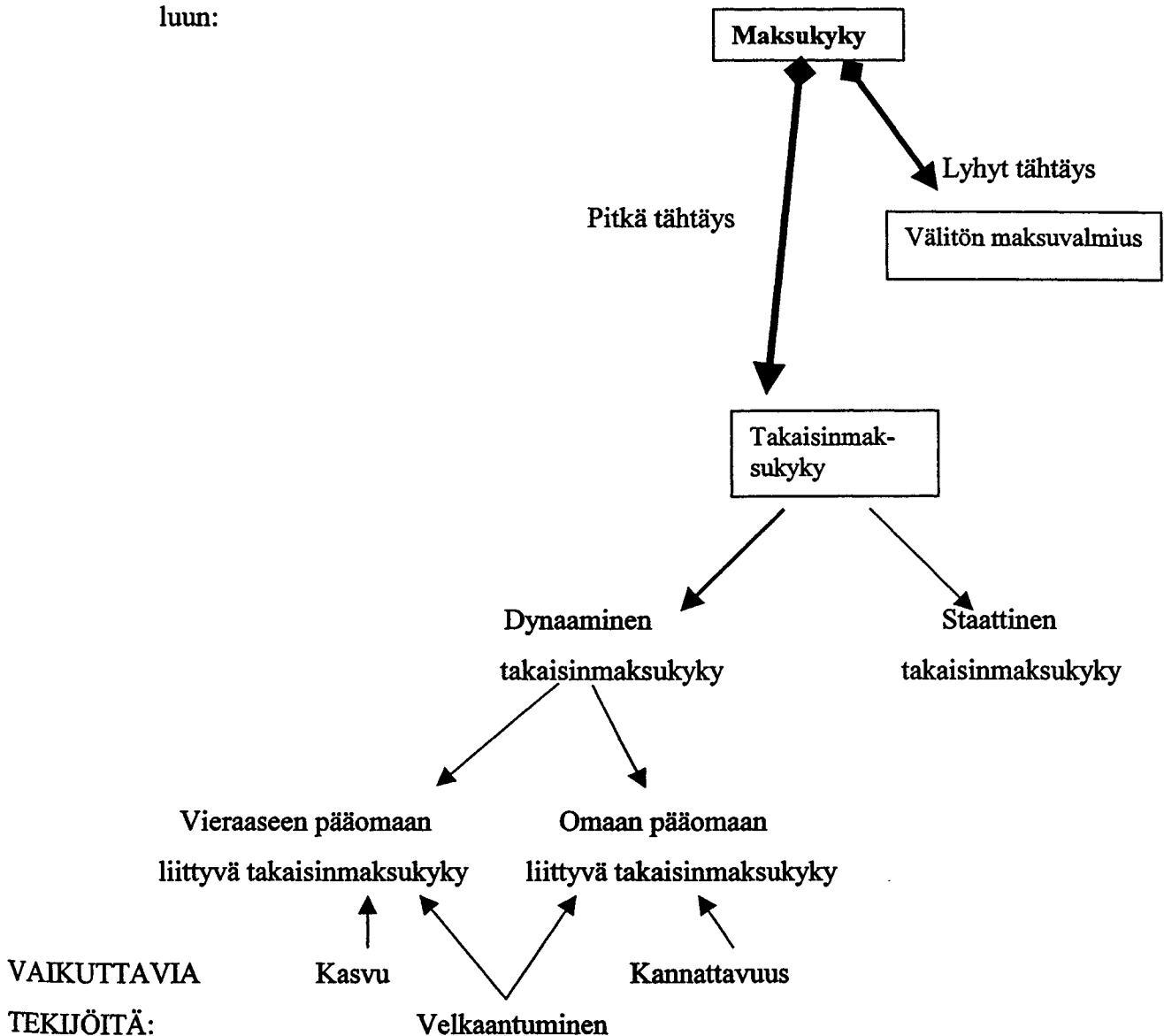
⁸¹ Laitinen Erkki; Yrityksen talouden mittarit, s.189

⁸² Laitinen Erkki, Yrityksen talouden mittarit, s. 190

⁸³ Laitinen Erkki K: Tintarkastus 1998, s. 143

Välitöntä maksuvalmiutta kuvaavana tunnuslukuna voidaan käyttää tilinpäätöstietojen perusteella laskettavaa quick ratio –tunnuslukua, joka kuvaa kuinka hyvin yritys pystyy suoriutumaan lyhytaikaisista veloistaan rahoitusomaisuutensa avulla.⁸⁴

Laitinen on kiinnittänyt huomioa maksukyvyttömyyden syntymisen olevan dynaaminen ilmiö. Tällöin arvioinnissa tulee kiinnittää huomio siihen, missä vaiheessa yritys on edellä esitetyssä maksukyvyttömyysprosessissa sekä seuraavassa yhteenvedonomaaisesti esitettyihin pitkän ja lyhyen tähtäyksen maksukykyyn liittyvään jaoteluun:



Kaavio 10: Jako pitkän ja lyhyen tähtäyksen maksukykyyn

⁸⁴ Quick ratio saadaan: Rahoitusomaisuus/(lyhytaikaiset velat – tehtyyn suoritteisiin perustuvat ennakkomaksut)

Pitkän tähtäyksen näkökulmaan *liittyvällä dynaamisella takaisinmaksukyvyllä* tarkoitetaan yrityksen kyvyllä pitkällä tähtäyksellä tuottaa

- a) tulorahoitusta vieraan pääoman maksuvelvoitteista selvitäkseen (vieraaseen pääomaan liittyvä takaisinmaksukyky)
- b) voittoa niin, etteivät tappiot johda oman pääoman menettämiseen (oman pääoman takaisinmaksukyky)

Dynaamista maksukykyä voidaan vieraan pääoman takaisinmaksukyvyn osalta mitata rahoitustuloksella (käyttökate + osinko- ja rahoitustuotot – rahoituksen kulut – tilikauden verot)⁸⁵, joka mittari voidaan muuntaa liikevaihtoon suhteutetuksi tunnusluvuksi.

Oman pääoman voitontuottamiskykyä voidaan mitata puolestaan netto- ja kokonaistuloksella, joista voidaan muodostaa liikevaihtoon suhteutettuina mittareina nettotulos- ja kokonaistulosprosentit.⁸⁶

Staattisella takaisinmaksukyvyllä ymmäretään puolestaan yrityksen kykyä selviytyä oman ja vieraan pääoman maksuvelvoitteista tilanteessa, missä yrityksen toiminta lakkaa ja sen omaisuus muutetaan rahaksi.⁸⁷ Staattista takaisinmaksukykyä kuvaavana mittarina on omavaraisuusaste, joka on yrityksen oman pääoman ja koko omaisuuden tai pääoman arvo. Tunnusluvun laskennassa käytetään yritystutkimusneuvottelukunnan suosituksen mukaisesti⁸⁸ oikaistuja arvoja, joissa kirjanpidollisten arvojen asemasta käytetään omaisuuserien todellisia arvoja.

10.4 Ylivelkaisuudesta

Ylivelkaisuus on toinen takaisinsaantilaissa käytetty käsite. Käsitteen määrittelyä sivuttiin jo maksukyvyttömyyden juridisen määrittelyn yhteydessä kohdassa 10.2. Takaisinsaantilain 4 §:n määritelmän mukaan ylivelkaisuuden arvioimisessa on ratkaisevaa varojen ja velkojen erotus. Myös ylivelkaisuuden näyttämässä on laskentatoimen keinojen käyttämisellä tärkeä tehtävänsä. Ylivelkaisuus ei välttämättä ilmene suoraan velallisen kirjanpidosta, jolloin taloudellisen tilan tarkempi arvioiminen on alue,

⁸⁵ Yritystutkimuksen tilinpäätösanalyysi 1995, s.38, Laitinen 1998, s. 144

⁸⁶ Rahoitustulos- suunnitelman mukaiset poistot = **Nettotulos** – poistot sijoituksista – satunnaiset muut kulut + satunnaiset muut tuotot = **Kokonaistulos**. Ks. Yritystutkimuksen neuvottelukunnan tilinpäätösanalyysi 1995, s.8.

⁸⁷ Laitinen, 1998, s.144

jossa laskentatoimella on tehtävänsä näyttöä hankittaessa. Laskentatoimen menetelmien käyttötarve ylivelkaisuuden selvittelyssä on nähty tärkeäksi myös takaisinsaantilain valmistelussa: Ylivelkaisuuden arviointia vaikeuttavina tekijöinä on jo lakia valmisteltaessa mainittu piilevien vero- ja muiden velkojen olemassaolo sekä elinkeinonharjoittajan käyttö- ja vaihto-omaisuuden aliarvostuksen.⁸⁹

Ylivelkaisuuden oikeudellisessa arvioinnissa on huomioitava, että yrityksen kirjanpito ei ole riittävä ylivelkaisuusanalyysin perusta. Se ei ota välttämättä huomioon kaikkia omaisuuseriä ja sen arvostus ei ole toisaalta käyvän arvon mukainen.⁹⁰

Kun juridisesti ylivelkaisuutta tarkastellaan varojen ja velkojen suhteen kannalta, on liiketaloudellisesti kysymys ensisijaisesti yrityksen pitkän tähtäyksen takaisinmaksukyvyistä. Liiketaloudellisessa käsitteen määrittelyssä ylivelkaisuuden käsite liittyy lähinnä staattiseen takaisinmaksukykyyn. Kysymys on siitä, millaiseksi yrityksen velkojen ja varojen suhde muodostuisi yrityksen toiminnan loppuessa ja realisoinnin tapahtuessa.

11. MAKSUKYVYTTÖMYYDEN TOTEAMINEN LASKENTATOIMEN KEINAIN

Maksukyvyttömyys tai sen uhka on mahdollista todeta joko sisäisten tai ulkoisten olosuhteiden perusteella.

11.1 Liiketalouden tunnuslukujen käyttö

Sisäinen tarkastelu voi perustua ensinnäkin rahavirtojen analysointiin. Toisaalta on mahdollista tarkastella maksukyvyttömyystekijää taseen tietojen perusteella. Tässä analyysissä on käyttökelpoista tukeutua liiketaloudessa määriteltyihin maksukyvyttömyysindikaattoreihin.⁹¹ Tässä tarkastelussa on kuitenkin huomattava, että tase ja tuloslaskelma voidaan jo lain ja kirjanpitoperiaatteiden säätämässä rajoissa esittää osittain halutunlaisena. Lisäksi on huomattava, että kirjanpito ja laskentatoimen aineisto

⁸⁸ Yritysrutkimuksen tilinpäätösanalyysi, s. 42

⁸⁹ Laintarkastuskunnan lausunto 1989:3, s. 16-17

⁹¹ Vento, s.197

on jälkikäteisaarviointi (ex post) kun sen sijaan rikosoikeudellisesti syyllisyysperiaate edellyttää arvioinnin suorittamista tekohetkisen tilanteen mukaan.

Tilinpäätösanalyysin yhteydessä lasketut tunnusluvut ovat käyttökelpoisia todistelukeinoja maksukyvyttömyystilan olemassaolon arvioinnissa. Tällöin erikoistilintarkastuksen yhteydessä suoritettavan tilinpäätösanalyysin käyttökelpoisuutta parantaa usea eri tunnuslukujen käyttö. Tällöin yrityksen maksukykyisyys tulee tarkasteltua usealla vaihtoehtoisella tavalla.

Erikoistilintarkastuksen käyttökelpoisuutta parantaa se, että näiden tilinpäätöslukujen merkitystä kuvataan sanallisesti tai selostamalla tunnusluvun normaaliarvoa. Tällöin kertomuksen painoarvoa parantaa, mikäli tunnuslukujen tasoa voidaan perustella liikeloudellisen tutkimustiedon avulla.

Pelkkien tilinpäätökseen perustuvien tunnuslukujen ohella on huomioitava se, että yrityksessä on tilinpäätös voitu esittää laillisten joustokohtien puitteissa osittain halutun suuntaisena.⁹²

Erikoistilintarkastuksessa on useimmissa tapauksissa syytä tarkastella yrityksen tilannetta tarkemmasta näkökulmasta kuin pelkkien tilinpäätöslukujen valossa. Erikoistilintarkastuskertomuksessa tulisi tällöin lausua kirjanpitoinfoimaation arvostus- ja korjausperusteista.

Lain ja hyvän kirjanpitotavan mahdollistamien joustokohtien lisäksi tilinpäätöstä on voitu tarkoituksellisesti muuttaa halutunlaiseksi, jolloin menettely voi olla samalla hyvän kirjanpitotavan vastaista. Tällaisissa tapauksissa erikoistilintarkastuksen yhteydessä on syytä kuvata tilinpäätöstä vääristelevä toiminta sekä niiden vaikutus yhtiön tilinpäätöksessä esitetyn ja todellisen tuloksen välillä. Tähän on myös kehittyneimmissä oikeuden päätöksen perusteluissa kiinnitetty huomiota.⁹³

⁹² Leppiniemi Jarmo, Liikekirjanpito, WSOY:n ajantasapalvelu. Tuloslaskelman ja taseen tärkeimmät joustokohdat.

⁹³ Esimerkiksi Tuusulan KO:n päätös R 94/879, tuomio 16.10.1995, joissa on muun muassa perusteltu yhtiön maksukyvyttömyyttä seuraavasti: ”Yhtiön taseessa ollut liikearvoerä oli todennäköisesti perusteeton, koska osakkeiden myyntitappio olisi pitänyt kirjata yhdellä kertaa eikä selvää tappiota voitu kirjata tilinpäätökseen liikearvon nimellä. Tilinpäätös oli tästä huolimatta ollut tappiollinen siitä huolimatta, että varasto- ja luottotappiovaraukset oli purettu, eikä liikearvosta oltu kyetty tekemään poistoa.”

11.2 Ulkoisiin olosuhteisiin perustuva maksukyvyttömyyden toteaminen

Ulkoiset tunnusmerkit kertovat yrityksen heikosta likviditeetistä. Kysymyksessä on kirjanpitomateriaalin ulkopuoliset tekijät, joka on käyttökelpoinen esimerkiksi tilanteissa, joissa kirjanpitoa ei ole pidetty tai sitä ei ole saatu analysoitavaksi. Ulkoisina merkkeinä maksukyvyttömyydestä tai sen uhasta voivat olla:

- *velseliprotestit*
- *tavarantoimittajien ja muiden velkojien vakuus- tai lisävakuuspyynnöt*
- *tuloksemattomat ulosmittausyritykset*
- *verojen ja veroluontoisten maksujen suuri määrä*
- *velalliseen kohdistuvat perintä- tai pakkotäytäntöönpanotoimet*
- *välttämättömien maksujen laiminlyönti eräpäivinä toistuvasti*

Tällaiset maksukyvyttömyyden ulkoiset merkit ovat käyttökelpoisia apuvälineitä uhkaavan maksukyvyttömyyden olemassa olon arvioimiseksi myös tilanteissa, joissa on mahdollista suorittaa kirjanpitoaineiston analyysiä (sisäisten kriteerien käyttö).

Vastaavanlaisia tekijöitä on esitetty konkurssin uhasta kertoviksi oireiksi tutkimuksessa, jossa on selvitetty luottopäätökisiä tekevien henkilöiden käsityksiä konkurssin oireista:⁹⁴

- *hankaluudet tilinpäätöstietojen saamisessa, erittäin nopeat liikevaihdon kasvu, yritysryppään yhteensopimattomat toimialat*
- *yritysjohdon tuhlailevaisuus*
- *yrityksen tilintarkastajien ja tilintarkastuskertomusten muutokset, ilman erityistä syytä tapahtuneet nimenmuutokset yms.*
- *yrityksen maksukäyttäytymisen muutokset: hidastumiset maksamisessa, käteisalennuksista luopuminen*
- *omistajanvaihdot*
- *maksuhäiriöt*
- *äkilliset tapahtumat, tärkeän asiakkaan konkurssi, päätuotteen äkillinen hinnan alentuminen*
- *ostokäyttäytymisen muutokset kuten äkillinen iso tilaus*
- *muutokset yrityksen myyntitavoissa, kuten varaston myyminen alennushinnoilla ja ylisuurten käteisalennusten käyttäminen*
- *tuotantoprosessin muutokset kuten lomautukset*

Ulkoisista olosuhteista saadaan eksaktia ja tarvittaessa asiakirjatodisteluin osoitettavissa olevaa tietoa yrityksen taloudellisesta tilanteesta kertovista seikoista.

⁹⁴ Yrjö Lehtonen & Erkki K. Laitinen & Raimo Immonen

Oikeuskäytännössä on maksukyvyttömyyden arvioinnissa kiinnitetty usein huomioa ulkoisiin tekijöihin. Tästä on esimerkkinä Korkeimman oikeuden ratkaisema asia KKO:1998:52, joka ennakkotapauksena on käsitellyt takaisinsaannin edellytyksenä ollutta luovutuksensaajan vilpillistä mieltä. Asian ratkaisemisessa on ollut relevanttia myös maksukyvyttömyyden olemassaolo. Tältä osin Korkein oikeus on päätöksensä perustelujen mukaan kiinnittänyt huomioa luovuttajayhtiön toimintaedellytyksiin eli uusien urakoiden saamiseen, tulorahoituksen heikkenemiseen, erääntyneiden verojen sekä työnantajasuoritusten laiminlyönteihin, muiden maksujen suorittamiseen myöhässä sekä eräiden velkojen jäämiseen maksamatta.

12. ERIKOISTILINTARKASTUKSEN SUORITTAMISPROSESSIA JA ESITTÄMISTAPAA KOSKEVAT KRITEERIT

12.1 Toimeksiantokohtaisten tavoitteiden huomioiminen

Koska erikoistilintarkastuksen laajuus ja siinä selvittävät asiat määräytyvät toimeksiantokohtaisesti, erikoistilintarkastukselle asetettavat kriteerit riippuvat in casu tarkastuksen kohteen rajautumisesta. Erikoistilintarkastuksessa, jossa pyritään selvittämään yritysjohtajan vahingonkorvausvelvollisuuden perusteita, tarkastuksen tavoitteet ovat erilaisia kuin mikäli selvitetään konkurssin yhteydessä takaisinsaantiperusteita.

Erikoistilintarkastusprosessiin tulisikin sen vuoksi kuulua tavoitteiden määrittely niin, että tarkastuksen alussa on määritelty mitä oikeustoimia tarkastuksella halutaan selvittää. Tärkeänä tekijänä suunnittelussa on huomioitava myös erikoistilintarkastuksen ajallinen ulottuvuus. Samalla on harkittava, millä syvyystasolla erikoistilintarkastus suoritetaan. Edellä rikosperusteisen erikoistilintarkastuksen yhteydessä esitetty tarkastuksen kohdentamisesta eri syvyystasolle (kohta 5.3) on sovellettavissa myös erikoistilintarkastukseen.

Toimeksiantokohtaiset tavoitteet erikoistilintarkastuksessa tulevat huomioiduksi käytännössä niin, että tosikohtainen ja valikoiva tarkastus kohdetaan kriittisiin oikeustoimiin. Yleistarkastus on tarkoituksenmukaista ulottaa pidemmällekin ajanjaksolle, koska sen avulla saadaan kuva kirjanpidon laajuudesta, tasosta ja luotettavuudesta sekä kirjanpitomuodosta ja järjestyksestä. Yleistarkastuksessa saatu informaatio kirjan-

pidon yleisestä luotettavuudesta on tarpeellinen sen vuoksi, että velallisen taholta vedotaan usein siihen, että tehdyn oikeustoimet ovat kirjanpidollisesti ja muodollisesti lainmukaisia. Mikäli erikoistilintarkastuksessa on havaittu kirjanpidon puutteellisuuksia, voidaan vasta-argumenttina käyttää sitä, ettei kirjanpito ole luotettavaa.

Keskeisiä tarkastuskohteita ovat tilinpäätösten, toimintakertomusten, tase-erittelyjen ja tilintarkastuskertomusten lisäksi muun muassa seuraavat:⁹⁵

- ei- julkiset tilintarkastusaineistot (tilintarkastajien muistiot ja raportit)
- tuloksen ja rahoituksen kehityksen ja olennaisten muutosten analysointi ennen konkurssia
- läheishenkilöiden ja -yhtiöiden kanssa tehdyt liiketoimet
- kirjanpitoon kirjatut muistiotositteet ja poikkeukselliset maksutavat
- kirjanpidon ja perintää koskevan aineiston vertaaminen pesäluetteloon ja konkurssivalvontoihin
- reskontran, varasto- ja palkkakirjanpidon, myynti- ja tuotantoraporttien sekä muun varsinaisen kirjanpitoaineiston ulkopuolisen materiaalin vertaaminen
- takaisinsaantiaikojen puitteissa tapahtuneet omaisuuden panttaukset
- omistajan ja määräysvallan hallinnan vaihdokset ennen konkurssia, mahdollisten bulvaanisuhdeiden olemassaolo

12.2 Mittaamisen epävarmuuden minimointi

12.2.1 Mittaamisen ongelmia

Yrityksen taloudellista tilaa pyritään usein kuvaamaan erilaisilla tunnusluvuilla. Maksukyvyttömyyttä ja taloudellista kriisitilaa selvittäessä tunnusluvut kuvaavat usein yrityksen maksukykyisyyttä, vakavaraisuutta ja kannattavuutta. Tunnusluvut perustuvat mittaamiseen, jolloin niiden todistusarvoa harkittaessa joudutaan huomioimaan mittaamiseen liittyvä epävarmuus. Mittaaminen on laskentatoimessa nähty toimintona, jossa tiettyyn määriteltyyn käsitteeseen liitetään arvoja (kvantitatiivisuus).⁹⁶

⁹⁵ Vahtera, s. 347, haastattelut

⁹⁶ Vehmanen Petri, s. 230

Mittaaminen voidaan jakaa välittömään ja välilliseen mittaamiseen⁹⁷. Välittömässä mittaamisessa mitattavilla käsitteillä on vastineensa *reaalimaailmassa* (esim. *pituus, paino tms.*). Välillisessä mittauksessa puolestaan mitataan sellaista, millä ei ole suoraa vastinetta reaali- maailmassa. Mittauksella arvoja liitetään sellaiseen, jonka oletetaan olevan yhteydessä varsinaiseen mittauksen kohteeseen (*Esimerkiksi maksuvalmiutta oletetaan voivan mitata current ratio-tunnusluvulla*). Toisena välillisen mittaamisen todentamistapana on mitata osatekijöitä, joista mittauksen kohde määritelmällisesti muodostuu (*Maksukykyä oletetaan voivan mitata kannattavuuden, vakavaraisuuden ja maksuvalmiuden mittareilla*).

Laskentatoimen alan kirjallisuudessa on mittaamiseen liittyvät epävarmuustekijät eli virhelähteet jaoteltu mittaamisen *reliabliteettiin* ja mittaamisen *validiteettiin*. Mittaamisen reliabliteetissa on kysymys mittaamisen kykyyn tuottaa tuloksia, jotka eivät ole sattumanvaraisia⁹⁸. Mittauksen reliabliteettikriteeri vaatii, että mittaus tuottaa eri mittauskerroilla luotettavia tuloksia, eivätkä tulokset saa vaihdella mittarin arvon erilaisilla määrittämistavoilla. Mittaustulosten hajonta voi aiheutua mittauksen kohteesta (suureen epämääräisyydestä), mittaussysteemistä, säännöistä ja välineistä, mittaajista ja mittausympäristöstä.

Mittauksen valideetissa on puolestaan kysymys siitä, kuvaako valittu mittari sitä kohteen ominaisuutta, jota on tarkoitus mitata. Kysymys on siitä, vastaavatko mitattava teoreettinen käsite ja sitä kuvaava mittari toisiaan.

12.2.2 Mittaamisen epävarmuustekijöiden huomioiminen oikeusprosessissa

Oikeusprosessissa käsiteltävässä erikoistilintarkastuskertomuksessa tai laskentatoimen alan ammattilaisen antamassa todistajan- tai asiantuntijalausunnossa tuodaan esille usein kohdeyrityksen taloudellista tilaa kuvaamaan tarkoitettuja tunnuslukuja, mittareita. Se oikeusprosessin asianosaisista, jonka argumentoinnin ja etujen vastainen esitetty yrityksen toimintaa kuvaavaksi väitetty tunnusluku on, pyrkii saattamaan mittarin, mittausmenetelmän ja sen kuvaavuuden epäluotettavaksi. Oikeudellinen

⁹⁷ Kettunen Pertti, Yrityksen tutkimisesta

päätöksentekijä joutuu näissä tilanteissa kiinnittämään huomioa mittaamiseen liittyviin epävarmuustekijöihin.

Tunnuslukujen mittaamiseen liittyvien epävarmuustekijöiden minimoiminen tulee tämän vuoksi kuulua yhtenä osana erikoistilintarkastuksen laadullisiin kriteereihin. Epävarmuustekijöiden minimoimisessa on kysymys siitä, miten mittareissa on huomioitu nämä epävarmuustekijät, miten niiden vaikutus on tuotu esille jne. Näiden epävarmuustekijöiden ja virhelähteiden sekä niiden merkityksen tiedostaminen on peruslähdekohta arvioitaessa erikoistilintarkastuksen käyttökelpoisuutta oikeusprosesissa.

Tällä alueella ei päästä kattavien kriteerien muodostamiseen. Pääasiallisten epävarmuustekijöiden kartoittaminen ja niiden merkityksen tunteminen tuo silti esille osan huomioitavista tekijöistä.

Mittaamisen epävarmuustekijöiden huomioiminen on yleiskriteeri, joka erikoistilintarkastukselle on asetettavissa. Tämä on yleisempi kriteeri on hahmoteltavissa paremmin tiedostamalla nämä epävarmuustekijät, jolloin niiden kautta voidaan kuvata myös erikoistilintarkastuksen tämän alueen osakriteereitä.

12.3 Erikoistilintarkastuksen joutuusvaatimukset

Toimeksiantajana olevan konkurssipesän tai velkojan kannalta erikoistilintarkastuksen joutuinen suorittaminen on usein tärkeää. Tällöin konkurssipesä pääsee takaisinsaantitilanteissa nostamaan kanteet mahdollisimman aikaisessa vaiheissa sekä estämään turvaamistoimilla peräytettäväksi vaadittavan varallisuuden hukkaamista.

Joutuusvaatimusta korostavat myös takaisinsaantikanteiden nostamiselle asetetut määräajat. Takaisinsaantikanne on pääsääntöisesti nostettava 6 kuukauden kuluessa konkurssin paikatulopäivästä lukien. Ellei takaisinsaantiperustetta ollut havaittavissa paikatulopäivästä, takaisinsaantikanne voidaan poikkeuksellisesti nostaa 3 kuukauden kuluessa siitä, kun konkurssipesä oli havainnut takaisinsaaannin perusteen.

⁹⁸ Ijiri, Yuri-Jaedicke Robert K, s.476

Useissa tapauksessa erikoistilintarkastuksen suorittaminen tuo vasta takaisinsaantiperusteita luovat seikat esille. Korkeimman oikeuden ratkaisemassa tapauksessa KKO.1998:38 on erikoistilintarkastuksen valmistumispäivälle annettu merkitystä takaisinsaantiajan alkamisella vastaavalla tavalla kuin tapauksessa KKO 1994:60. Korkeimman oikeuden päätöksen perusteluissa on kiinnitetty huomioa myös siihen, miten nopeasti pesähoitaja on antanut tilintarkastajalle erikoistilintarkastusta koskevan toimeksiannon ja miten nopeasti erikoistilintarkastus on suoritettu:

KKO:n päätöksessä 1998:38 ennakkopäätöksenä julkaistu selostelma kuuluu seuraavasti:

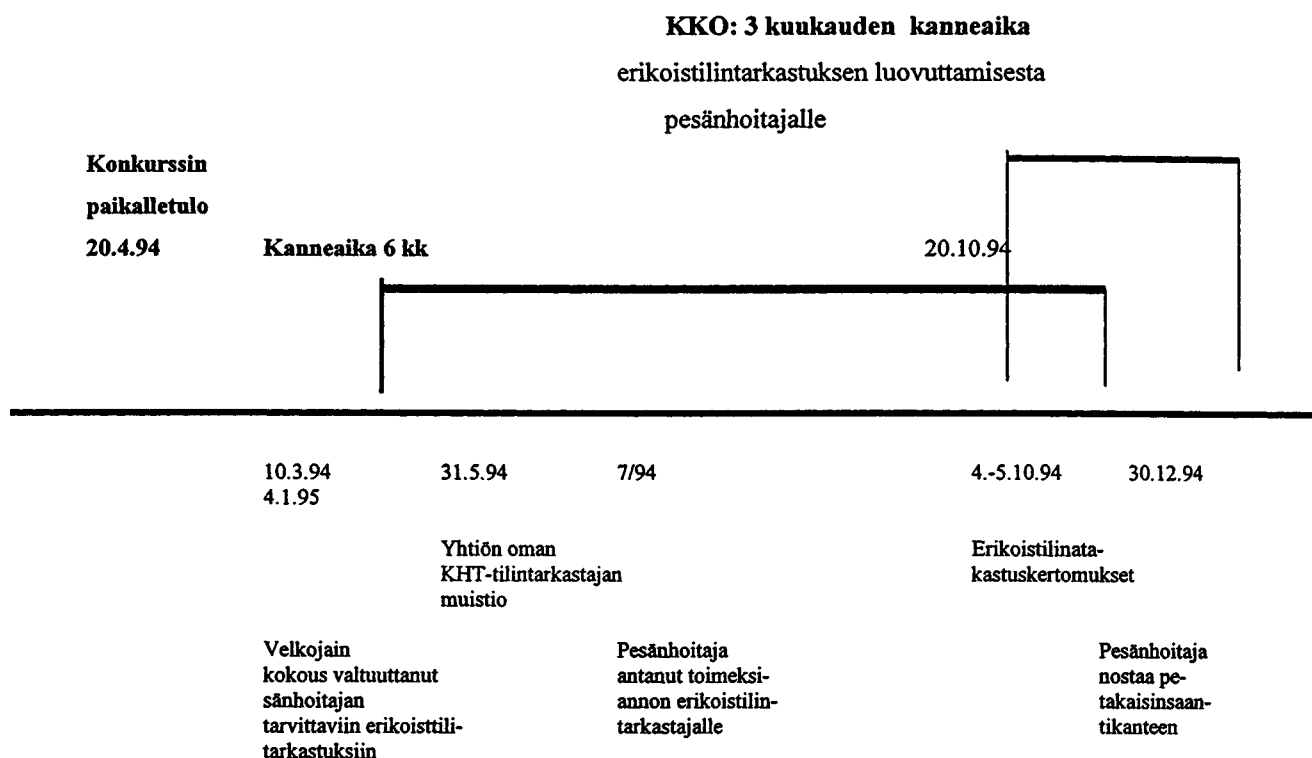
"Takaisinsaantikanne voitiin nostaa takaisinsaannista annetun lain 24 §:n 1 momentin toisessa virkkeessä tarkoitetussa kolmen kuukauden määräajassa siitä, kun konkurssipesä oli havainnut takaisinsaannin perusteen, vaikka tuona ajankohtanasäännöksen ensimmäisessä virkkeessä tarkoitettu paikalletulopäivästä luettava kuuden kuukauden määräaika ei ollut kulunut loppuun."

Oikeusprosessissa on käsitelty takaisinsaantiajan kannalta myös erikoistilintarkastuksen suorittamisen ja sen tuoman informaation merkitystä konkurssipesän tietoisuuden kannalta. Kysymys on ollut tilanteesta, jossa kaksi osakeyhtiötä, A Oy ja B Oy oli asetettu konkurssiin 17.1.1994. Konkurssiasian paikalletulopäivä on ollut 20.4.1994. Yhtiöt olivat heinäkuussa 1993 hakeneet yrityssaneerausta, jotka hakemukset oli hylätty. Vain vähän ennen yrityssaneerausta A Oy oli lyhentänyt 26.4.94- 1.7.1994 velkojaan läheiselle henkilölle J:lle noin 7,4 miljoonalla markalla sekä myynyt J:lle kiinteistön. Lisäksi A Oy oli maksanut saataviaan M:lle (J:n aviopuoliso) noin 500.000 markalla. Molemmat yhtiöt A Oy ja B Oy olivat antaneet 2.6.1993 J:lle pantiksi yrityskiinnitettyjä velkakirjoja J:n aikaisempien saatavien vakuudeksi. Konkurssipesät olivat kanteessaan vaatineet J:n velvoittamista suorittamaan sille mainittua 7,4 miljoonan markan summaa sekä M:ltä 500.000 markan summaa sekä edellä mainitun panttaussitoumuksen peräyttämistä.

Seinäjoen käräjäoikeus oli hyväksynyt kanteen mutta Vaasan hovioikeus oli 15.5.1996 antamallaan tuomiolla jättänyt kanteen tutkimatta liian myöhään nostettuna.

Asiassa on ollut Korkeimmassa oikeudessa ensisijaisesti kysymys siitä, onko kanne, jolla muita velkoja loukkaavia em. oikeustoimia on vaadittu peräytettäväksi, nostettu liian myöhään. Merkittäväksi kysymykseksi nousivat tällöin kysymykset siitä, mitä tietoa konkurssipesiä edustaneella pesähoitajalla on ollut ilman erikoistilintarkastuksen suorittamista, mistä syystä erikoistilintarkastuksen toimeksianto oli annettu useita kuukausia velkojain kokouksen jälkeen, mistä syystä erikoistilintarkastusta oli ryhdytty suorittamaan vasta muutamia kuukausia saadun toimeksiannon jälkeen, miten laaja tarkastettava aineisto on ollut, sekä miten pitkälle ajalle tarkastus on kohdennettu. Korkeimman oikeuden päätöksen perusteluista on tehtävissä joitakin johtopäätöksiä sille, millaisia vaatimuksia erikoistilintarkastuksen suorittamisen aikataululle on asetettava.

Erikoistilintarkastuksen ja oikeusprosessin kulku ajoittui seuraavan kaavion mukaisesti:



Kaavio 11: Oikeustapaukseen KKO 1998:138 liittyvä tapahtumainkulku

Korkeimman oikeuden päätöksen perusteluissa on viitattu takaisinsaantilain esitöihin, joissa on todettu, että pidennettäessä takaisinsaantikanteen vireillepano aika aikaisemmasta kolmesta kuukaudesta nyt voimassa olevaan 6 kuukauteen tarkoituksena on ollut mahdollistaa takaisinsaantipaerusteen selvittäminen tarvittaessa erikoistilintarkastuksen tai muun ”vastaavan laajamittaisen velallisen kirjanpitoaineiston läpikäymisen avulla.”⁹⁹

KKO on perusteluissaan todennut lain esitöiden perusteella olleen siten selvää, ettei erikoistilintarkastuksen toimittaminen sisänsä ole peruste poiketa kuuden kuukauden kanneajasta. KKO on perusteluissaan todennut lisäksi: ”Konkurssipesän hallinnon on näin ollen normaalisti edellytettävä toimituttavan takaisinsaantiperusteiden selvittämiseksi tarvittavan erikoistilintarkastuksen niin aikaisin, että kanteen vireillepano edellä mainitussa kuuden kuukauden määräajassa on mahdollista.”

⁹⁹ HE 102/1990, s.26

Korkeimman oikeuden perusteluissa lausutun vuoksi on erikoistilintarkastuksen suorittamisen aikataululle asetettava suhteellisen ehdottomana pidettävä joutuisuuskriteeri: Erikoistilintarkastus tulee suorittaa niin, että konkurssipesä pystyy harkitsemaan takaisinsaantikanteen nostamisen edellytykset ja nostamaan kanteen ennen paikalletulopäivästä laskettavaa 6 kuukauden määräaika. Korkeimman oikeuden nyt ratkaisemassa tapauksessa takaisinsaantikanne oli nostettavissa tosin takaisinsaantilain 24 §:n 1 momentin mukaisn poikkeussäännön mukaisessa 3 kuukauden määräajassa.

Vaikka tässä yksittäistapauksessa kanne katsottiin ajoissa nostetuksi 3 kuukauden määräajassa, jonka katsottiin alkaneen erikoistilintarkastuksen valmistumisesta, on mielestäni ehdottomana kriteerinä pidettävä sitä, että erikoistilintarkastus valmistuu ennen 6 kuukauden määräajan päättymistä. Vaikka em. oikeusprosessissa kanne lopulta katsottiin ajoissa nostetuksi, on tapauksesta huomattava se, että Seinäjoen käräjäoikeus oli hyväksynyt kanteen mutta Vaasan hovioikeus jättänyt kanteen tutkimatta sen vuoksi, että kanne oli liian myöhään nostettu.

Myöskään Korkeimmassa oikeudessa päätös ei ollut yksimielinen. Yksi jäsenistä ja jutun esittelijä olisivat pysyttäneet hovioikeuden tuomion ja jättäneet kanteen tutkimassa liian myöhään nostettuna. Korkeimman oikeuden päätöksen perusteluissa on myös lausuttu selvästi se, että pääsääntöinen aika takaisinsaantikanteen nostamiselle on kuusi kuukautta konkurssin esiinhuudosta. Tästä poikkeaminen edellyttää konkurssipesän taholta selvitystä siitä, milloin takaisinsaantiperusteet ovat tulleet pesän tietoon.

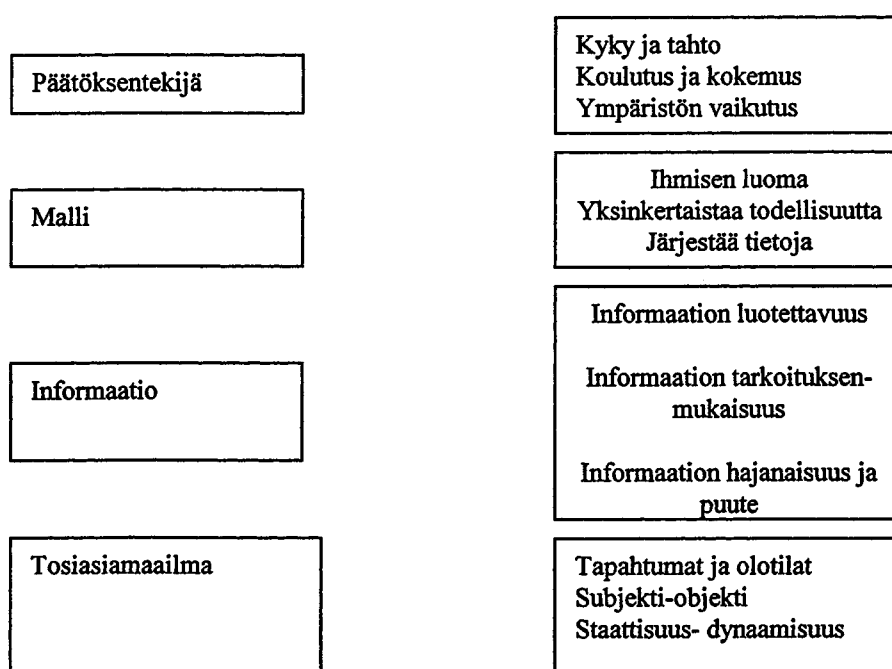
Takaisinsaantikanteissa oikeudenkäynnin kohteena olevat taloudelliset intressit ovat usein suhteellisen suuria. Esimerkiksi tässä tapauksessa intressi on ollut noin 8 miljoonaa markkaa. Tämän vuoksi sen paremmin pesänhoitajan kuin erikoistilintarkastuksen toimittajankaan ei kannata ottaa riskiä siitä, että erikoistilintarkastuksen valmistuminen liian myöhään aiheuttaa takaisinsaantikanteelle säädettyjen määräaikojen ylityksen. Pahimmassa tapauksessa viivästyminen tai laiminlyönti voi aiheuttaa vahingonkorvausvastuun jommalle kummalle tai molemmille.

12.4. Erikoistilintarkastuksen raportointiin liittyvät kriteerit

12.4.1 Raportoinnin ymmärrettävyys

Oikeusprosessissa erikoistilintarkastuskertomuksia käyttävät juristit. Heillä on erilainen koulutus ja eri alan kokemus kuin erikoistilintarkastuskertomuksien laadintaan osallistuvilla tilintarkastajilla. Tästä johtuen myös erilaiset ymmärretään eri tavalla erikoistilintarkastusta suorittavien sekä niitä käyttävien ammattilaisten taholla. Tästä käsitteiden erilaisuudesta on esimerkkinä edellä (kappale 10.2) esitetty maksukyvyttömyys -käsitteen erilainen tarkastelu oikeustieteen ja taloustieteen parissa. Erikoistilintarkastusta tarkastellaan näin käyttäjän oman ajatusmaailman kautta.

Erikoistilintarkastuksella pyritään kuvaamaan yrityksen tilannetta ja tehtyjä ratkaisuja mahdollisimman hyvin oikeusprosessin kannalta keskeisten oikeustositseikkojen selvittämiseksi. Erikoistilintarkastus sisältää laskentatoimin menetelmin tuotettua informaatioa. Sillä yritetään kuvata kohteena olevan yrityksen tosiasiamailmasta sellainen malli, joka täyttää tietyn oikeudellisen normin kriteerit. Tähän liittyy riskitekijöitä.



Kaavio 12: Päätöksentekijä, tieto ja tarkastelun tasot¹⁰⁰

¹⁰⁰ Kähkönen, s. 23

Erikoistilintarkastuksen kohteena olevasta yrityksestä hahmotetaan kokonaiskuva tarkastelulla, jossa on monta tasoa. Näitä ovat tosiasiamailman taso (yrityksen toiminta, sen ympäristö, tehdyt ratkaisut ja niiden seuraukset), informaatiotaso (toiminnasta saatu informaatio), mallin taso (normin soveltamiskriteerit) ja päätöksentekijän taso (erikoistilintarkastuksen perusteella takaisinsaantikanteen nostamista harkitseva asianajaja, tämän kanteen myöhemmin ratkaiseva tuomari).

Päätöksentekijän tasolla voi riskinä olla puutteellinen perehtyminen monimutkaiseen asiaan tai asian ymmärtäminen väärin. Jos tosiasiamailmaa pyritään kuvaamaan mallin avulla, on riskinä se, että malli on liian pelkistetty, eikä se ota huomioon kaikkia tekijöitä. Näin esimerkiksi yrityksen maksukyvyttömyyden selvittämiseksi kehitetty laskentamalli ei kuvaa täysin tarkasti yrityksen taloudellista tilaa eli tosiasiamailmaa, vaikka saatava informaatio ei olisikaan puutteellista tai epätäydellistä. Vastaavanlaisia puutteita esiintyy kaikilla tarkastelun tasoilla.

Oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa ongelmana on juuri edellä kuvattu oikeusnormin ja tosiseikaston vastaavuuden ongelma. Olennaista tässä ratkaisussa on oikeus- ja tosiasiaharkinnan välinen suhde. Oikeudellista kysymystä ratkaiseva tuomari joutuu ensin ratkaisemaan todistusharkintaan liittyvän kysymyksen. Tällöin ratkaisussa on kysymys tosiakysymyksen ratkaisusta. Tosiasiakysymyksen ratkaisun jälkeen on otettava kantaa siihen, vastaavatko selvitetty tosiseikat oikeusnormin sisältöä. Tämä tulee ratkaistavaksi usein tulkinnalla, joka voi olla esimerkiksi kielellistä tai tavoitteellista. Tavoitteellisessa tulkinnassa painotetaan lainsäädännön taustalla olevia tavoitteita ja niistä johdettuja tavoitteita. Lainkohdan kielellinen vajavaisuus (”porsaanreikä”) ei saa tämän tulkinnan mukaan johtaa lain tarkoituksen vastaiseen lopputulokseen.

Kielellisessä tulkinnassa normin tulkitsija voi joutua ns. hermeneuttiseen kehään, jossa ongelmana on tosiseikaston ja oikeusnormin sisällön vastaavuus.¹⁰¹

¹⁰¹ Nuutila 1996, s.157

12.4.2 Pesänhoitajan ja erikoistilintarkastajan yhteistyö

Erikoistilintarkastuksen kulkuun kuuluu, että pesänhoitaja ja erikoistilintarkastaja ovat koko prosessin aikana yhteistyössä. Tällöin tilintarkastaja saattaa tarkastushavainnot jo ennen lopullisen raportin valmistumista pesänhoitajan tietoon. Erikoistilintarkastuskäytännössä tämä on toteuttu osaksi niin, että pesänhoitaja saa alustavan tarkastuskertomuksen, jonka perusteella hän voi pyytää tilintarkastajaa selvittämään tiettyjä oikeustoimia lähemmin. Alustavan kertomuksen lisäksi molempinpuolisen palautteen antaminen on tärkeää koko prosessin ajan niin, että pesänhoitaja saa mahdollisimman aikaisessa vaiheessa tieton takaisinsaantiperusteisiin viittaavien seikkojen esille tulemisesta kirjanpitoaineiston läpikäymisen yhteydessä.

Sekä Korkein oikeus että alemmat oikeusasteet ovat edellä selostettuun oikeustapaukseen KKO 1998:38 liittyvässä oikeusprosessissa perustelleet hyvin yksityiskohtaisesti niitä seikkoja, joiden perusteella ne katsoivat selvitetyn, ettei konkurssipesää edustanut pesänhoitaja ollut saanut riittävää tietoa takaisinsaantiperusteiden olemassaolosta ennen kuin erikoistilintarkastuskertomukset olivat valmistuneet 4. ja 5.10.1994.

Yhteenvedonomaaisesti tällaisia kohtia perusteluissa ovat seuraavat:

- ratkaisevaksi katsottu, onko pesänhoitajalla ollut hyväksyttävä syy lykätä erikoistilintarkastuksen aloittamista (*velkojainkokouksen päätöksen ja toimeksiannon antamisen välinen aika*). Hyväksyttävien syiden katsottu muodostuvan mm. seuraavista seikoista:
 - yhtiön oman KHT-tilintarkastajan muistioissa tuotu tosin esille yritys kiinnitysvelkojen antaminen veloista, joita annettaessa vakuuksista ei soviet mutta muistiossa ilmoitettu kuitenkin, etteivät yhtiöt olleet maksukyvyttömiä (*Hovioikeus ja käräjäoikeus todennut tilintarkastajan muistion lausumien sekä eräiden yhtiön toimielinten pöytäkirjojen sanaoman olleen epäselviä ja harhaanjohtavia*)
 - Korkein oikeus todennut, että vaikka yhtiön oman tilintarkastajan muistioissa 31.5.1994 ilmennyt viitteitä siitä, että yhtiöt lyhentäneet velkojaan läheisilleen, ei takaisinsaantikanteiden nostaminen muistioiden perusteella olisi ollut mahdollista vaan

kanteen vireille paneminen olisi edellyttänyt yhtiön kirjanpidon tositekohtaista tarkastusta

- Erikoistilintarkastukseen käytetty aika todettu suhteellisen pitkäksi. Tarkastettavan aineiston laajuuden, kahden yhtiön läheisen suhteen sekä tarkastuksen ulottumisaajan normaalia pidempään ajanjaksoon vuoksi tarkastuksiin käytetyn ajan pituutta ei voitu pitää niin poikkeuksellisenä, että pesähoitajan oli tullut erityisesti kiinnittää erikoistilintarkastuksen suorittajan huomioon käytettyyn aikaan ja kiirehtiä tarkastuksen loppuunsaattamista
- erikoistilintarkastuksen lopulliset havainnot pesähoitajan käytössä vasta sen jälkeen kun 4.10. ja 5.10.1994 päivätyt tarkastuskertomukset luovutettu hänelle. Merkitystä ei sillä, että pesähoitaja voinut alustavasti tutustua toisen yhtiön tarkastuskertomuksen luonnokseen jo 27.9.1994

12.4.3 Erikoistilintarkastuksen kulun todennettavuus

Rikoslain 39 luvun velallisen rikoksista vain lievimminkin rangaistavat rikoslain 39 luvun 6 §:n tarkoittama velkojainsuosinta ja 39 luvun 5 §:n säättämä velallisrikkomus ovat ns. asianomistajarikoksista. Asianomistajarikoksesta ei virallisella syyttäjällä ole rikoslain 8 luvun 6 §:n mukaan syyteoikeutta, ellei asianomistaja ole esittänyt syyttämispyyntöä yhden vuoden kuluessa siitä kun on saanut tiedon rikoksesta ja tekijästä.

Tämä asianomistajan reagointiaika alkaa kulua siitä kun asianomistaja on saanut tiedon häntä vastaan kohdistuneesta rikoksen tunnusmerkistön kannalta relevanteista seikoista. Talousrikoksissa tällaiset relevantit seikat ilmenevät usein erikoistilintarkastuskertomuksesta. Tällöin asianomistajan tiedoisuuden kannalta on merkittävää, koska asianomistaja on saanut tiedon erikoistilintarkastuksen tuloksista.

Tälle on annettu painoarvoa esimerkiksi oikeustapauksessa KKO 1994:60.

Kyseisessä ratkaisussa yhtiö oli asetettu konkurssiin 21.11.1984, jonka jälkeen oli suoritettu veroviranomaisen toimeksiannosta erikoistilintarkastus. Erikoistilintarkastuskertomus oli päivätty 13.2.1985. Korkein oikeus oli katsonut perusteluissaan, että velkojat olivat voineet saada tiedon konkurssirikoksista kohtuullisessa ajassa erikoistilintarkastuksen valmistumisen jälkeen. Kun asiassa ei ollut näytetty, etteikö velkojilla oli-

si ollut mahdollisuutta saada tietoa erikoistilintarkastuskertomuksesta, Korkein oikeus katsoi heidän saaneen tiedon rikoksista viimeistään helmikuun lopulla 1985. Ratkaisu on toisin sanoen perustunut siihen, että kun asiassa oli jäänyt selvittämättä, koska erikoistilintarkastuskertomus oli tullut muiden kuin tarkastustoimeksiannon antaneen verovelkojan tietoon, muiden velkojien arvioitiin saaneen tiedon rikoksista noin kahden viikon kuluessa erikoistilintarkastuskertomuksen valmistumisesta. Tässä tapauksessa syyteoikeus katsottiin vanhentuneeksi, koska asianomistajan erityinen vanhentumisaika oli kulunut ennen syytteen nostamista.

Aineellisen totuuden selvittämisen kannalta ei ole eduksi, mikäli tuomioistuin joutuu perustamaan syyteoikeuden vanhentumisen kannalta relevantin asianomistajan tietoisuuden saavuttamisen ajankohdan pelkkään arvioon. Tämän vuoksi erikoistilintarkastusprosessissa tulisi huomioida, että jälkeempäin on tarvittaessa todennettavissa se, milloin erikoistilintarkastuskertomus on toimitettu konkurssipesälle tai kullekin velkojalle.

Samoin takaisinsaantilain 24 § 1 momentin mukainen erityinen 3 kuukauden takaisinsaantiaika alkaa kulua siitä kun konkurssipesä tai velkoja on havainnut takaisinsaannin perusteen. Erikoistilintarkastuksen tulemisella konkurssipesän tai velkojan tietoon on merkitystä tämän ajan kulumisen kannalta.

13. YHTEENVETO ERIKOISTILINTARKASTUKSEN KRITEREISTÄ

Yksi tarkastelutapa erikoistilintarkastuksen kriteereissä on jako rakenne- eli toimintaympäristöön liittyviin kriteereihin, prosessiin eli erikoistilintarkastuksen suorittamiseen ja kulkuun liittyviin kriteereihin ja erikoistilintarkastuksen vaikuttavuuteen eli tulokseen liittyviin kriteereihin. Tässä esityksessä on yhteenvedonomaaisesti koottu aikaisemmissa kappaleissa esitetyt tärkeimmät kriteeritekijät taulukkoon ja luokiteltu ne käyttäen nimityksiä rakenne- eli ympäristökriteerit, prosessi- sekä tulokskriteerit.

Rakenne- eli ympäristökriteereillä ymmärretään erikoistilintarkastuksen toimintaympäristöön liittyviin kriteeritekijöihin. Tällaisia ovat erikoistilintarkastajan asemaan,

koulutukseen ja henkilöön liittyvät tekijät, hänen käytettävissään oleviin resursseihin sekä normeihin ja toimintaohjeisiin liittyvät tekijät.

Prosessikriteereillä tarkoitetaan niitä tekijöitä, jotka koskevat erikoistilintarkastuksen kulkua ja sen suorittamista. Kriteeritekijät liittyvät erikoistilintarkastuksen suunnitteluun, suorittamiseen ja käytetyihin menetelmiin.

Tulos- eli vaikuttavuuskriteerit perustuvat erikoistilintarkastuksen lopputuloksena olevaan raporttiin sekä erikoistilintarkastuksen suorittamisen vaikuttavuuteen. Tähän liittyviä tekijöitä ovat sen oikea kohdentaminen, esittämistapa sekä tarkastuksen perusteellisuus ja virheettömyys.

Kriteerit ovat perustuneet hyvän tilintarkastustavan soveltamiseen sekä sen ohella tilintarkastustyön postulaateista ja erikoistilintarkastuksen ominaispiirteistä johdettuihin tekijöihin. Hyvä tilintarkastustapa on keskeisenä perustana kriteerien muodostamisessa niin, ettei mikään muista lähteistä johdettava kriteeritekijä voi olla ristiriidassa hyvän tilintarkastustavan kanssa. Tällöin erikoistilintarkastuksen suorittaja voi näiden kriteerien mukaisesti toimiessaan olla samalla varmistunut siitä, että hän noudattaa samalla tilintarkastuslain mukaisesti hyvää tilintarkastustapaa.

Esitetty taulukko ei esitä kriteerejä niin kattavasti ja syvällisesti kuin niitä lähemmin selostavassa tekstissä on tehty. Yhteenvedonomainen taulukko havainnollistaa sen sijaan yksityiskohtaista tekstiä selvemmin, kuinka monimuotoiset kriteerit ovat.

Rakenne- eli ympäristökriteeri	Prosessikriteeri	Tulos- eli vaikuttavuuskriteeri
<p>Erikoistilintarkastaja on vapaa suorittamaan tehtävänsä ulkopuolisista tekijöistä riipumatta (peruste: hyvä tilintarkastustapa, kohta 8.1.2)</p> <p>Hän ei ole taloudellisesti, henkilöllisesti, asiakkuus-suhteen perusteella tai muulla tavoin tosiasiallisessa riippuvuussuhteessa mihinkään osapuoleen</p>	<p>Erikoistilintarkastaja noudattaa tunnollisesti hyvää tilintarkastustapaa. (kohta 8.1.2)</p> <p>Rehellinen ja nuhteeton käyttäytyminen ja ammatille haitaksi olevan menettelyn välttäminen.</p>	<p>Erikoistilintarkastuksessa huomioidaan eri oikeusprosessien edellyttämät keskeiset prioriteetit (9.3)</p> <ul style="list-style-type: none"> • konkurssin syiden selvittäminen sekä yrityksen konkurssiprosessin eteneminen • takaisinsaannin tunnusmerkistöjen selvittäminen • rikosprosessissa epäillyn väitettävyyden ennakoiminen, liiketaloudellisten olo-suhteiden ja todelliseen vastuu-asemaan liittyvien kirjanpidollisten faktojen selvittäminen, taloudellisen hyödyn ja vahingon selvittäminen

Akenne- eli ympäristökriteeri	Prosessikriteeri	Tulos- eli vaikuttavuuskriteeri
Erikoistilintarkastuksen suorittaja ei ole allisena tilintarkastajalla sovellettomassa toiminnassa (hyvä tilintarkastustapa, kohta 8.1.2)	Erikoistilintarkastus suoritetaan niin, että kertomuksen laatija saa riittävän tiedon mielipiteensä muodostamiseksi. (Hyvä tilintarkastustapa, 8.1.2)	
Erikoistilintarkastuksen suorittamiseen allistuvien keskinäinen vastuu ja ja jako on määritelty erikoistilintarkastajan suorittaessaan työtä toisten tarkastajien tai apulaisten kanssa (hyvä tilintarkastustapa, kohta 8.1.2)	Erikoistilintarkastus on kohdennettu myös sen selvittämiseen, onko yrityksen lakisääteinen tilintarkastus toteuttanut tavoitteenaan olleen tilinpäätön oikeellisuuden selvittämisen sekä toteuttanut tilintarkastustavoitteensa (kohta 8.2.1)	
Erikoistilintarkastaja on ammatillisesti tehtävä ja riippumaton mm. yrityksen tarkastajista. Hänen ammattitaitonsa mahdollistaa suhtautua objektiivisesti ja riippumattomasti aikaisempaan tilintarkastustyöhön (tilintarkastustyön tarkastamiseen liittyvät kriteerit, kohta 8.4).	Erikoistilintarkastuksessa huomioitu kriittisesti ja analyttisesti ja tarvittaessa kyseenalaistaen tilintarkastustyön taustalla vaikuttavat tilintarkastuksen postulaatit (8.3.1) <ul style="list-style-type: none"> • todennettavuus • etujen ristiriidattomuus • perusteiden saatavuus • sisäisen tarkkailun toimivuus • hyvän kirjanpitoavan riittävyys • oikeellisuuden pysyvyys • tilintarkastajuuden säilyttäminen • riippumattomuuden ammatillinen velvoittavuus 	
	Erikoistilintarkastus on suunnattu selvittämään normien keskeisiä tunnusmerkkitekijöitä (10.1) <ul style="list-style-type: none"> • maksukyvyttömyys • ylivelkaisuus • kriisitilan olemassaolo ja ennakoitavuus 	Erikoistilintarkastuksessa on käytetty sekä ulkoisia että sisäisiä tunnusmerkkitekijöitä maksukyvyn selvittämiseksi (11.1 ja 11.2)
Erikoistilintarkastaja tuntee keskeiset talous- ja velallisen rikoksia koskevien normien tunnusmerkkitekijät (tunnuksimerkkien selvittämistarve kohta 10.1)	Erikoistilintarkastuksen suunnittelussa on huomioitu liiketaloudellisten tunnuslukujen kuvaavuus sekä huomioitu yrityksen mahdollisuudet vaikuttaa tilinpäätöksen tunnuslukuihin (11.1 ja 12.2)	Tunnuksimerkkien kannalta keskeisten tekijöiden olemassaolo on selvitetty taloustieteellisten tunnuslukujen avulla, joiden merkitys ja suhde juridisiin käsitteisiin on tuotu esille ymmärrettävällä ja selkeällä tavalla erikoistilintarkastuksen raportoinnissa (10.3)
		Maksukyvyttömyyteen ja ylivelkaisuuteen johtaneet syyt sekä konkurssitilaan ajautumisprosessin kulku on selvitetty erikoistilintarkastuksessa (9.1)

Rakenne- eli ympäristökriteeri	Prosessikriteeri	Tulos- eli vaikuttavuuskriteeri
	Erikoistilintarkastuksen toimeksiannossa ja suunnittelussa sekä suorittamisessa huomioidaan takaisinsaantiajat sekä rikosten vanhentumisajat (12.3)	Erikoistilintarkastuksen raportoinnin informaatio vastaa todellista tilaa ja tarkastuksessa on huomioitu informaation luotettavuuteen, tarkoituksenmukaisuuteen sekä informaation hajanaisuuteen ja puutteeseen liittyvät riskitekijät (12.4.1)
	Erikoistilintarkastajan suorittaja ja sen toimeksiantaja (pesähoitaja tms.) ovat koko erikoistilintarkastusprosessin ajan yhteistyössä ja prosessin kulun kannalta molemminpuolisessa vuorovaikutuksessa (12.4.2)	Erikoistilintarkastuksen raportoinnissa on huomioitu eri ammattialojen kielen käsitteelliset erot ja selostettu laskentatoimen käsitteitä ja niiden merkitystä (12.4.1.)
	Erikoistilintarkastusprosessin suorittamisvaiheet, sen kulku ja erityisesti kertomuksessa esitettyjen havaintojen tuloeminen toimeksiantajan tietoon ovat todennettavissa (12.4.3)	

II OSA: ERIKOISTILINTARKASTUKSEN KEHITTÄMISTARPEET

14. ERIKOISTILINTARKASTUKSEN NYKYTILA JA KEHITTÄMISTARPEET CASE- AINEISTON JA KÄYTTÄJIEN HAASTATTELUN PERUSTEELLA

Erikoistilintarkastuksen kehittämistarpeita tarkastellaan tässä kappaleessa perehtymällä valittuihin oikeustapauksiin liittyviin erikoistilintarkastuskertomuksiin. Case-aineiston perusteella tarkastellaan sitä, miten edellisessä osassa käsitelyt kriteerit toteutuvat nykymuotoisessa erikoistilintarkastuskertomuksissa.

Toisaalta kehittämistarpeita tarkastellaan selvittämällä haastattelututkimuksen avulla millaisia kehittämistarpeita erikoistilintarkastuksella on oikeusprosessin osapuolten näkökulmasta.

14.1 Case – tapauksista havaitut kehittämistarpeet

14.1.1 Tarkasteltavana olevien tapausten kuvaus

Tutkimuksessa käytiin lävitse yhteensä 6 erikoistilintarkastuskertomusta, jotka oli suoritettu eri oikeusprosesseja varten. Erikoistilintarkastuskertomuksia tarkasteltiin arvioimalla mitä kehittämistarpeita yksittäisten, case- aineistoon kuuluvien tarkastusker-

tomuksen perusteella on havaittavissa.. Lisäksi kertomuksia arvioitiin tutkimuksen II osassa valikoituneiden erikoistilintarkastuksen kriteereiden mukaisesti.

Tuusulan käräjäoikeuden asiaan R 93/35 liittyvät erikoistilintarkastukset

Tutkimuksen case- aineistoon kuului Tuusulan käräjäoikeuden ja myöhemmin Helsingin hovioikeuden käsittelemän talousrikosasian oikeudenkäyntiaineisto ja siihen kuuluvat erikoistilintarkastuskertomukset. Tutkimuskohteena oli Keskusrikospoliisin talousrikostoimiston laatimiin esitutkintapöytäkirjoihin sisältyvät 5 erikoistilintarkastuskertomusta. Näistä ensimmäinen oli valmistunut ennen esitutkintaa ja laadittu konkurssipesän pesähoitajan toimeksiannosta. Tämä tarkastus oli kohdistunut yhtiökonaisuuden ns. emoyhtiöön (jäljempänä lyhenteenä STM Oy). Muut erikoistilintarkastuskertomukset käsittelivät juttukokonaisuuteen kuuluviin 4 eri yhtiöön suoritettuja rikosperusteinen erikoistilintarkastuksen havaintoja.

Yhtiöiden toiminta joutui tarkemmin tutkittavaksi STM Oy:n konkurssin yhteydessä. KHT –tilintarkastaja oli laatinut konkurssipesän toimeksiannosta erikoistilintarkastuskertomuksen, johon oli yhdistetty myyntikateanalyysi. Erikoistilintarkastus yritysryhmästä ensimmäisenä konkurssiin ajauneesta STM OY:stä oli teetetty viimeisen tilikauden romahdusmaisen tappion syiden selvittämiseksi.

Tarkastuksen toimeksiannon yhteydessä erikoistilintarkastus oli rajattu koskemaan kahta tilikautta. Tarkastus oli keskittynyt myyntisaamisten ja vaihto-omaisuuden selvittämiseen, joiden yhteismäärä oli ollut eri vuosina taseen loppusummasta noin 75-80 %. Yhtiö oli toiminut elintarviketukkualueella, jolla virhemahdollisuudet sisältyvät juuri näihin tilinpäätöseriin.

Erikoistilintarkastuksen yhteydessä on kirjanpidossa todettu yhtiön pääkirjanpidon ja siitä johdettujen tuloslaskelman ja taseen vaikuttavan teknisesti oikein laadituilta. Erikoistilintarkastuksessa ei voitu kuitenkaan lausua tilien ja tilinpäätösten aineellisen sisällön oikeellisuudesta, koska tarkastus oli tapahtunut jälkikäteen eikä vertailuja esimerkiksi vaihto-omaisuuseriin ollut mahdollista tehdä. Erikoistilintarkastuskertomuksessa oli todettu tase-erittelyistä puuttuneen vaihto-omaisuuden inventaarilistat.

Konkurssipesän poliisille tekemä tutkintapyyntö perustui erikoistilintarkastuksessa tehtyihin havaintoihin. Erikoistilintarkastuksen perusteella ei vielä voitu yksilöidä kovinkaan tarkasti sitä, mitä rikoksia konkurssiyrityksen piirissä oli mahdollisesti tapahtunut. Erikoistilintarkastuksen perusteella voitiin kuitenkin saattaa esitutinnan aloittamisen kannalta riittävän todennäköiseksi se, että asiassa on ollut syytä epäillä velallisen rikoksia ja kirjanpitorikoksia.

Erikoistilintarkastuskertomuksessa on käsitelty kokemuseräisesti tiedossa olleita yleisiä syitä myyntikatteen romahtamiselle voivan olla polku- eli alihintaan myynti, kirjanpidon ulkopuolinen myynti, hävikki sekä tilinpäätöksen varaston yliarvostus.

Erikoistilintarkastus on ollut merkittävänä suunnanosoittajana tutkinnalle. Erikoistilintarkastuksessa tehtyjen havaintojen perusteella esitutkinta kohdennettiin sen selvittämiseen, oliko yhtiön tilinpäätöstiedoissa esitetty vaihto-omaisuusvaraston arvo ollut todellinen vai oliko yhtiön tuloksen romahtamiselle ollut muita syitä. Myyntikateanalyysissä on todettu yhtiön myyntikatteen olleen vuosina 1987-89 välillä 14.49 % - 19.50 %. Markkamääräinen keskiarvo on ollut 5.4 mmk keskimääräisellä liikevaihdolla 31 mmk. Konkurssitilikaudella yhtiön liikevaihto oli ollut negatiivinen noin 7.245 miljoonaa markkaa liikevaihdon ollessa noin 28 miljoonaa markkaa. Tällöin yhtiön myyntikate oli romahtanut konkurssitilikaudella poikkeuksellisella tavalla noin 12 miljoonan markan verran.

Tilinpäätökseen 31.12.1989 yhtiöllä on merkitty olleen kuranttia vaihto-omaisuutta noin 6,4 miljoonan markan arvosta. Varaston oli merkitty kasvaneen edelliseltä tilikaudelta, joka oli osaltaan vaikuttanut yhtiön tilikauden tuloksen muodostumiseen noin 13.000 markkaa voitolliseksi.

Erikoistilintarkastuksen jälkeen aloitetussa esitutkinnassa Keskusrikospoliisin talousrikostoimiston rikostarkastajat ovat suorittaneet rikosperusteisen erikoistilintarkastuskertomuksen, jossa on selvitetty konkurssiyhtiön tilinpäätöksen arvostusperiaatteista. Tämän suorittamista on haitannut yhtiön varastokirjanpidon seurannan puutteellisuus sekä puuttuvat inventaariluettelot. Rikosperusteisen tilintarkastuksen yhteydessä (Esitutkintapöytäkirjaan 7001/R/74/91 liittyvä erikoistilintarkastuskertomus) ei siten

voitu selvittää tarkkaa varaston markkamääräistä arvoa. Rikospöytäkirjojen tilintarkastuksen yhteydessä tuli esille kuitenkin vakuuttavaa selvitystä siitä, ettei yli 6 miljoonaksi markaksi ilmoitetun varaston arvo voinut olla kuin korkeintaan 2,2 miljoonaa markkaa.

Esitutkinnassa tuli eri henkilöiden kuulusteluissa esille erikoistilintarkastuksessa tehtyjä havaintoja tukevaa kertomusta, jonka mukaan STM Oy:n ja sen 4 eri intressiyhtiön toiminnassa oli epäiltävissä velallisen rikoksia ja kirjanpitorikoksia Erikoistilintarkastuksen perusteella tehty tutkintapyyntö johti suhteellisen laajaan esitutkintaan, jossa esitutkintapöytäkirjoja kertyi yli 5.000 sivua. Esitutinnan yhteydessä suoritettiin vastaavanlaiset rikospöytäkirjojen erikoistilintarkastukset 3 eri intressiyhtiössä, joissa kaikissa selvitettiin yhtiön vaihto-omaisuusvaraston arvostusta.

Yhtenä tekemuotona näissä rikoksissa oli se, että yritysten viimeisen tilikauden tulosta oli vääristelty esittämällä varaston arvo liian suureksi. Varaston yliarvostuksen avulla yhtiöiden velkojilta oli salattu maksukyvyttömyys, jossa toteutui velallisen rikosten tunnusmerkistö. Samalla STM Oy:n puolesta toimineet henkilöt olivat erehdyttäneet myyntilaskuja rahoittanutta factoringrahoitusyhtiötä luottottamaan yhtiötä yli 10 miljoonan markan arvosta.

Yrityskokonaisuus oli myyty viimeisen tilinpäätöksen valmistumisen jälkeen, noin 5 kuukautta ennen STM Oy:n konkurssia kahden ulkopuolisen henkilön omistamalle osakeyhtiölle. Tämän yhtiön osakekanta oli puolestaan myyty noin 2 kuukautta ennen konkurssia kahden muun henkilön omistamalle osakeyhtiölle. Yritysten toiminnasta sen loppuaikana vastanneet, em. kaksi omistajatahoa keskittyivät yritysten varallisuuden siirtämiseen itselleen, niin että konkurseissa kyseisillä yrityksillä oli yhteensä yli 50 miljoonan markan velat mutta ei juuri lainkaan realisoitavaa omaisuutta.

Asiaa käsiteltiin Tuusulan käräjäoikeudessa, joka tuomitsi 17.3.1995 yhtiön toiminnasta eri aikoina vastanneet 10 henkilöä eri pituisiin vankeusrangaistuksiin. Pääteki-jöinä ollut STM Oy:n omistajapariskunta tuomittiin 3 vuoden 2 kuukauden ja 2 vuoden 6 kuukauden ehdottomiin vankeusrangaistuksiin. Muut rikoksiin osalliset tuomittiin tätä lyhyempiin ehdollisiin vankeusrangaistuksiin. Seitsemälle syytetyistä määrät-

tiin liiketoimintakielto. Helsingin hovioikeus ei muuttanut käräjäoikeuden päätöstä, joka jäi pysyväksi ja lainvoimaiseksi.¹⁰²

Turun hovioikeuden tuomioon 16.5.1995 S 95/21 liittyvä erikoistilintarkastus

Tarkasteltavana ollut erikoistilintarkastus oli suoritettu velkajärjestelyhakemuksen käsittelyn aikana. Velkajärjestelyn hakijoina olevan avioparin yhdessä omistama osakeyhtiö oli asetettu konkurssiin 2.2.1994. Tämän jälkeen yrityksen omistajat olivat hakenneet velkajärjestelyä, josta hakemuksesta antamassaan lausunnossa velkojapankki oli vastustanut hakemusta perusteena mm. törkeän sopimaton menettely velkojia kohtaan. Velkoja oli suorituttanut tarkastuksen sen jälkeen kun velkajärjestelyhakemus oli jätetty.

Erikoistilintarkastuksen oli suorittanut yksityisenä ammatinharjoittajana toiminut HTM tilintarkastaja. Tarkastuskertomuksessa oli aluksi käsitelty yhtiön taloutta kannattavuutta kuvaavien lukujen perusteella. Tällaisina lukuina oli esitetty yhtiön ”liikevaihto, myyntikate, käyttökate, tulos ja oma pääoma.” Tarkastuskertomuksessa oli omana kohtana tuotu esille saamiset osakkailta, jotka olivat viimeisellä 18 kuukauden tilikaudella kasvaneet noin 45.000 markasta noin 277.000 markkaan, vaikka yhtiöllä ei ollut omaa pääomaa eikä osakassaamisille ollut vakuutta.

Erikoistilintarkastuksen yhteydessä oli suoritettu kirjanpidon ja pesäluettelon vertailu, jonka mukaan kirjanpidon ja pesäluettelon mukaisella käteiskassalla oli 46.000 markan ero.

Erikoistilintarkastus oli raportoinniltaan suhteellisen suppea (2 sivua). Tarkastuskertomuksen mukaan tarkastus oli koskenut yhtiön taloudellista kehitystä sekä johdon toimintaa.

¹⁰² Tutkimuksen tekijä toimi aikanaan asiassa virallisena syyttäjänä, joka on mahdollistanut omat empiiriset havainnot.

14.1.2 Case- tapauksista havaitut kehittämistarpeet

Tarkasteltavaan aineistoon kuuluvien erikoistilintarkastusaineiston perusteella erikoistilintarkastukselle asetettavat kriteerit ovat tarpeelliset.

Erikoistilintarkastuskertomuksissa käytetty käsitteistö oli jo näiden kertomusten perusteella toisistaan poikkeava, eikä käsitteistö ollut vakiintunut. Turun hovioikeuden päätökseen liittyvässä erikoistilintarkastuksessa oli yhtiön taloutta kuvaavana lukuina esitetty myyntikatteen ja käyttökatteen ohella tulos. Pelkästään tällä perusteella lukijalle ei selvinnyt, mitä kertomuksessa tarkoitetaan tuloksella. Ymmärrettävyyden kannalta olisi ollut parempi ilmaista, tarkoitetaanko tuloksella tilikauden voittoa/tappiota, voittoa/tappiota ennen varauksia ja veroja vai liikevoittoa/tappiota.

Tämä havainto puoltaa tarvetta pyrkiä ohjeistamaan erikoistilintarkastuksen raportointi sellaiseksi, että käsitteissä ei tule epäselvyyksiä. Sen ohella käyttäjien haastattelussa tuli jossain määrin esille eri tunnuslukujen ymmärrettävyyteen liittyvät vaikeudet.

KHT-Tilintarkastajan suorittamassa ensiksi käsitellyssä erikoistilintarkastuskertomuksessa (esitutkintapöytäkirjaan 7001/R/74/91 liittyvä erikoistilintarkastuskertomus) oli myyntikatenalyysissä käytetty ns. poissulkevaa menetelmää. Analyysissä oli käsitelty erilaisia mahdollisia syitä myyntikatteen romahtamiselle sekä tuotu esille, miksi toiset syyt eivät tulleet selittävinä tekijöinä kysymykseen. Erikoistilintarkastuksen käyttäjän kannalta kertomuksen vakuuttavuutta parantaisi, jos vaihtoehtoiset selitysmallit olisi perusteltu muutoinkin kuin kertomuksen laatijan kokemuseräisellä tiedolla. Tämä olisi erikoistilintarkastuksen kriteerinä mainitun todennettavuuden vaatimuksen mukaista.

Kaikkien tutkimuksessa läpikäytyjen rikosperusteisten tilintarkastuskertomusten perusteella raportoinnin selkeyttä parantaisi se, että kirjanpidossa virheellisen erän (varaston yliarvostus) oikaisun vaikutus tilikauden tulokseen ja taseeseen olisi esitetty tarkastuskertomuksessa. Erikoistilintarkastuksissa oli saatettu todennäköiseksi löytyneiden varastoraporttien ja muun selvityksen perusteella, että kaikissa 4 yhtiössä varasto oli ollut 1.218.688 markkaa - 5.674.981 markkaa pienempi kuin mitä yhtiöi-

den tilinpäätösten taseiseen oli merkitty. Varaston väärän arvostuksen motiivina on ollut tilikauden tuloksen esittäminen todellista parempana luotonsaanti- ja yhtiöiden myyntimahdollisuuksien parantamiseksi. Rikosperusteisten tilintarkastusta hyödyntävän osapuolen kannalta olisi ollut toivottavaa esittää laskelmat siitä, mitä kirjanpitorikoksen toteuttava väärin tietojen esittäminen varaston arvosta on vaikuttanut esimerkiksi käyttökatteeseen, liikevoittoon ja tilikauden tulokseen.

Kaikissa rikosperusteisissa erikoistilintarkastuskertomuksissa oli kuvattu kirjanpidon tasoa. Tarkastukset oli kohdistettu vaihto-omaisuuden arvostuksen oikeellisuuden selvittämisen lisäksi myös kirjanpidon tilan selvittämiseen. Yrityksien toiminnan loppuajan kirjanpidon laiminlyöntiä oli kuvattu eräässä intressiyhtiössä seuraavalla tarkkuudella:

”Marraskuun tositteita oli mapitettu ja tiliöity yhteensä noin 55 kpl. Tositteet olivat osittain numeroimatta. Lisäksi kirjanpitoaineistoa oli säilytetty kahdessa pahvilaatikossa, joissa tositteita oli säilytetty sekalaisessa järjestyksessä yhdessä muiden yhtiöiden tositteiden kanssa. Laati-koissa oli noin 80 kpl tilivuodelle 1990 ja noin 50 kpl tilivuodelle 1991 kuuluvia E Oy:n tositteita.”

Kirjanpidon tasoa oli kuvattu vastaavalla tavalla muissakin tarkastusraporteissa. Oikeusprosessin näkökulmasta raportoinnissa kaivataan kuitenkin laiminlyöntien tarkempaa yksilöintiä ja suurempaa tarkkuutta kirjaamattomien tositteiden lukumäärän ja markkamäärän kuvaamisessa.

Erikoistilintarkastuskertomuksen perusteella tuli selville, että kirjanpito oli laiminlyöty. Kirjanpitorikoksen tunnusmerkistöön kuuluu olennaisuusvaatimus niin, että laiminlyönnin tulee olennaisesti vaikeuttaa oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Ellei olennaisuusvaatimus täyty, laiminlyönnissä ei ole kysymys rikoslain 30 luvun 9 §:n tarkoittamasta kirjanpitorikoksesta vaan lievemmin arvioitavasta kirjanpitorikkomuksesta.

Tämän vuoksi erikoistilintarkastuskertomuksen todennettavuutta parantaa mikäli kirjanpidon laiminlyöntejä ja niiden suhdetta koko liiketoimintaan kuvataan raportissa

tarkemmin. Tutkimuksen tekijän tekemien empiiristen havaintojen mukaan laiminlyöntien yksilöinnin tarve on ollut havaittavissa erikoistilintarkastuksessa laajemminkin eikä pelkästään case- aineistoon kuuluvassa 4 raportissa. Case –tapauksen perusteella raportoinnin yhtenä kehittämistarpeena on kuvata laiminlyöntejä tarkemmin ainakin seuraavien seikkojen osalta:

- kirjaamattomien tositteiden lukumäärä
- kirjanpitositteiden lukumäärä vuositasonalla
- aikaväli, jolle tositteet päivätty
- kirjaamattomien osto- ja myyntilaskujen markkamäärien yhteissummat
- erikoistilintarkastajan suorittajan käsitys mahdollisuus saattaa kirjanpito luotettavasti loppuun
- käsitys siitä, millaisin toimenpitein kirjanpito on saatettavissa loppuun

14.2 Käyttäjien haastattelussa ilmenneet kehittämistarpeet

Haastattelujen yhteydessä tuli esille erikoistilintarkastuksen oikean roolin omaksumisen tärkeys. Erikoistilintarkastuskertomus on oikeudenkäynnissä käytössä asiantuntijatodisteluina. Esimerkiksi velallisen rikoksissa erikoistilintarkastuksen avulla on pyritty selvittämään velallisyhtiön maksukyvyttömyyttä. Sen oikeuskysymyksen ratkaiseminen, onko velallinen ollut maksukyvytön vai ei, kuuluu oikeusprosessissa tuomioistuimelle. Maksukyvyttömyyden olemassaolo on oikeustositteellistä koskeva johtopäätös, joiden tekeminen kuuluu tuomioistuimelle, eikä erikoistilintarkastukseen.

Erikoistilintarkastuksen objektiivisuuden mukaista on se, mikäli tarkastuskertomuksessa pyritään välttämään suoraviivaisten johtopäätösten tekemistä varsinaisista oikeustositteellisistä. Sen vuoksi tarkastuskertomuksissa tulisi ensisijaisesti selvittää niitä kriteereitä, joista juridinen käsite maksukyvyttömyys muodostuu. Erikoistilintarkastuksen raportoinnissa on oikeusprosessin osapuolten kannalta tarkoituksenmukaisempaa tuoda esille maksukyvyttömyyteen liittyviä liiketaloudellisia tunnuslukuja ja maksukyvyttömyyden ulkoisia tunnusmerkistötekijöitä kuin lausua käsityksensä maksukyvyttömyydestä.

Sen sijaan todistustositteellisistä, jotka osoittavat oikeustositteellisen (maksukyvyttömyyden, oikeustoimen perusteettomuuden) olemassaoloa on erikoistilintarkastuksessa suo-

rastaan toivottavaa lausua johtopäätöksiä. Erikoistilintarkastuksen tekijä edustaa asiantuntemusta laskentatoimen ja liiketaloudelliselta alalta. Tällöin erikoistilintarkastuksen toimeksiantajan taholta odotetaan hänen tuovan asiantuntemustaan esille ainakin seuraavista seikoista tekemien johtopäätösten muodossa:

- varallisuuden todellinen kulku peräkkäisten oikeustoimien seurauksena (onko useissa peräkkäisissä oikeustoimissa yrityksen ulkopuolelle saatettu realisoitavaa varallisuutta ilman käypää vastiketta, ”onko rahaa pumpattu ulos?”)
- oikeustoimesta saadun vastikkeen todellinen arvo ja arvostusperiaatteet
- onko oikeustoimessa käytetty epätavallista maksuvälinettä tai –tapaa, miten menettely poikkeaa siitä, mitä muiden velkojien kanssa on noudatettu
- tarkastuksessa esille tulleen oikeustoimen liiketaloudellinen peruste ja rationaalisuus
- oikeustoimen aiheuttama todellinen vahinko velkojille

Haastateltavien käsityksen mukaan liiketaloudellisten tunnuslukujen merkitys oikeuden päätösten perusteluissa ei ole selvästi nähtävissä. Vaikka erikoistilintarkastuksesta poimittuja tunnuslukuja tuodaan esille asianosaisten vetoamiana seikoina, tunnusluvuilla argumentoiva prosessin osapuoli on usein epävarma siitä, tulevatko tunnusluvut ymmärretyiksi.

Liiketaloudellisten tunnuslukujen esittämisen yhteydessä on yhtenä kehittämistarpeena käyttäjien taholta nähty tunnuslukujen merkityksen ja kuvaavuuden selostaminen. Haastattelututkimuksessa tuli esille riski siitä, että tunnusluvut sellaisenaan eivät tule oikein ymmärretyksi. Niiden yhteydessä tulisi sen vuoksi esittää erikoistilintarkastuksen raportoinnissa tarkempaa selvitystä siitä, mitä tunnusluku kuvaa, mistä se on saatu, millä tavoin se poikkeaa normaaliarvosta, mitä tunnuslukuihin liittyvät sanalliset luokittelut (maksukyky hyvä- tyydyttävä- välttävä- heikko) merkitsevät. Ellei tunnuslukujen merkitystä ole perusteltu tieteellisesti kvalidilla tutkimustiedolla, tulee tunnuslukujen tulkinnasta helposti yksi riitainen seikka lisää oikeudenkäyntiin.

Ymmärrettävyyteen liittyvästä epävarmuudesta huolimatta osapuolet näkevät erikoistilintarkastuksessa kuvatut liikeloudelliset tunnusluvut jossain määrin merkitykselliseksi argumentointinsa lähteiksi. Erityisesti rikosprosessissa, jossa päätöksentekoon osallistuu ammattituomarin ohella lautamiehiä, perustelujen tuominen esille jo aivan prosessin alussa, asian esittelyvaiheessa on koettu osapuolten vaatimusten kannalta edulliseksi. Taloudelliseen toimintaan liittyvät rikosasiat ovat miltei poikkeuksetta normaalia laajempia. Käräjäoikeudessa ammattituomaria vastaavan äänioikeuden omaavat maallikkojäsenet, lautamiehet eivät todennäköisesti pysty syventymään asia-kirja-aineistoon samalla tavalla kuin asian valmistelusta vastaava puheenjohtaja.

Sen vuoksi asianosaisten taholta nähdään tärkeäksi tarjota jo prosessin alkuvaiheessa tuomioistuimen jäsenille ja erityisesti lautamiehille halutunlainen ennakkokäsitys asiasta. Oikeusprosessin osapuolten suorittamassa asian esittelyssä käytetään tällöin hyväksi kirjallisenä todisteena olevasta erikoistilintarkastuskertomuksesta poimittuja yksityiskohtia. Nämä esille nostettavat yksityiskohdat voivat olla esimerkiksi maksukyvyttömyyden puolesta tai sitä vastaan puhuvia seikkoja, kuten tunnuslukuja tai maksukyvyttömyyden ulkoisia tekijöitä, kuten velallisen joutumista perintätoimien kohteeksi.

Ulkoisten tunnusmerkistötekijöiden selvittäminen ja esittäminen erikoistilintarkastuskertomuksissa nähtiin liikeloudellisia tunnuslukuja tärkeämmäksi. Tapahtuneet ulosotot, erääntyneet laskut ja perintäyritykset ovat todellisuutta, jolla on haastateltavien mielestä asiakirjoista poimittuja tunnuslukuja suurempi näyttöarvo yrityksen tilasta. Erityisesti velallisen rikoksissa oikeuden päätösten nähtiin perustuvan ennemminkin maksukyvyttömyyden ulkoisiin tekijöihin kuin liikeloudellisiin tunnuslukuihin.

Myös haastattelututkimuksessa tuli esille, että ulkoisten tunnusmerkistötekijöiden selvittämisessä on tärkeää täsmällisyyden ja todennettavuuden vaatimus. Erikoistilintarkastuskertomuksen käyttöarvoa parantaa kun maksukyvyttömyydestä kertovat vekseliprotesteista,tratoista sekä erääntyneistä saatavat on esitetty erittely. Erikoistilintarkastuksessa on paljon kuvaavampaa tuoda esille ”yrityksellä olleen esimerkiksi ajan-kohtana 31.1.1997 erääntyneitä verovelkoja x markkaa, muita yli 1 kuukauden eräpäi-

västä myöhästyneitä lyhytaikaisia velkoja y markkaa” kuin kuvata pelkästään ”yrityksen verojen ja maksujen olleen toistuvasti myöhässä.”

Raportoinnin käytettävyyttä parantaa haastattelututkimuksen mukaan myös käytäntö, jonka mukaan erikoistilintarkastuskertomukseen liitetään yleensä kirjanpidosta poimittuja tositteita. Tämä on tarpeen pelkästään sen vuoksi, että oikeudenkäynnin edellytysten arviointiin liittyvän virheriskin pienentämiseksi oikeudenkäynnin vireille saattava osapuoli (syyttäjä tai takaisinsaantia vaativa kantaja) ei useimmiten voi perustaa toimintaansa pelkästään erikoistilintarkastajan sanalliseen selostukseen asiasta vaan tapahtumainkulku on mahdollisuuksien mukaan todennettava kirjanpitoaineistosta poimitusta kuittiaineistosta.

Pesänhoitajan tai yksittäisen velkojan antama toimeksianto erikoistilintarkastuksen suorittamiseksi on usein suhteellisen yleinen. Sen tarkoituksena on pyrkiä selvittämään yrityksen toimintaan mahdollisesti liittyviä takaisinsaantiperusteina tietyltä ajalta ennen konkurssia. Uhkatekijänä on tällöin se, että tarkastus jää liian yleiselle tasolle. Tarkastusta koskevan toimeksiannon tarkempi yksilöinti tarkastuksen aikana on sen vuoksi tärkeä.

Erikoistilintarkastuksen suorittajan ja toimeksiantajan välinen yhteistyön tarve on koettu tärkeimmäksi takaisinsaanteihin ja konkurssiasioissa liittyvissä erikoistilintarkastuksissa. Tällöin yhteistyö on erityisen tarpeellista erikoistilintarkastuksen kohdentamisessa. Tarkastustyötä suorittavan tilintarkastajan tulisi myös raportoida tarkastuksen kestäessä siitä, onko tarkastus kohdennettu oikein vai onko tarkastustyön aikana tullut kirjanpitoaineistosta uutta selvitystä, jonka vuoksi tarkastusta on syytä laajentaa. Erikoistilintarkastuksen kohdentaminen on tärkeää, koska yksityisen toimeksiantajan tilaama erikoistilintarkastus jää ainoaksi prosessin aikana tehdyksi, ellei sen havaintojen perusteella käynnistetä esitutkintaa.

Haastattelussa tuli esille erikoistilintarkastuksen suorittavien toimistojen käytäntönä olevan alustavan tarkastuskertomuksen toimittaminen toimeksiantajalle jo tarkastuksen alkuvaiheessa. Tätä pidettiin hyvänä yhteistyön muotona. Tällöin toimeksiantaja

pystyy alustavan kertomuksen perusteella arvioimaan, onko tarkastusta syytä yksityiskohtaistaa ja syventää alustavassa tarkastuskertomuksessa havaittujen epäilyttävien oikeustoimien selvittämiseksi.

Erikoistilintarkastuskertomuksien suorittamisprosessissa ja raportoinnissa on havaittu olleen jonkin verran poikkeavuutta. Osaksi nämä erot johtuvat siitä, että erikoistilintarkastuksia toimialanaan suorittavat suurimmat tilintarkastustoimistot ovat sisäisesti pyrkineet yhdenmukaistamaan raportointiaan. Tällöin eri toimistojen raportointi poikkeaa toisistaan. Laadullisia puutteita on haastateltujen havaintojen mukaan tullut esille sekä yksittäisten ammatinharjoittajatilintarkastajien että suurten tilintarkastustoimistojen suorittamissa erikoistilintarkastuksissa. Puutteina on todettu lähinnä raportoinnin ymmärrettävyyteen liittyvät tekijät.

Lisäksi haastattelussa tuli esille käytännön yhdenmukaistamisen tarve siitä, millaisen tulisi olla se markkamääräinen raja, jota pienemmät oikeustoimien selvittämisen erikoistilintarkastuksen suorittaja voisi jättää raportoimatta. Kysymys on erikoistilintarkastuksen taloudellisuudesta ja olennaisuusvaatimuksesta. Koska sekä erikoistilintarkastus että sen vaatimat jatkotoimet maksavat toimeksiantajalle, ei taloudellisilta intressiltään vähäisiä oikeustoimia kannata vaatia peräytettäväksi.

5 LOPUKSI

Tutkimuksen aikana ei tullut esille sellaista ristiriitaa, joka olisi vastoin tutkimuksen alussa esitettyä hypoteesia, jonka mukaan erikoistilintarkastuksen kriteerit ovat muodostettavissa lainsäädännön, alan tapaohjeiden ja kirjallisuuskriteereiden avulla. Tällaisina erikoistilintarkastuksen kriteereitä muodostavana perusnormina on tilintarkastuslain 1 §:n ja 16 §:n mukainen hyvän tilintarkastustavan velvoittavuus. Kaikkien muiden ei-lakisääteisten kriteerien tulee olla sopusoinnissa hyvän tilintarkastustavan kanssa.

Kriteerien muodostamismahdollisuudeksi osoittautui tutkimuksen aikana tukeutuminen hyvän tilintarkastustapaan liittyvien tapanormien ohella hyvän kirjanpitotavan lähteisiin, tilintarkastuslautakunnan lausuntoihin, oikeuskäytäntöön sekä kirjallisuus-

tutkimuksen avulla tehty syventyminen erikoistilintarkastuksessa selvitettävien käsitteiden määrittelymiseen.

Muodostetut kriteerit ovat velvoittavuudeltaan ja vaikuttavuudeltaan eri tasoisia. Hyvän tilintarkastustavan velvoittavuuden on katsottavan periaatteessa koskevan kaikkea erikoistilintarkastustoimintaa. Sen sijaan prosessilajikohtaiset kriteerit tulevat ensisijaisesti huomioitaviksi vain tietynlaisessa oikeusprosessissa.

Case- tapauksien ja erikoistilintarkastuksen käyttäjäryhmän piirissä tehdyn haastattelun perusteella kriteereihin vaikuttavat myös käyttäjien näkemät kehittämistarpeet. Nämä kehittämistarpeet ovat pitkälti yhteneväiset muodostettujen kriteerien kanssa. Kehittämistarve perustuu pitkälti erikoistilintarkastuksen kriteereiden ja nykykäytännön mukaisen erikoistilintarkastuksen väliseen eroon. Yhtenä konkreettisena toimenpiteenä tulisi toteuttaa erikoistilintarkastuksen suorittamista koskevien suositusten antaminen. Tämä olisi omiaan yhtenäistämään kehittämistarpeeksi koettua raportoinin ja suoritusprosessin yhdenmukaistamista. Kirjalliset suositukset edistäisivät hyvän tilintarkastustavan omaksumista erikoistilintarkastuksissa.

Kehittämistarpeiden selvittämiseksi tehty haastattelututkimuksessa otanta oli suhteellisen pieni eli 4 henkilöä. Haastattelun suppeutta kompensointiin perehtymällä case-aineistoon, jonka avulla kehittämistarpeisiin liittyvää erikoistilintarkastuksen nykytilan selvittämistä täydennettiin. Valittu metodi oli perusteltua sen vuoksi, että kehittämistarpeiden selvittäminen ei ollut ensisijainen tutkimusongelma. Kehittämistarpeiden avulla selvitettiin kriteerien muodostamisen tarpeellisuutta ja onnistuneisuutta.

Erikoistilintarkastuksen kehittämistarpeita koskevaa tutkimusta olisi vielä jatkossa mahdollisuus jatkaa syvällisemmin. Tällöin tutkimuksen empiirisessä osassa tulisi tehtäväksi nykyistä laajempi haastattelututkimus. Samoin näen tarpeelliseksi jatkotutkimuksen, jossa selvitetään oikeusprosessin osapuolten valmiudet erikoistilintarkastuksen hyödyntämisessä sekä käsitellään käyttäjien valmiuksien vaikutusta kehittämistarpeisiin.

ÄHDELUETTELO

KIRJALLISUUS

- | | |
|---|---|
| Alvesalo Anne- Laitinen Ahti: | Talouden varjopuoli. Tutkimus talousrikosten vaikutuksista ja talousrikosoikeudenkäynneistä. Turku 1994. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto. |
| American Accounting Association Committee | Basic Accounting Concepts |
| Anthony & Reece. | Accounting. Text and cases. Illinois. Irwin.1989. |
| Belkaoui A.R | Accounting Theory. London 1992. |
| Birnberg J.G, Turopolec L,Young, M.S | The Organisational Context of Accounting. Accounting Organisational and Society.1983. |
| Green Bo | Konkursorsaker i ett fungerande system. Företagsekonomiska Institutionen vid Stockhoms Univeritet FESU. Stockholm 1986. |
| Euroopam ihmisoikeussopimus | Ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi Roomassa 4.11.1950 tehty yleissopimus |
| Hakman Maija | Sata konkurssia. Velallistutkimuksiin ja asiakashaastatteluihin perustuva tutkimus konkurssieihin liittyvistä rikoksista. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki 1993. |
| Hallituksen esitykset (HE) eduskunnalle | HE nro 66 vuoden 1988 valtiopäiville laiksi rikoslain muuttamiseksi

HE 102/1990 laiksi takaisinsaannista konkurssipesään

HE nro 111 v. 1992 vp. laiksi kirjanpitolain muuttamiseksi

HE nro 182 v. 1992 vp. laiksi yrityksen saneerauksesta

HE nro 249 v.1994 vp laiksi konkurssipesien hallinnon valvomiseksi |
| Heinonen Olavi, Koskinen Pekka, Lappi-Seppälä Tapio, Majanen Martti, Nuotio Kimmo, Nuutila Ari-Matti ja Rautio Ilkka
Ijiri Yuri, Jaedicke Robert K | Rikosoikeus. Juva 1999.

Reliability and Objectivity of Accounting Measurement, The Accounting Review. 1966. |
| International Auditing Practices Committee of International Federation of Accountants | International Standard of Auditing 1, Objective and Basic Principles Governing an Audit |
| Järvinen-Prepula-Riistama-Tuokko | Uusi kirjanpitolainsäädäntö. Jyväskylä 1998. |

Kaplan & Atkinson	Advanced Management Accounting. Englewood Cliffs: N.J. Prentice-Hall.1982.
Kettunen Pertti	Yrityksen tutkimisesta. Jyväskylä 1974.
KHT-Yhdistys	Hyvää tilintarkastustapaa koskevat ohjeet. Helsinki 1998.
Komiteanmietintö 1992:14	Tilintarkastusjärjestelmän kehittämistoimikunnan mietintö. Helsinki 1992.
Konkurssiasian neuvottelukunta	Konkurssiasian neuvottelukunnan suositus 2/29.2.1996.
Koskelo Pauliine	Yrityssaneeraus. Helsinki 1994.
Koulu Risto	Yrityssaneerausmenettelyn aloittaminen. Tuomioistuinten tutkimisvelvollisuuden määräytyminen saneerauksen aloittamisharkinnassa. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Vammala 1994.
KP-sopimus	Kansainvälisiä ja poliittisia oikeuksia koskeva, YK:n yleiskokouksen 16.12.1966 hyväksymä yleissopimus
Kähkönen Ilpo	Velallisen epärehellisyyden mallittaminen: Ongelmina esitutkintaan valikointi ja tunnusmerkistön taloudelliset käsitteet. Helsinki 1998.
Laintarkastuskunnan lausunto	Lausunto 1989:3
Laitinen Erkki K-	Konkurssin ennustaminen. Kronvik 1990.
Laitinen Erkki K.	Maksukyvyttömyyden käsite taloustieteen näkökulmasta. Artikkel. Tilintarkastus-Revision 2/98.
Laitinen Erkki K.	Yrityksen talouden mittarit. Jyväskylä 1992.
Laitinen Teija	The Information Content of Alternative Income Concepts in Predicting Corporate Failure. Vaasa 1993.
Lappalainen Juha	Siviiliprosessioikeus 1, Jyväskylä. 1995.
Lehtonen Asko	Luentomoniste. Oikeusministeriön kirjanpitokurssi tuomareille ja syyttäjille. 1992.
Lehtonen Yrjö, Laitinen Erkki K & Immonen Raimo	Konkurssiyrityksen tunnistaminen ja saatavan takaisin-saanti.
Leppiniemi Jarmo	Hyvä kirjanpito. Mikä on sallittua, mahdollista, kiellettyä. Jyväskylä 1991.(Leppiniemi)
Leppiniemi Jarmo	Liikekirjanpito, WSOY:n ajantasapalvelu, tuloslaskelman ja taseen tärkeimmät joustokohdat.1996. (Leppiniemi 1996)
Nuutila Ari Matti	Rikoslain yleinen osa.Helsinki 1997

Ovaska Risto K	Konkurssikäsi kirja. Helsinki 1991
Ovaska Risto K.	Konkurssin torjuminen. Suomen lakimiesliiton kustannus. Jyväskylä 1985.
Pirinen Pekka	Akateemisesta tilintarkastustutkimuksesta Suomessa ja vähän muuallaki. Tilintarkastus-Revision 7/98, s. 508-512.
Prihti Aatto	Konkurssin ennustaminen taseinformaation avulla. Helsinki 1975. Helsingin kauppakorkeakoulu.
Riistama Veijo	Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö. Jyväskylä 1994
Salminen Markku	Velallisen rikos. Porvoo 1998.
Sarja Mikko	Tilintarkastajan riippumattomuus. Helsinki 1999.
Tilastokeskus	Oikeustilastolliset vuosikirjat 1980-1997. Helsinki
Tilintarkastuslautakunnan lausunto	TILAn lausunto 5/1992
Tirkkonen Tauno	Suomen Siviiliprosessioikeus I, Porvoo 1974.
Tuomisto Jarmo	Takaisinsaannista. Erityisesti maksun ja vakuuden peräyttämistä konkurssista. Lakimiesliiton kustannus. Jyväskylä 1995.
Vahtera Pauli	Yrityksen valvonta ja tilintarkastus. Jyväskylä 1986.
Valtioneuvoston periaatepäätös	Valtioneuvoston periaatepäätös 22.10.1998 hallituksen toimintaohjelmaksi talousrikollisuuden ja harmaan talouden vähentämiseksi
Waris Pasi	Sisäinen kontrolli osana tilintarkastuksen suunnittelussa ja riskikartoituksessa. Tilintarkastus -Revision 5/97, s. 415-417
Vehmanen Petri	On the Peculiarity of the Product Cost Concept. Liiketaloudellinen aikakausikirja 3/1992.
Vento Harri	Maksukyvyttömyys ja konkurssi rangaistavuuden edellytyksenä. Tutkimus konkurssirikoksista historian ja rikosoikeuden yleisten oppien valossa. Helsinki 1994.
Weston, J. Fred- Copeland Thomas E	Managerial Finance. Ninth Edition. Forth Worth 1992.
Yritystutkimuksen neuvottelukunnan julkaisu	Tilinpäätösanalyysi. Helsinki 1995.

II OIKEUSTAPAUKSET JA ESITUTKINTA-AINEISTO

Korkein oikeus

KKO 1994:60, Dnro R 93/61
KKO 1998:38, Dnro S 96/1701
KKO 1998:52, Dnro S 96/1848
KKO 1998:82, Dnro S 96/415
KKO 1998:110, Dnro R 97/375

Turun hovioikeus

Tuomio 16.5.1995, S 95/21

Tuusulan käräjäoikeus

Päätös asianumero R 94/879, tuomio 16.10.1995.
Päätös, asianumero R 93/95, tuomio 17.3.1995

III ERIKOISTILIN- TARKASTUSKERTOMUKSET

Esitutkintapöytäkirjaan 7001/R/74/91 liitetty, konkurs-
sipesän toimesta tehty erikoistilintarkastuskertomus
(KHT Karttunen)
Esitutkintapöytäkirjaan 7001/R/74/91 liitetty, rikospe-
rusteinen erikoistilintarkastuskertomus (Keskusrikos-
poliisi)
Esitutkintapöytäkirjaan 7001/R/642/92 liitetty, rikospe-
rusteinen erikoistilintarkastuskertomus (Keskusrikos-
poliisi)
Esitutkintapöytäkirjaan 7001/R/883/92 liitetty, rikospe-
rusteinen erikoistilintarkastuskertomus (Keskusrikos-
poliisi)
Esitutkintapöytäkirjaan 7001/R/1117/92 liitetty, rikos-
perusteinen erikoistilintarkastuskertomus (Keskusri-
kospoliisi)
Turun hovioikeuden päätöksen 16.5.1995 Dnro S 95/21
asiakirjoihin sisältyvä erikoistilintarkastuskertomus
(HTM Mäkinen)

IV HAASTATTELUT

Jakosuo Matti,

Talousrikossyyttäjä, varatuomari, Turun kihlakunnan
syyttäjänvirasto, haastattelu 15.5.1999

Lehtonen Antero

Asianajaja, varatuomari, Asianajotoimisto Hakanen &
Lehtonen, haastattelu 17.5.1999

Niskanen Jukka

varatuomari, ekonomi, Lakiasiantoimisto Jukka Niska-
nen, haastattelu 18.5.1999

Paakkinen Arto

rikostarkastaja, taloustieteen maisteri, Keskusrikospo-
liisi, haastattelut joulukuun 1998 ja toukokuun 1999